Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет української філології
Кафедра української мови та методики її навчання

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА. МОРФОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
для студентів-філологів освітнього ступеня «бакалавр»

Умань – 2020

УДК 811.161.2'366(075.8)
С91

Рекомендовано до друку кафедрою української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (*протокол № 3 від 24 вересня 2020 року*) та вченою радою факультету української філології (*протокол № 1 від 9 вересня 2020 року*).

Рецензенти:
Гонца І. С. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
Коломієць І. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
Торчинський М. М. – доктор філологічних наук, професор Хмельницького національного університету.

С91 **Сучасна українська** літературна мова. Морфологія : навчально-методичний посібник для студентів-філологів вищих навчальних закладів освітнього ступеня «бакалавр» / уклад. В. В. Розгон – Умань: ВПЦ "Візаві", 2020. – 321 с.

Навчально-методичний посібник з морфології сучасної української літературної мови підготовлено для студентів-філологів вищих навчальних закладів спеціальності «Українська мова і література» ОС «бакалавр» денної та заочної форм навчання. У посібнику подано програму дисципліни, тематику та плани практичних занять, завдання для домашньої роботи, питання для самостійної роботи, список базової та допоміжної літератури, завдання для лабораторних робіт, розподіл балів оцінювання успішності студента.

© В. В. Розгон,
2020

ЗМІСТ

Програма навчальної дисципліни 4
Тематика та плани практичних занять У семестр 39
Практичне заняття №1 39
Практичне заняття №2 42
Практичне заняття №3 46
Практичне заняття №4 61
Практичне заняття №5 64
Практичне заняття №6 67
Практичне заняття №7 73
Практичне заняття №8 77
Практичне заняття №9 81
Практичне заняття №10 97
Практичне заняття №11 101
Практичне заняття №12 114
Завдання для лабораторних робіт 119
Лабораторна робота №1-2 119
Лабораторна робота №3 148
Тестові завдання для підсумкового контролю 168
Тематика та плани практичних занять УІ семестр 181
Практичне заняття №1 181
Практичне заняття №2 184
Практичне заняття №3 187
Практичне заняття №4 191
Практичне заняття №5 205
Практичне заняття №6 210
Практичне заняття №7 215
Практичне заняття №8 220
Практичне заняття №9 240
Практичне заняття №10 248
Практичне заняття №11 252
Практичне заняття №12 263
Практичне заняття №13 271
Завдання для лабораторних робіт.....278
Лабораторна робота №1-2.....278
Лабораторна робота №3.....288
Тестові завдання для підсумкового контролю.....308

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Опис навчальної дисципліни

<table>
<tr><td rowspan="2">Найменування показників</td><td rowspan="2">Галузь знань, напрям підготовки, освітній ступінь</td><td colspan="2">Характеристика навчальної дисципліни</td></tr>
<tr><td>денна форма навчання</td><td>заочна форма навчання</td></tr>
<tr><td>Кількість кредитів – 7</td><td>Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки</td><td colspan="2">Нормативна</td></tr>
<tr><td>Модулів – 2</td><td rowspan="6">Напрям підготовки: 6.020303 Філологія. Українська мова та література</td><td colspan="2">Рік підготовки</td></tr>
<tr><td>Змістових модулів – 4</td><td>3-й</td><td>3-й</td></tr>
<tr><td>Індивідуальне науково-дослідне завдання
_____
(назва)</td><td colspan="2">Семестр</td></tr>
<tr><td>Загальна кількість годин – 210</td><td>5-й / 6-й</td><td>5-й / 6-й</td></tr>
<tr><td rowspan="15">Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 4</td><td colspan="2">Лекції</td></tr>
<tr><td rowspan="14">Освітній ступінь: бакалавр</td><td>22 год. / 28 год.</td><td>6/6 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Практичні, семінарські</td></tr>
<tr><td>24 год. / 26 год.</td><td>4/4 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Лабораторні</td></tr>
<tr><td>6 / 6 год.</td><td>2/2 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Самостійна робота</td></tr>
<tr><td>38 / 60 год.</td><td>78/108 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Індивідуальні завдання:</td></tr>
<tr><td>18/20 год.</td><td>38/40 год.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Вид контролю:</td></tr>
<tr><td>залік / екз.</td><td>залік / екз.</td></tr>
</table>

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета – навчити диференціювати самостійні та службові частини мови, визначати категоріальну семантику, морфологічні ознаки, синтаксичну роль частин мови, характеризувати значеннєві розряди повнозначних та службових частин мови, семантику, будову, походження вигука як частини мови; визначати перехідні явища (конверсію) в системі частин мови; здійснювати граматичний розбір; формувати та розвивати здатність до абстрактного та аналітичного мислення, генерування ідей, знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел, застосовувати знання з морфології сучасної української літературної мови у професійній та науково-дослідницькій діяльності, здійснювати дослідження, узагальнювати й оприлюднювати результати з розроблення актуальної лінгвістичної проблеми, уміння застосовувати сучасні інформаційні технології в освітній діяльності; виховувати соціально відповідальну, національно свідому, духовно багату мовну особистість.

Завдання:

- диференціювати самостійні та службові лексико-граматичні класи слів;
- характеризувати категоріальну семантику, морфологічні ознаки, синтаксичну роль частин мови;
- засвоїти морфологічні терміни сучасної української літературної мови;
- визначати та характеризувати значеннєві розряди повнозначних та службових частин мови, семантику, будову, походження вигука як частини мови;
- визначати перехідні явища (конверсію) в системі частин мови;
- здійснювати лінгвістичний розбір частин мови;

- формувати та розвивати здатність до абстрактного та аналітичного мислення, генерування ідей;
- знаходити та аналізувати лінгвістичну інформацію з різних джерел;
- застосовувати знання з морфології сучасної української літературної мови у професійній та науково-дослідницькій діяльності;
- здійснювати дослідження, узагальнювати й оприлюднювати результати з розроблення актуальної мовознавчої проблеми;
- застосовувати сучасні інформаційні технології в освітній діяльності;
- виховувати соціально відповідальну, національно свідому, духовно багату мовну особистість.

Компетентності, які будуть сформовані у результаті вивчення морфології сучасної української літературної мови:

- спроможність осмислити частини мови і принципи їх класифікації;
- здатність демонструвати знання проблем поділу слів на частини мови в сучасному мовознавстві;
- здатність визначати категоріальну семантику, морфологічні ознаки, синтаксичну роль частин мови;
- спроможність визначати та характеризувати значеннєві розряди повнозначних та службових частин мови;
- здатність характеризувати парадигматичні особливості змінних частини мови;
- здатність самостійно опрацьовувати теоретичний матеріал з морфології;
- здатність здійснювати міжпредметні зв'язки;
- здатність аналізувати та узагальнювати;
- здатність застосовувати набуті знання з морфології сучасної української літературної мови у професійній та науково-дослідницькій діяльності.

Результати навчання:

– знання основних понять і визначень морфологічних термінів сучасної української літературної мови;
– уміння визначати повнозначні частини мови, характеризувати категоріальну семантику, їхні морфологічні властивості та синтаксичну роль;
– уміння визначати та характеризувати значеннєві розряди лексико-граматичних класів;
– уміння характеризувати частиномовний статус, лексичне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль службових частин мови;
– знання загальної характеристики вигука як частини мови та уміння характеризувати його за семантикою, будовою, походженням;
– уміння визначати перехідні явища (конверсію) в системі частин мови;
– володіти культурою усного та писемного мовлення;
– проводити індивідуальні навчально-дослідні завдання на матеріалі творів художньої літератури;
– знання основних функцій і законів розвитку мови як суспільного явища, різнорівневої організації української мови та її норм, особливостей використання мовних одиниць у певному контексті;
– здатність до рефлексії, має навички оцінювання непередбачуваних проблем у професійній діяльності й обдуманого вибору шляхів їх вирішення;
– уміння планувати й організовувати науково-дослідну роботу, апробувати її результати та застосування їх у практичній діяльності;
– уміння застосовувати знання про експресивні, емоційні, логічні засоби мови та техніку мовлення для досягнення запланованого прагматичного результату й організації успішної комунікації, будувати цілісні, логічні висловлювання в усному й письмовому мовленні.

3. Мова навчання

Мова навчання: українська

4. Програма навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

Тема 1.1. ***Прикметник***

Прикметник як частина мови. Категоріальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Розряди прикметників за значенням. Ступені порівняння якісних прикметників.

Тема 1.2. ***Відмінювання прикметників***

Тверда та м'яка групи прикметників. Відмінювання прикметників твердої групи. Відмінювання прикметників м'якої групи. Відмінювання прикметників на *-лиций.*

Тема 1.3. ***Числівник***

Числівник як частина мови: загальнокатегоріальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Розряди числівників за значенням. Групи числівників за будовою.

Тема 1.4. ***Відмінювання числівників***

Відмінювання кількісних числівників: а) особливості відмінювання власне кількісних числівників; б) відмінювання неозначено-кількісних числівників; в) відмінювання збірних числівників; г) відмінювання дробових числівників.

Тема 1.5. ***Займенник***

Лінгвістичний статус займенника. Місце займенника у традиційній класифікації частин мови. Співвідношення займенника з іншими частинами мови. Лексико-граматичні розряди займенників.

Тема 1.6. ***Словозміна займенників***

Відмінювання займенників, співвідносних з іменниками. Відмінювання атрибутивних займенників. Відмінювання узагальнено-кількісних займенників. Перехід займенників в інші частини мови. Явище прономіналізації (перехід до класу займенників інших частин мови).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Тема 2.1. ***Прислівник як частина мови***

Категоріальне значення, морфологічні ознаки та синтаксична роль прислівників. Способи творення прислівників.

Тема 2.2. ***Значеннєві розряди прислівників***

Семантичні, морфологічні ознаки означальних, обставинних, безособово-предикативних, модальних прислівників. Категорія ступенів порівняння прислівників.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ

Тема 3.1. ***Дієслово як частина мови***

Значення дієслова, його морфологічні ознаки та синтаксичні функції. Дієвідмінювані, відмінкові та незмінні форми дієслова. Неозначена форма дієслова. Дві основи дієслова, роль їх в утворенні дієслівних форм.

Тема 3.2. ***Загальнодієслівні граматичні категорії***

Категорія виду дієслова. Двовидові дієслова. Одновидові дієслова. Корелятивна видова пара. Категорія стану. Категорія перехідності / неперехідності.

Тема 3.3. ***Категорія особи, роду, числа дієслова***

Значення категорії особи, роду і числа дієслова та їх морфологічне вираження. Дієвідмінювання. Поділ дієслів на дієвідміни.

Тема 3.4. ***Категорія часу дієслова***

Категорія часу як морфологічна словозмінна категорія дієслова. Категоріальне значення теперішнього часу. Творення дієслівних форм теперішнього часу. Значення та творення дієслівних форм минулого часу. Давноминулий час. Основне значення та творення дієслівних форм майбутнього часу. Вторинні значення форм часу.

Тема 3.5. ***Категорія способу дієслова***

Спосіб як морфологічна словозмінна категорія дієслова. Значення та творення форм дійсного способу. Значення та творення форм наказового способу. Значення та творення форм умовного способу. Вторинні значення форм способу.

Тема 3.6. ***Дієприкметник. Дієприслівник***

Дієприкметник як особлива форма дієслова. Творення активних і пасивних дієприкметників. Дієслівні форми на -но, -то. Дієприслівник як особлива форма дієслова. Творення дієприслівників доконаного та недоконаного виду.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУКИ. ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ

Тема 4.1. ***Прийменник***

Основні особливості службових частин мови. Загальні відомості про прийменник.

Походження прийменників та їх морфологічний склад.

Тема 4.2. ***Сполучник***

Загальне поняття про сполучник. Морфологічний склад сполучників. Сполучники сурядності та підрядності.

Тема 4.3. ***Частка***

Проблема статусу часток, морфологічні ознаки та синтаксичні функції. Склад часток за походженням. Класифікація часток за значенням і функцією.

Тема 4.4. ***Вигук***

Загальні відомості про вигук як частину мови. Творення та звукова система вигуків. Розряди вигуків за значенням. Звуконаслідування.

5. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб	інд	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль І. ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ												
Тема1. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ РОЗРЯДИ ПРИКМЕТНИКІВ	14	4	4	2	2	2	10	2			4	4
Тема2. ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ.	10	2	2		2	4	10				4	6
Тема 3. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ.	8	2	2		2	2	8				4	4
Тема 4. ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ.	17	4	4	1	4	4	16	2	2		6	6
Тема 5. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ. СЛОВОЗМІНА ЗАЙМЕННИКІВ.	17	6	6	1	4	2	24				12	12
Разом за змістовим модулем 1	**66**	**14**	**18**	**4**	**14**	**16**	**68**	**4**	**2**		**30**	**32**
Змістовий модуль ІІ. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ												
Тема 1. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ	10	4	2	-	2	2	9	1			4	4
Тема 2. РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ	14	4	4	2	2	2	13	1	2	2	4	4

Разом за	**24**	**8**	**6**	**2**	**4**	**4**	22	2	2	2	8	8
змістовим модулем 2												
Усього годин	**90**	**22**	**24**	**6**	**18**	**20**	**90**	**6**	**4**	**2**	**38**	**40**

Змістовий модуль ІІІ. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ

Тема 1. ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ	12	4	4		2	2	12	2			4	6
Тема 2. ЗАГАЛЬНО-ДІЄСЛ ІВНІ КАТЕГОРІЇ	18	4	4	4	2	4	16	2	2		6	6
Тема 3.КАТЕГОРІЇ РОДУ, ЧИСЛА, ОСОБИ	10	4	2		2	2	12	2	1		4	6
Тема 4. КАТЕГОРІЯ ЧАСУ ДІЄСЛІВ	8	2	2		2	2	14				6	8
Тема 5. КАТЕГОРІЯ СПОСОБУ ДІЄСЛІВ	8	2	2	-	2	2	13				4	8
Тема 6. ДІЄПРИКМЕТНИК. ДІЄПРИСЛІВНИК	16	4	4	2		4	9		1		2	6
Разом за змістовим модулем 3	**72**	**20**	**18**	**6**	**10**	**16**	**76**	**6**	**4**		**26**	**40**

Змістовий модуль ІV. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Тема 1. ПРИЙМЕННИК	10	2	2	-	2	4	7			1	2	4
Тема 2.СПОЛУЧНИК	10	2	2	-	2	4	12	2	1	1	4	4
Тема 3.ЧАСТКА	8	2	2	-	2	2	7		1		2	4
Тема 4. ВИГУК	8	2	2	-	2	2	6				2	2
Разом за змістовим модулем 4	**36**	**8**	**8**	**-**	**8**	**12**	**32**	**2**	**2**	**2**	**10**	**14**
Усього годин	**108**	**28**	**26**	**6**	**18**	**28**	**108**	**8**	**6**	**2**	**36**	**54**

Модуль 2

ІНДЗ	**12**	**-**	**-**	**-**	**4**	**8**	**12**	**-**	**-**	**-**	**4**	**8**
Усього	**120**	**28**	**26**	**6**	**22**	**36**	**120**	**8**	**6**	**4**	**40**	**62**

Усього годин	**210**	**50**	**50**	**12**	**40**	**56**	**210**	**16**	**14**	**4**	**82**	**186**

6. Теми семінарських занять

Не передбачені програмою дисципліни

7. Теми практичних занять

№ п/п	ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	Кількість годин
	І семестр	
1.	Прикметник як частина мови	2
2.	Словозміна прикметників	2
3.	Творення та правопис прикметників. Граматичний розбір прикметників	2
4.	Числівник як частина мови	2
5.	Відмінювання числівників	2
6.	Правопис та наголошення числівників. Морфологічний розбір числівників	2
7.	Займенник як частина мови	2
8.	Словозміна займенників	2
9.	Правопис займенників. Морфологічний розбір займенників	2
10.	Прислівник як частина мови. Значеннєві розряди прислівників	2
11.	Творення та написання прислівників. Морфологічний розбір прислівників	2
12.	Контрольна робота	2
	ІІ семестр	
1.	Дієслово як частина мови	2
2.	Дієслівна категорія виду	2
3-4.	Перехідні й неперехідні дієслова. Категорія стану дієслова	4
5.	Категорії особи, числа і роду дієслова. Дієвідмінювання	2
6.	Категорія часу дієслова	2
7.	Категорія способу дієслова	2

8.	Творення та правопис дієслів. Морфологічний розбір дієслівних форм	2
9.	Дієприкметник	2
10.	Дієприслівник	2
11.	Прийменник.Сполучник	2
12.	Частки	2
13.	Вигуки. Звуконаслідування	2

8. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Іменні частини мови	4
2.	Значеннєві розряди прислівників	2
3.	Загальнодієслівні граматичні категорії	4
4.	Сполучник	2

9. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кіль-кість годин
1.	**Тема**. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ **І. Підготувати конспекти статей:** Ярошевич Ірина. Становлення й кодифікація української морфологічної термінології // УМ. – 2010. – № 3. – С. 44-54. Алефіренко Л. Б. Лексико-словотвірна синоніміка прикметників // Мовознавство. – 1980. – № 5. – С. 61–65. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Які прикметники вважають морфологізованими? Які прикметники вважають неморфологізованими? Які ознаки предмета передає прикметник? Які лексико-семантичні групи прикметників виділяють у сучасній українській літературній мові? Приклади доберіть з творів Т.Г. Шевченка. Які прикметники називають присвійно-відносними, присвійно-якісними, якісно-відносними, відносно-	2/ 4

	якісними? Які грамеми має категорія ступеня вияву ознаки прикметника? Які прикметники називають членними (повними)? Які прикметники називають нечленними (короткими)? Як утворилася коротка форма прикметників? Як розвинулася стягнена форма прикметників? Які прикметникові суфікси в сучасній українській мові вважають найпоширенішими?	
2.	**Тема.** ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ **І. Підготувати конспекти статей:** Сердюк Н. М., Сердюк М. І. Вправи на складні випадки вживання деяких прикметників // УМЛШ. – 1989. – № 11. – С. 35–38. Тимкова В. А. Семантична неоднорідність двовалентних предикатів якості // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 21–27. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Які форми прикметників називаються повними? Які форми прикметників називаються короткими? Які правила правопису складних прикметників? Які правила правопису прикметникових суфіксів? Що називають ад'єктивацією?	4/6
3.	**Тема.** ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ **І. Підготувати конспекти статей:** Косенко Катерина. Формально-синтаксичні кореляти предикатів кількості в укр. мові // УМ. – 2012. – № 2. – С. 58-66. Ющук Іван. Вивчення числівника в 6 класі // Дивослово. – 2005. – № 1. – С. 14-19. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Чим відрізняється числівник від інших частин мови, які мають числове значення? Чому числівник вважають периферійною частиною мови? Яку класифікацію числівників пропонують у шкільних підручниках ? Яку синтаксичну функцію виконує числівник у	2/4

	речення?Приклади доберіть з творів художньої літератури.	
4.	**Тема 4.** ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ **І. Підготувати конспекти статей:** Городенська Катерина. Обидва ока й обоє очей // УМ. – 2013. – № 3. – С. 155. Городенська Катерина. Півтора літра, а не півтора літри // УМ. – 2013. – № 4. – С. 57. Городенська Катерина. Про форми числівників у складних іменниках на –річчя // УМ. – 2014. – № 1. – С. 178. Городенська Катерина. Три бра́ти, два ду́би // УМ. – 2013. – № 3.– С. 47. Городенська Катерина. Три незабутні і три незабутніх зустрічі // УМ. – 2012. – № 2. – С. 128. Городенська Катерина. Що це за вживання від двохста до п'ятиста? // УМ. – 2013. – № 4. – С. 134. Чернецький В. К. Вживання збірних числівників у сучасній українській мові // УМЛШ. – 1976. – № 2. – С. 29–38. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Які правила словозміни числівників визначено у сучасній українській мові? Які правила правопису числівників сформульовано у сучасній українській мові? Які особливості сполучуваності числівників з іменниками? Які правила наголошування числівників при словозміні виділяють у сучасній українській мові?	4/6

5.	**Тема.** ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. СЛОВОЗМІНА ЗАЙМЕННИКІВ **І. Підготувати конспекти статей:** Гінзбург Михайло. Про гендерні особливості займенникових іменників кожний, усякий, жодний // УМ. – 2014. – № 2. – С. 94- 106. Сич В. Ф. Перехід у займенники слів інших частин мови // УМЛШ. – 1984. – № 10. – С. 28–32. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Чим відрізняється за своїм значенням займенники від інших іменних частин мови? Які погляди мовознавців на частиномовний статус займенників існують у сучасному українському мовознавстві? У яких формах займенників вживають протетичний [н]? Які функції виконують займенники? Які форми займенників називають суплетивними? Що називають прономіналізацією?Приклади доберіть з творів художньої літератури.	2/12
6.	**Тема.** ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ **І. Підготувати конспекти статей:** Білоусенко І. П. Прислівники часу в сучасній українській мові // УМЛШ. – 1982. – № 7. – С. 43–45. Висоцький Анатолій. Функціонально-синтаксичні сфери означальних прислівників в укр. літ. мові // УМ. – 2013. – № 2. – С. 29-37. Основні правила правопису прислівників за „Українським правописом” (1996). – С. 40–43. Мукан Г. М. Морфологічна будова і способи творення прислівників // УМЛШ. – 1983. – № 10. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Як визначають прислівник у різних граматиках? Які способи творення прислівників виділяють у сучасній українській мові?	2/4

7.	**Тема.** РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМИ **І. Підготувати конспекти статей:** Бондаренко Неллі. Вивчення прислівника в 7 класі // УМЛШ. – 2005. – № 1. – С. 2–6. Ощипко І. Й. Порівняльна характеристика відприкметникових прислівників (на матеріалі української, російської та білоруської мов) // Мовознавство. – 1977. – № 6. – С. 24–28. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Які значеннєві розряди прислівників виділяють у сучасній українській мові? Що називають станівником? Які лексико-семантичні групи станівника виділяють у сучасній українській мові? На базі яких частин мови сформувався станівник? Що таке модальник? Які морфологічні властивості модальника? Які синтаксичні властивості модальника? На основі яких частин мови сформувався модальник? Який частиномовний статус модальника?	2/4
8.	**Тема.** ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ **І. Підготувати конспекти статей:** Білевич Т. Л. Дієслівна багатозначність у процесі розвитку мови // Мовознавство. – 1999. – № 1. Таран Алла. До проблеми визначення синтаксичних функцій інфінітива // УМЛШ. – 2012. – № 2. – С. 11–14. Симонова Катерина. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення // УМ. – 2012. – № 2. – С. 34-44. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Які дефініції дієслова існують у сучасній навчальній і науковій літературі?	2/6

	За якими чотирма ознаками визначають дієслова у традиційній граматиці? За допомогою яких суфіксів утворюються дієслова у сучасній українській мові? За якими неморфологічними ознаками дієслово відрізняється від іменника, прикметника, прислівника?	

9.	**Тема.**ЗАГАЛЬНОДІЄСЛІВНІ ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ **І. Підготувати конспекти статей:** Калько М. І. Видова неоднорідність дієслів як вияв взаємодії категорії виду з їх лексичним значенням // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 31 – 38. Загнітко А. П. Аналітизм у системі дієслівних категорій // Мовознавство. – 1993. – № 4. – С. 25 – 32. Лаврінець Олена. Пасивні конструкції з дієсловами на –ся в суч. наук. Мові: синонімія та паралелізм функціонування // УМ. – 2014. – № 1. – С. 61-75. Лаврінець Олена. З історії вивчення предикативних форм на –но, - то в укр. мові // УМ. – 2012. – № 2. – С. 45-57. Сукомел М. О. Вивчення перехідних і неперехідних дієслів // УМЛШ. – 1982. – № 4. Тулуб Володимир. Про обмеження на варіативність виду дієслівних форм та деякі функції видового протиставлення // УМ. – 2012. – № 1. – С. 18-31.	4/6
10.	**Тема.** ОСОБОВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА **І. Підготувати конспекти статей:** Борщ Е. Г. Пряме і переносне вживання особових форм дієслів теперішнього–майбутнього часу // УМЛШ. – 1973. – № 3. – С. 23–30. Власенко Л. Варіантні значення особової парадигми дієслова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”: Зб. наук. праць. – Вип. ІІ. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – С. 85–89. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** За яких умов одна особова форма дієслова	2/6

	вживається у значенні іншої? Які лексико-семантичні групи дієслів з неповною особовою парадигмою виділяють у сучасній українській мові? Яку парадигму називають неповною (дефектною)? Яку парадигму називають нульовою? Які дієслова мають неповну парадигму? Які дієслова мають нульову парадигму?	
11.	**Тема 11.** КАТЕГОРІЇ ЧАСУ, РОДУ ТА СПОСОБУ ДІЄСЛОВА **І. Підготувати конспекти статей:** Барчук Володимир. Формальна і функціонально-семантична співвіднесеність категорій часу та способу // УМ. – 2011. – № 4. – С. 77-84. Мельник Ю. В. Давноминулий час: проблема та гіпотези // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 30 – 32. Загнітко А. П. Категорія роду в системі граматичних категорій дієслова // Мовознавство. – 1987. – № 2. – С. 62 – 67. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Який час називають абсолютним? Який час називають відносним? Як категорія часу пов'язана із категоріями особи, способу та виду дієслів? Яких змін зазнала категорія часу українських дієслів? Які особливості творення часових форм дієслова? Коли форми одного способу можуть вживатися у значення іншого? Чому категорія способу є словозмінною, а не словотвірною?	2/10

12.	ВІДМІНЮВАННЯ, МОРФОЛОГІЧНИЙ СКЛАД ТА ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ **І. Підготувати конспекти статей:** Вихованець Іван. Дієслівно-іменниковий граматичний тип укр. мови // УМ. – 2012. – № 2. – С. 3-10. Власенко Л. Метафоричне вживання граматичних форм дієслова // Лінгвістика: Зб. наук. праць. – Вип. 1. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – С. 63 – 66. Городенська К. Системна словотвірна співвіднесеність і реальне творення спільнокореневих дієслів та іменників // Лінгвістика: Зб. наук. праць. – Вип. 1. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – С. 135–139. Мельник Ірина. Відприкметникова дієслівна морфологічна транспозиція // УМ. – 2012. – № 2. – С. 11-23. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Як відмінюються атематичні дієслова? Коли в особових закінченнях дієслів пишеться –е (є)? Коли в особових закінченнях дієслів пишеться –и (ї)?	2/6

13.	**Тема.** ДІЄПРИКМЕТНИК. ДІЄПРИСЛІВНИК **І. Підготувати конспекти статей:** Булаховський Кирило. Активні дієприкметники в українській літературній мові: питання статусу й практичного вживання // УМЛШ. – 2012. – № 1. – С. 56–58. Вихованець І.Частиномовний статус дієприкметників // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 54–60. Гнатюк Г. М. Ад'єктивація дієприкметників у сучасній українській літературній мові // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 19 – 29. Голосовська Ганна. Активні дієприкметники в українській літературній мові: уживати чи ні? // УМ. – 2011. – № 4. – С. 63- 71. Передрій Г. Дієприслівник // Дивослово. – 1994. – № 12. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Як розглядають дієприкметник у сучасних українських граматиках? За яких умов дієприкметники переходять у прикметники? Як розглядають дієприслівник у сучасних українських граматиках? Які правила правопису дієприкметників виділяють у сучасній українській мові? Які правила правопису дієприслівників виділяють у сучасній українській мові?	4/6

14.	**Тема.** ПРИЙМЕННИК **І. Підготувати конспекти статей:** Голосовська Галина. Неповнозначні частини мови у функціональному аспекті // УМ. – 2012. – № 1. – С. 96-100. Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 12–23. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Як розглядають службові частини мови у сучасних українських граматиках? Як кваліфікують прийменник у сучасних українських граматиках? Як характеризують прийменник у шкільних підручниках? Які правила правопису прийменників виділяють у сучасній українській мові?	4/4
15.	**Тема.** СПОЛУЧНИК	

	І. Підготувати конспекти статей:
	Гмир І. С. Розрізнення сполучників від однозвучних сполучень слів
	// УМЛШ. – 1972. – № 3. – С. 54–56.
	Городенська Катерина. Повертаймо до вжитку парний сполучник не так… як // УМ. – 2013. – № 3. – С. 38. Кащук Анатолій. Про прийменник і сполучник для допитливих учнів (Запитання, завдання і відповіді) // Дивовслово. – 2004. – № 2. – С. 35–38.
	Колесникова Таїсія. Вивчення сполучника на уроках української мови в 7 класі // УМЛШ. – 2012. – № 3. – С. 28–32.
	ІІ. Підготувати відповіді на питання:
	Як характеризують сполучник у сучасних українських граматиках?
		4/4

	Як характеризують сполучник у шкільних підручниках? Які правила правопису сполучника виділяють у сучасній українській мові?	
16.	**Тема.**ЧАСТКА **І. Підготувати конспекти статей:** Гальона Н. П. Функції модальних часток // УМЛШ. – 1990. – № 11. Симонова К. С. Категоріальні ознаки та синтаксичні функції часток // УМЛШ. – 1983. – № 7. – С. 47–49. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Як характеризують частку у сучасних українських граматиках? Яку роль виконують частки у реченні? Які правила правопису часток виділяють у сучасній українські мові?	2/4
17.	**Тема.** ВИГУК **І. Підготувати конспекти статей:** Мацько Л. І. Система вигуків і звуконаслідувань // УМЛШ. – 1985.– № 2. Полюга Л. М., Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові // УМЛШ. – 1983. – № 11. **ІІ. Підготувати відповіді на питання:** Як характеризують вигук у сучасних українських граматиках? Як диференціюють вигуки сучасних українських граматиках? Яку роль виконують вигуки у реченні? Які правила правопису вигуків виділяють у сучасній українській мові?	2/2
	Разом	**98/ 186**

10. Індивідуальні завдання

1. Аналіз складних прикметників (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).
2. Характеристика складних прикметників та прислівників (на матеріалі творів Т. Шевченка).
3. Аналіз прикметників (на матеріалі творів І. Багряного).
4. Аналіз відносних та присвійних прикметників (на матеріалі твору М. Стельмаха «Чотири броди»).
5. Аналіз узагальнено-предметних займенників
6. (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).
7. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі творів Т. Шевченка).
8. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі творів Ліни Костенко).
9. Характеристика неозначених займенників, вжитих у творі П. Загребельного «Євпраксія».
10. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі М. Стельмаха «Чотири броди».
11. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі М. Стельмаха «Кров людська – не водиця».
12. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі П. Загребельного «Я – Богдан».
13. Характеристика синонімічних дієслів, вжитих у творах І. Багряного.
14. Аналіз повнозначних частин мови, у яких відбуваються історичні чергування голосних (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

15. Аналіз повнозначних частин мови, у яких відбуваються історичні чергування голосних (на матеріалі твору М. Стельмаха «Чотири броди»).

16. Аналіз повнозначних частин мови, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

17. Аналіз повнозначних частин мови, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі творів Т. Шевченка).

18. Аналіз повнозначних частин мови, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

19. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі твору П. Загребельного «Євпраксія»).

20. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі твору П. Загребельного «Роксолана»).

21. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

22. Аналіз якісних прикметників на позначення кольорової ознаки предметів (на матеріалі творів Ліни Костенко).

23. Аналіз якісних прикметників на позначення розміру (на матеріалі творів Т. Шевченка).

24. Аналіз відносних прикметників (на матеріалі поетичних творів І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка).

25. Аналіз дієслів неповної особової парадигми (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького).

26. Аналіз складних прикметників (на матеріалі творів І.П. Котляревського).

27. Лінгвістичний аналіз прислівників (на матеріалі творів Олеся Гончара).

28. Аналіз означальних прислівників (на матеріалі творів І. Нечуя- Левицького).

29. Обставинні прислівники у творах Василя Шкляра.

30. Похідні прийменники у творах Івана Багряного.

31. Похідні прийменники утворах І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський».

32. Аналіз часток, вжитих у творі П. Загребельного «Євпраксія».

33. Аналіз часток, вжитих у творах Ліни Костенко.

34. Аналіз сурядних сполучників, вжитих у творах Євгена Гуцала («Запах кропу, «Лось»).

35. Підрядні сполучники у творах П. Загребельного (структурно-семантична характеристика).

36. Аналіз відносних прикметників (на матеріалі творів М. Павленко).

37. Лексико-семантичні групи відносних прикметників (на матеріалі творів П. Поліщука).

38. Аналіз дієслів мовлення (на матеріалі творів Т. Шевченка).

39. Аналіз дієслів мовлення (на матеріалі творів В. Шкляра).

40. Дієслова руху у творах В. Шкляра.

41. Сурядні сполучники у творах В. Шкляра.

42. Підрядні сполучники у творах В. Шкляра.

43. Дієслова мовлення у творах Л. Українки.

44. Дієслова неповної особової парадигми у творах І. Нечуя-Левицького.

45. Обставинні прислівники часу у творах Л. Українки.

46. Обставинні прислівники місця у творах І. Нечуя-Левицького.

47. Обставинні прислівники у творі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський».

48. Похідні частки у творах М. Павленка.

49. Аналіз дієприкметників, ужитих у творах В. Шкляра.

50. Активні та пасивні дієприкметники у творах І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький» та «Гетьман Іван Виговський».

51. Активні та пасивні дієприкметники у творах Т. Шевченка.

11. Методи навчання

Лекції з використанням сучасних інформаційних технологій, інтерактивні методи в процесі обговорення питань практичного заняття (мікрофон, мозкова атака та ін.); підготовка рефератів на задані теми; пояснення, бесіда, вправи.

12. Методи контролю

Методи контролю включають такі форми: поточне оцінювання на практичному занятті; оцінювання лабораторних робіт; оцінка за ІНДЗ (презентація); підсумковий модульний тестовий контроль; оцінка за індивідуальні домашні завдання.

Поточний контроль здійснюється у формі оцінювання на практичних, виголошення рефератів та участі у дискусіях, виконання практичних завдань до тем. Кожна частина курсу закінчується підсумковою письмовою роботою (тести). Курс закінчується заліком (екзаменом).

13. Критерії оцінювання результатів навчання

Оцінка за шкалою ECTS	Визначення	Оцінка за національною системою	Оцінка за системою в УДПУ
A	**ВІДМІННО** Здобувач має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній	5 (відмінно)	90-100

	діяльності, користується широким арсеналом засобів доказів своєї думки, вирішує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу мовних явищ; уміє ставити і розв'язувати мовознавчі проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію (наукова література, газетно-журнальні публікації, Інтернет, мультимедійні програми тощо), виявляє власне ставлення до неї, самостійно виконує науково-дослідницьку роботу; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формах; розвиває свої обдарування і нахили.		
B	**ДУЖЕ ДОБРЕ** Здобувач вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання в дещо змінених ситуаціях, уміє аналізувати і систематизувати мовознавчу інформацію, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; висловлює стандартну аргументацію при оцінці дій, процесів, явищ; чітко тлумачить мовні поняття; здатен самостійно опрацювати навчальний матеріал, але потребує консультацій із викладачем; виконує творчі завдання.	**4 (добре)**	**82-89**

C	**ДОБРЕ** Здобувач знає істотні ознаки мовних понять, явищ, закономірностей, зв'язків між ними, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, абстрагуванням, узагальненням тощо), уміє робити висновки, виправляти допущені помилки. Відповідь повна, правильна, логічна, обґрунтована, хоча їй і бракує власних суджень. Студент здатний самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності.		**75-81**
D	**ЗАДОВІЛЬНО** Здобувач правильно і логічно відтворює навчальний матеріал; розуміє мовознавчі теорії і факти, установлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; уміє наводити окремі власні приклади на підтвердження певних думок, застосовувати вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, самостійно користується додатковими джерелами; частково контролює власні навчальні дії; правильно використовує мовознавчу термінологію.	**3 (задовільно)**	**69-74**

E	**ДОСТАТНЬО** Здобувач має початковий рівень знань; знає близько половини навчального матеріалу, здатний повторити за зразком певну операцію, дію; описує мовні явища, процеси без пояснень причин, із допомогою викладача здатен відтворити їх послідовність, слабко орієнтується в лінгвістичних поняттях; має фрагментарні навички в роботі з підручником; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі; здатен давати відповіді на прості, стандартні запитання, виявляє інтерес до навчального матеріалу.		**60-68**
FX	**НЕЗАДОВІЛЬНО** Здобувач фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу; має нечіткі уявлення про об'єкт вивчення; виявляє здатність елементарно викласти думку; може усно відтворити кілька термінів, явищ без зв'язку між ними.	**2 (незадовільно)**	**35-59**

F	**НЕЗАДОВІЛЬНО –** необхідна серйозна подальша робота, обов'язковий повторний курс. Відповідь студента при відтворенні навчального матеріалу елементарна, фрагментарна, зумовлена початковими уявленнями про предмет вивчення.		**1-34**

14. Розподіл балів, які отримують студенти

V семестр														
Змістовий модуль I								Змістовий модуль II						Сума
Кредит 1				*Кредит 2*				*Кредит 3*			*Кредит 4,5*			
Т1	Т2	Т3	*Л/р 1-2*	Т4	Т5	Т6	Т7	Т8	Т9	*Л/р*	Т10	Т 11	Т 12	*100*
5	*5*	*5*	*15*	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*	*10*	*5*	*5*	*10*	

VI семестр																
Змістовий модуль I										Змістовий модуль II					ІНДЗ	Підсумковий тест (екзамен)	Сума
Кредит 1					*Кредит 2*					*Кредит 3*		*Кредит 4,5*					
Т1	Т2	Т3	Т4	*Л/р 1-2*	Т5	Т6	Т7	Т8	*Л/р 3*	Т9	Т10	Т11	Т 12	Т 13	*10*	*10*	*100*
4	*4*	*4*	*4*	*10*	*4*	*4*	*4*	*4*	*8*	*5*	*5*	*5*	*5*	*10*			

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	відмінно	

82 – 89	добре	зараховано
75 – 81		
69 – 74	задовільно	
60 – 68		
35 – 59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1 – 34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

15. Методичне забезпечення

Опорні конспекти лекцій, підручники, збірники вправ, ілюстративні матеріали, комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни.

16. Рекомендована література

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Додаткова:

1. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. – К., 1980. – 179 с.

2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. – К.,1993. – 485 с.

3. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. – К., 1980. – 194 с.

4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

6. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.

7. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. – К., 1982. – 169 с.

8. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник – К., 1995. – 192 с.

9. Головащук С. І. Словник наголосів. – К., 2003. – 319 с.

10. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

11. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

12. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

13. Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах. Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – 495 с.

14. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

15. Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. – К., 1999. – 989 с.

16. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови. – К., 1959; 2-ге вид. – К., 1964. – 639 с.

17. Полюга Л.М. Морфемний словник. – К.: Рад. школа, 1983. – 464 с.

18. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

19. Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К., 1989. – 336 с.

20. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

21. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

22. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 1997. – 493 с.

23. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

24. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. – К., 2000. – 750 с.

25. Український правопис. – К.: Наук. думка, 2003. – 236 с.

17. Інформаційні ресурси

1. Нормативна база (Закони, Положення, Укази Президента України, Листи МОНУ, Постанови Кабінету Міністрів).

2. Інтегрована лексикографічна система „Словники України".

3. Матеріали, розміщені на вебсторінках:

1) www.education.gov.ua – веб-сторінка Міністерства

освіти і науки України.

2) www.nduv.gov.ua – веб-сторінка Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського.

ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ У СЕМЕСТР

Практичне заняття № 1

ТЕМА: ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Прикметник як частина мови. Загальнокатегоріальне значення, морфологічні ознаки та синтаксична роль прикметників.

3. Розряди прикметників за значенням:

а) якісні прикметники; якісно-відносні прикметники;

б) відносні прикметники; відносно-якісні прикметники;

в) присвійні прикметники; присвійно-якісні та присвійно-відносні прикметники.

4. Ступені порівняння якісних прикметників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 365-378.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 190-207.

Допоміжна:

1. Алефіренко Л. Б. Лексико-словотвірна синоніміка прикметників // Мовознавство. – 1980. – № 5. – С. 61– 65.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови:

Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.

4. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – С. 259 – 316.

5. Кононенко І. В. Прикметник у слов’янських мовах. Монографія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. – 495 с.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця : „Поділля 2000”, 2003. – 464 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 312-351.

9. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. – К., 2000. – 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти статей

1. Алефіренко Л. Б. Лексико-словотвірна синоніміка прикметників // Мовознавство. – 1980. – № 5. – С. 61 – 65.

2. Тимкової В. А. Семантична неоднорідність двовалентних предикатів якості // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 21–27.

ІІ. З творів Тараса Шевченка виписати 20 речень з різними розрядами прикметників та визначити їхню синтаксичну функцію.

Від 10 якісних прикметників утворити усі можливі форми ступенів порівняння.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають прикметником?
2. Які морфологічні ознаки властиві прикметнику?
3. Які групи прикметників за походженням виділяють у сучасній українській мові?
4. Які синтаксичні функції виконує прикметник у реченні? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.
5. Що пов'язує прикметника з іменником?
6. Які лексико-семантичні групи прикметників виділяють у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.
7. Які прикметники називаються якісними?
8. Які лексико-семантичні групи якісних прикметників виділяють у сучасній українській мові?
9. Чим якісні прикметники відрізняються від відносних та присвійних?
10. Як утворюється синтетична форма вищого та найвищого ступенів порівняння?
11. Як утворюється аналітична форма вищого та найвищого ступенів порівняння?
12. Які якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?
13. Які прикметники називаються відносними?
14. Як утворюються відносні прикметники?
15. Які лексико-семантичні групи відносних прикметників виділяють у сучасній українській мові?
16. Які прикметники називаються присвійними?
17. Як утворюються присвійні прикметники?

Практичне заняття № 2

ТЕМА: СЛОВОЗМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

ПЛАН

1. Повні і короткі форми прикметників.
2. Поділ прикметників на групи за кінцевим приголосним основи.
2. Відмінювання прикметників твердої групи.
3. Відмінювання прикметників м'якої групи.
4. Відмінювання прикметників на *-лиций.*

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 365-378.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 190-207.

Допоміжна:

1. Алефіренко Л. Б. Лексико-словотвірна синоніміка прикметників // Мовознавство. – 1980. – № 5. – С. 61– 65.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.

4. Граматика сучасної української літературної. Морфологія

[автори: І.Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – С. 259 – 316.

5. Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах. Монографія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. – 495 с.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця : „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 312-351.

9. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. – К., 2000. – 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати повідомлення про семантичні особливості, походження та вживання невідмінюваних прикметників у сучасній українській мові.

ІІ. Опрацювати параграф 30 за шкільним підручником :

Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – С. 162 – 165.

Виконати вправи 367, 368 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – С. 164 – 165).

ІІІ. З творів художньої літератури виписати прикметники:

а) повної стягненої форми (5 речень);

б) повної нестягненої форми (5 речень);

в) короткої форми (5 речень).

ІУ. З творів художньої літератури виписати 3 речення з невідмінюваними прикметниками.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які форми прикметників називають повними стягненими? Приклади таких прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.
2. Які форми прикметників називають повними нестягненими? Приклади таких прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.
3. Які форми прикметників називають короткими? Приклади таких прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.
4. Як відмінюються прикметники повної стягненої форми? Навести приклад.
5. Як відмінюються прикметники повної нестягненої форми? Навести приклад.
6. Як відмінюються короткі форми прикметників? Навести приклад.
7. Які прикметники належать до твердої групи?
8. Які особливості відмінювання прикметників твердої групи?
9. Які прикметники належать до мякої групи?
10. Які особливості відмінювання прикметників мякої групи?

11. Які особливості відмінювання прикметників на *-лиций*?

12. Які прикметники перебувають поза значеннєвим поділом на терду і мяку групу?

Практичне заняття № 3

ТЕМА: ТВОРЕННЯ ТА ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКІВ. ГРАМАТИЧНИЙ РОЗБІР ПРИКМЕТНИКІВ

ПЛАН

1. Суфіксальний словотвір та правопис якісних, відносних, присвійних прикметників;
2. Префіксальний словотвір та правопис якісних, відносних, присвійних прикметників;
3. Префіксально-суфіксальне творення прикметників;
4. Творення якісно-відносних, відносно-якісних, присвійно-відносних, присвійно-якісних прикметників;
5. Ад'єктивація.

ЛІТЕРАТУРА

Базова :

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 365 – 378.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 190 – 207.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За

ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах. Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – 495 с.

7. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000”, 2003. – 464 с.

8. Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. – К., 1999. – 989 с.

9. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000. / Л. М. Полюга. – Вид. 3-є, допов. і випр. – К. : Довіра, 2009. – 554 с.

10. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

11. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 312 – 351.

12. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови – К. : Наукова думка, 2003. – 240 С.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Користуючись словником (Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000. / Л. М. Полюга. – Вид. 3-є, допов. і випр. – К. : Довіра, 2009. – 554 с.) виписати прикметники, утворені за допомогою:

– суфіксів (по 5 прикметників з кожним суфіксом):

В-1 : -н-, -ав-, -яв-, -к-, -ськ-;

В-2 : -ов-, -ев-, -ів-, -ок-, -цьк-;

В-3 : -аст-, -яч-, -ивн-, -зьк-, -ин-;

– префіксів (по 5 прикметників з кожним префіксом):

В-1 : по-, пра-, ультра-;

В-2 : пра-, контр-, пре-;

В-3 : над-, за-, при-.

ІІ. Виконати морфологічний розбір прикметників різних розрядів (по 3 кожного розряду за схемою):

Схема морфологічного розбору прикметника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; поч. форма – Н. в. одн. чол., середн. чи жін. роду. 3. Розряд за значенням. 4. Ступінь порівняння (для якісних прикметників). 5. Форма за флексією. 6. Група за кінцевим приголосним основи. 7. Рід. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний склад. 11. Спосіб словотворення. 12. Синтаксична роль. 13. Правопис.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1-7.**

В-1. Море насилало на суходіл пронизливу вільготність. В холодних мокрих сутінках тинялися по набережній люди, купчилися під ліхтарями, розходилися, щоб знову зібратися в світляному колі, глянути одне на одного, постояти, викурити цигарку, подивитися на темне море. Отаві не хотілося знов до

людей. Відпочити в самотині – єдине, чого тепер бажав. Тому відразу звернув убік, повз знайомий старий платан, по вимощеній білими плитками доріжці побрався в мовчазну пітьму. Про те, що сталося в кафе, не думав. Дивна порожнеча була в нього в грудях, у голові, йшов швидко, широкі білі плити твердо слалися йому під ноги, ззаду долинали до нього уривки людських розмов, накочувалися раз по раз пошуми моря, але чим далі він ішов, тим більша й більша тиша залягала в нього за плечима, тільки ще дихало спроквола десь далеко море та стукали по твердих плитах підбори його черевиків: стук-стук!

І враз до нечастого стуку його підборів долучився новий звук, квапливий, знервований, ще далекий, але виразний і чіткий: тук-тук-тук! Так наче хтось наздоганяв його. Не зовсім приємне відчуття, коли в темряві, на пустельній дорозі, наздоганяє тебе хтось невідомий. До того ж Отаві аж ніяк не хотілося, щоб хтось порушував його самотність. Тому він наддав ходи, хоча й так був певний, що навряд чи зможе будь-хто наздогнати його. Хіба що матиме ще довші ноги (П. Загребельний).

В-2. Велетенський чоловік з побитим крутою сивизною диким заростом на голові й на обличчі, прикритий спереду шкурою тура, зачепленою грубим ременем за схожу на стовбур старого дуба шию, чаклував над полум'ям. Червоне, жовте, сизе, а то зненацька шугне звідти чорне і злякано сховається за миготливу червоність, бузкова каламуть розчиняється в ніжній синяві, – барви народжувалися, вигравали, мінилися, барви жили буйним, веселим життям спершу в горні, потім на обличчі, на широких дідових руках, на всій його могутній постаті, а відтак пливли на Сивоока, проходили крізь нього, і він відчував, що починає жити цими барвами, оцими вогняними спалахами в задимленій хижі, а ще він жив відвагою такою самою, як та, що

була в дідовихруках, коли вони без страху занурювалися в нуртовисько полум'я і дістлвали звідти зацілювані вогнем дивні речі, що світилися барвами, ще несподіванішими й яснішими, ніж бачив хлопець на землі й на небі.

Дід був – Родим, а він – Сивоок. Це сприймалося як даність, це починалося ще з непам'яті так само, як полум'я, як дідові руки, як податлива глина в тих руках, як веселковість барв, серед якої виростав малий (П. Загребельний).

В-3. Родим не казав Сивоокові ніколи нічого, не пояснював, що діється в полум'ї і на глині, на яку крізь соломинки, вставлені в турячі роги з краскою, накраплювалися співучі барви. Не почув з його уст малий назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьохликів, повернутих на всі чотири сторони світу, – Світовид, а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог блискавиць Перун, а зелений, мов причаєність лісових гущавин, – пастуший покровитель Велес, а той надутий, мов купка, широконіздрий, з жадібними очима – то Сварог, верховний бог неба і світу; найліпший же для Сивоока видавався Ярило, господар всього плодючого й родючого, щедрий, всемогутній мідяноголий бог, заквітчаний таким веселим зелом, яке нікому й не снилося. Сивоок довго не міг збагнути, чому найближче до серця йому саме цей бог, і тільки згодом, якось випадком, підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: дід дає богові своє поличчя!

В цьому Сивоок не вбачав нічого дивного, бо вже давно запримітив спільність між богами і дідом Родимом. Мовчали

боги, мовчав і Родим (П. Загребельний).

В-4. Як той чорний крук, визирав у темряві, де лежали Родимові боги. Чи наділений був од свого Христа даром, чи мав надзвичайно вигострене око на все, що недбало лежить, а чи просто хтось заздалегідь намовив його, підказав?

Хоч як воно там було, а тільки понурий заброда, вигукнувши свої слова про нищення, спрямувався одразу до кутка, де зберігалося дороге Родимові його працею, вмінням, надто ж – вірою, успадкованою від предків, які ще й з могил керували всіма живущими, направляли їхні дії і душі. Чорний плутався в довгій своїй кирею, поки він зумів ступнути раз, його поплічники, певно, вже набувши попередньо відповідного вміння, миттю сипнули з двох боків, завирували по хижі, ламали все, трощили, нищили.

– Не руш! – страшним голосом гукнув Родим і з нелюдським стогоном похилився на чорного, заносячи свій широкий меч, заносячи не нагально, як тоді, коли боронився від настирливих зайд-купців, а мовби намірюючись тільки відлякати напасників, примусити їх схаменутися, відступити, поки не пізно. Але згубним виявився Родимів намір. Ще не встигла рука його підняти меча догори, ще повільно рухалася вона, описуючи велику дугу, як раптом позаду, не примічений ні Родимом, ні навіть Сивооком, який, здавалося, не випускав з ока нічого, що діялося внизу, меч блиснув коротко й зловісно, і Сивоок з жахом побачив, як Родимова правиця, мов у кошмарному видінні, відокремилася від тіла і разом з мечем зів'яло впала на землю. Тоді набігло ще кілька ззаду й з боків, зблиснули мечі, сталася колотнеча, а коли все розскочилося, Родима не було, тільки темніло щось на долівці, велике й нерухоме (П. Загребельний).

В-5. Один був мов веселе палахкотюче полум'я, другий – темний, ніби земний кряж, один, здавалося, ще й не

усвідомлював до пуття, на що зважився, другий трактував сутичку поважно, бо вже раз він став до бою, то мав бути бій, мав тут бути переможений і переможець, один мав піти собі далі, як і досі ходив вільно й незалежно, а другий лягти, може, й довіку. По тому, як напружилися м'язи на могутній шиї в Бутеня, як виставив він на супротивника свої неосяжні роги, можна було не мати ніякого сумніву щодо перебігу сутички, і Сивоок немало дивувався легковажності Рудевій. А той і собі надувся, напиндючився, наставив свої тонкі ріжки проти замшілого пакілля старого і ще мовби й посунувся трохи наперед, щоб зчепитися в смертельному поєдинку з непереборним досвідченим туром, але в останню мить зненацька стрибнув убік, вихнув якось смішно головою і, видно, й сам не відаючи, що чинить, шпортонув Бутеня рогом в заднє ліве стегно. Він загнав ріг так глибоко, що аж зупинився, переляканий свавільним своїм учинком, але відразу ж схаменувся, рвонувся всім тілом ще більше убік і, проорюючи в заволохатілому стегні Бутеня широку й глибоку борозну, вирвав свою зброю і кинувся навтіч.

Але Бутень не став його переслідувати. Глухо заревівши навздогін своєму ворогові, він тяжко повернувся і посунув до заростів. З широкої рани била густачервона кров. Тур ішов важче й важче, дедалі більше припадав на поранену ногу, але не падав, мабуть, не хотів ганьбитися перед усім турячим племенем, прагнув сховатися з своєю бідою, тому простував до молодих хащів, де знайшов би прихисток, і їжу, і, може, воду (П. Загребельний).

III. З творів художньої літератури виписати приклади ад'єктивації (5 речень).

ІУ. Опрацювати параграф 27 за шкільним підручником :

Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – С. 145 – 149.

Виконати вправи 329, 337.

У. З творів художньої літератури виписати речення (по 2 речення на кожний розряд) з якісно-відносними, відносно-якісними, присвійно-відносними, присвійно-якісними прикметниками.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. За допомогою яких суфіксів утворюються якісні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.
2. За допомогою яких префіксів утворюються якісні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.
3. За допомогою яких суфіксів утворюються відносні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.
4. За допомогою яких префіксів утворюються відносні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.
5. Як утворюються складні прикметники? Приклади складних прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.
6. За допомогою яких суфіксів утворюються присвійні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.
7. Як утворюються якісно-відносні прикметники? Наведіть приклади.
8. Як утворюються відносно-якісні прикметники? Наведіть приклади.
9. Як утворюються присвійно-відносні прикметники? Наведіть приклади.

10. Як утворюються присвійно-якісні прикметники? Наведіть приклади.

11. Що називають ад'єктивацією?

12. Які складні прикметники пишуться разом?

13. Які складні прикметники пишуться через дефіс?

14. Які складні прикметники пишуться окремо?

15. Які особливості правопису прикметникових суфіксів -ов, -ев (-єв)?

Таблиця 1.

Прикметник як частина мови

Прикметник (лат. adjectivum) – це частина мови, що виражає статичну ознаку предмета і сполучається з іменником, узгоджуючись з ним у роді, числі і відмінку.

Загальнокатегоріальне значення:
статична ознака предмета передається прикметниками безпосередньо (*синє море*), через відношення до інших предметів (*підводне полювання*), через відношення до осіб, істот (*сестрина хустка*). Семантику прикметника формують поняття про якості (предметів); у мові вони вживаються обов'язково при іменниках, причому в залежній від іменників граматичній позиції: *сонячний промінь*.

Морфологічні ознаки прикметників:
1) прикметники разом з іменниками утворюють у складі речення смислові і граматичні єдності: прикметнику як частині мови властиві ті ж граматичні категорії, що й іменнику – категорії роду, числа і відмінка;
2) категорії роду, числа, відмінка – несамостійні, залежні від іменника;
3) одноманітність морфологічних засобів розрізнення форм роду, числа, відмінка;
4) граматичні і семантичні морфеми розмежовані чітко й послідовно: флексія прикметників суто граматична, а суфікси і префікси мають лексико-граматичну природу;
5) ступені порівняння і форми безвідносного ступенювання є засобами характеристики об'єктивної ознаки предмета, вираженого іменником.

Синтаксичні особливості прикметників:
у реченні: 1) атрибутивна функція - узгоджене означення; 2) предикативна функція – іменна частина складеного іменного присудка; 3) предикативно-атрибутивна функція: *Коля прийшов **радісний***;
у словосполученні: 1) залежний компонент іменникових словосполучень; 2) опорний компонент ад'єктивних словосполучень; 3) невідмінювані прикметники у функції залежного компонента прилягають до опорного компонента.

Спеціалізовані афікси:

-ав-:	*кривавий*
-ан-:	*дерев'яний*
-ач-:	*дівчачий*
-н-:	*лісний*
-ов-:	*березовий*
-ськ-:	*сусідський*
-к-:	*в'юнкий*
-л-:	*задубілий*
-ат-:	*язикатий*
-ів-:	*братів*
-ин-:	*мамин*
-уват-:	*сіруватий*
-ист-:	*барвистий*
-аст-:	*зубастий*
-ев-:	*бежевий*
-ив-:	*злобливий*

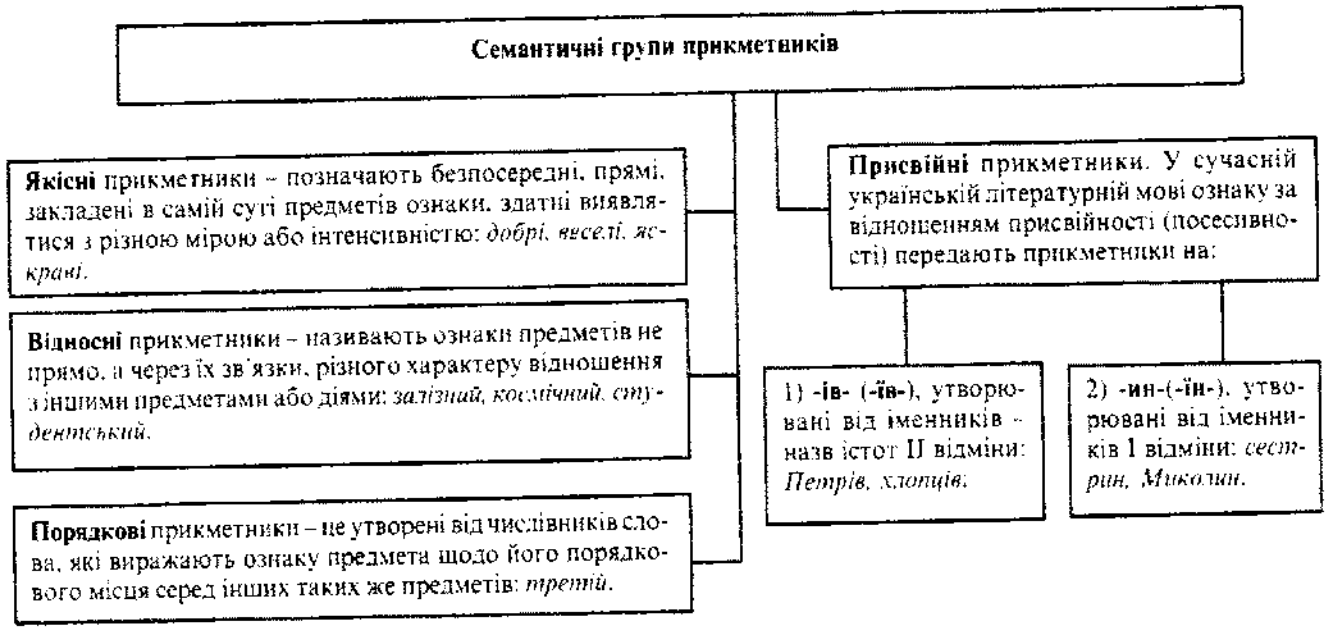
Таблиця 2.

Повні і короткі прикметники

Рід	Форма		
	повна		коротка
	нестягнена	стягнена	
чоловічий	зелений дрібний	–	зелен дрібен
жіночий	зеленая дрібная	зелена дрібна	–
середній	зеленее дрібнее	зелене дрібне	–

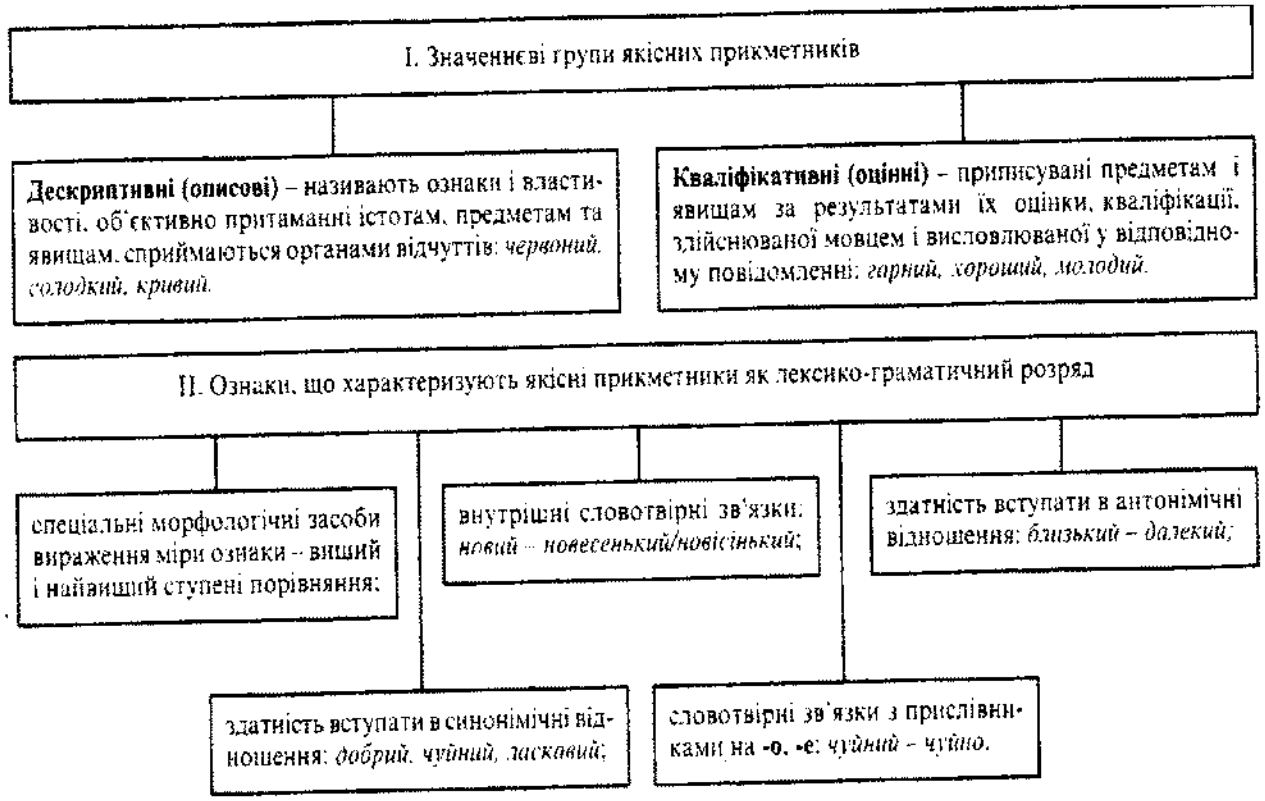
Таблиця 3.

Семантичні групи прикметників

Таблиця 3.

Якісні прикметники

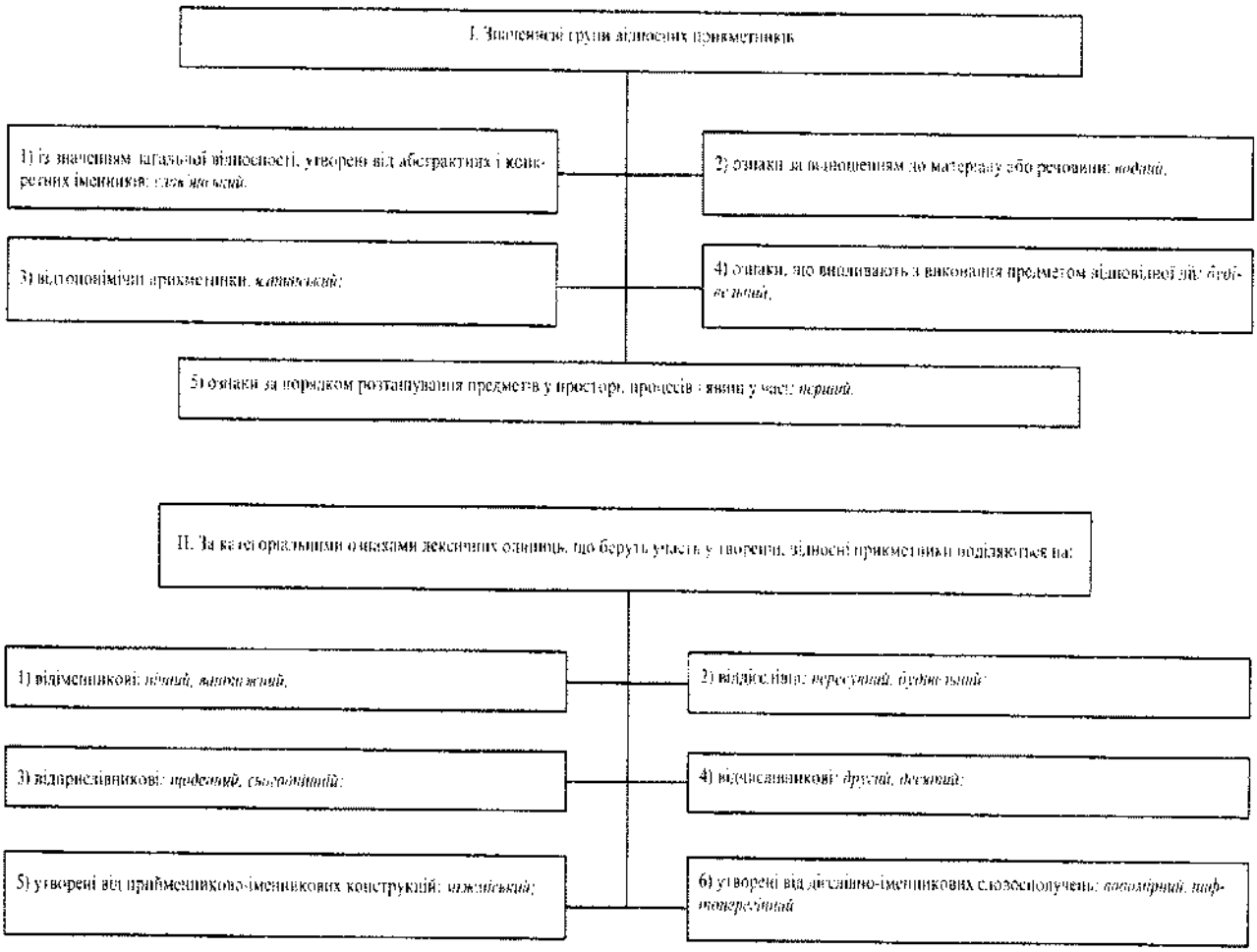
Таблиця 4.

Лексико-граматичні категорії якісних прикметників

Категорія співвідносної міри якості предмета (ступені порівняння)	Категорія безвідносної міри якості предмета	Категорія суб'єктивної оцінки якості предмета
Зміст категорії розкривається у формах ступенів порівняння. Це такі граматичні форми якісних прикметників, які дають кількісну характеристику якості предмета шляхом зіставлення її з такою ж якістю іншого предмета. **Перший ступінь порівняння:** 1) **синтетична форма** утворюється додаванням до кореня або основи прикметника суфікса **-іш-, -ш-(-ч-).** *слізний – сліпіший, далекий – дальший; близький – ближчий*; супетивні форми мають: *великий – більший; малий – менший, гарний – кращий, добрий – лпший; поганий – гірший.* 2) **аналітична форма** утворюється додаванням звичайної прикметникової форми слів **більш, менш:** *більш або менш рішучий* **Другий ступінь порівняння:** 1) **синтетична форма** утворюється додаванням префікса **най-** до форми першого ступеня: *шарший – найшарший.* 2) **аналітична форма** утворюється додаванням слів **найбільш** або **найменш** до форми нульового ступеня: *найбільш або найменш переконливий.*	Зміст категорії розкривається в прикметниках системою форм інтенсивності, які вказують на міру концентрації ознаки в предметі без порівняння її з такою ж ознакою іншого предмета. **Недостатній ступінь інтенсивності ознаки** вказує на невелику міру якості ознаки, що виявлена в предметі неповністю: 1) **синтетична форма** утворюється від звичайної прикметникової за допомогою суфіксів **-уват-, -юват-, -ав-, -яв-**: *сірувагий;* 2) **аналітична форма** твориться додаванням прислівників **трохи, злегка, не дуже, дещо**: *дещо різкий.* **Помірний ступінь інтенсивності** вказує на якість, що досягає, але не перевищує звичайної для предмета міри (нульова форма): *широкий, густий.* **Надмірний ступінь інтенсивності ознаки** вказує на велику міру вияву якості в предметі: 1) **синтетична форма** утворюється від нульової форми за допомогою суфіксів (**-ущ-, -ющ-, -уч-, -юч-, -енн-, -езн-, -оват-, -нст-, -ат-, -анн-,-яви-**), префіксів (**пре-, роз-, ультра-, екстра-, за-, над-**): *широченний, пренирокий;* 2) **аналітична форма** утворюється додаванням до звичайної прикметникової форми прислівників **дуже, досить, надто, западло, надзвичайно, особливо, винятково, вкрай, зовсім, не в міру**: *дуже широкий.*	Зміст категорії суб'єктивної оцінки розкривається морфологічними формами слів, утвореними за допомогою спеціальних суфіксів: **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**; *гарненький, малесенький, чистісінький.*

Таблиця 5.

Відносні прикметники

Таблиця 6.

Зразок відмінювання прикметників твердої групи

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н.	зелен-ий	зелен-а	зелен-е	зелен-і
Р.	зелен-ого	зелен-ої	зелен-ого	зелен-их
Д.	зелен-ому	зелен-ій	зелен-ому	зелен-им
З.	як Н. або Р.	зелен-у	зелен-е	як Н. або Р.
О.	зелен-им	зелен-ою	зелен-им	зелен-ими
М.	на зелен-ому (-ім)	на зелен-ій	на зелен-ому (-ім)	на зелен-их
Н.	батьків	батьк-ова	батьков-е	батьков-і
Р.	батьков-ого	батьков-ої	батьков-ого	батьков-их
Д.	батьков-ому	батьков-ій	батьков-ому	батьков-им
З.	як Н. або Р.	батьков-у	батьков-е	батьков-і (-их)
О.	батьков-им	батьков-ою	батьков-им	батьков-ими
М.	на батьков-ому (-ім)	на батьков-ій	на батьков-ому	на батьков-их

Таблиця 7.

Зразок відмінювання прикметників м'якої групи

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н.	літн-ій	літн-я	літн-є*	літн-і
Р.	літнь-ого	літнь-ої	літнь-ого	літн-іх
Д.	літнь-ому	літн-ій	літнь-ому	літн-ім
З.	літн-ій, літнь-ого	літн-ю*	літн-є*	літн-і, -іх
О.	літн-ім	літн-ою	літн-ім	літн-іми
М.	в літнь-ому (-ім)	в літн-ій	в літнь-ому (-ім)	в літн-іх
Н.	безкра-їй**	безкра-я**	безкра-є**	безкра-ї**
Р.	безкрай-ого	безкрай-ої	безкрай-ого	безкра-їх**
Д.	безкрай-ому	безкра-їй**	безкрай-ому	безкра-їм**
З.	безкра-їй**, -ого	безкра-ю**	безкра-є**	безкра-ї**, -їх**
О.	безкра-їм*	безкрай-ою	безкра-їм**	безкра-їми**
М.	у безкра-їм**, -ому	у безкра-їй**	у безкрай-ому, -їм**	у безкра-їх**

Практичне заняття № 4

ТЕМА: ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Числівник як частина мови: загальнокатегоріальне значення, морфологічні ознаки та синтаксична функція.
2. Розряди числівників за значенням.
3. Групи числівників за будовою.

ЛІТЕРАТУРА

Базова :

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 378 – 393.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 207 – 220.

Допоміжна :

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.

4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 –

227.

5. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – С. 318 – 363.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000”, 2003. – 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 351 – 368.

10. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. – К., 1980.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти статей :

1. Баранник Д. Х. Поняттєва категорія порядковості (до питання про включення в категоріальну систему мовних явищ) // Мовознавство. – 1992. – № 5 – С. 17 – 19.

2. Городенська Катерина. Три бра́ти, два ду́би // УМ. – 2013. – № 3. – С. 47.

3. Ющук Іван. Вивчення числівника в 6 класі // Дивослово. – 2005. – № 1. – С. 14 – 19.

ІІ. Виконати вправи: 248, 249 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ : Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К. : Вища шк., 1995. – С. 92 – 93.);

428 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – С. 188).

III. З творів художньої літератури виписати речення з іменниками (5 речень), прислівниками (5 речень), що мають кількісне значення, та визначити їхню синтаксичну функцію.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають числівником?
2. Які морфологічні ознаки властиві числівнику?
3. Які синтаксичні функції виконує числівник у реченні? Приклади доберіть із ЗМІ.
4. Які семантичні розряди числівників виділяють у сучасній українській мові?
5. Які числівники називають власне-кількісними?
6. Які числівники називають неозначено-кількісними?
7. Які числівники називають збірними?
8. Які числівники називають дробовими?
9. Які числівники називають порядковими?
10. Які числівники називають простими?
11. Які числівники називають складними?
12. Які числівники називають складеними?

Практичне заняття № 5

ТЕМА: ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

ПЛАН

1. Відмінкові парадигми кількісних числівників:

а) власне кількісних числівників (простих, складних і складених);

б) збірних числівників;

в) дробових числівників;

г) неозначено-кількісних числівників.

2. Відмінювання порядкових числівників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова :

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 389 – 392.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 216 – 220.

Допоміжна :

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім

«Освіта», 2014. – 240 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000”, 2003. – 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 360 – 367.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти :

Городенська Катерина. Обидва ока й обоє очей // УМ. – 2013. – № 3. – С. 155.

Городенська Катерина. Півтора літра, а не півтора літри // УМ. – 2013. – № 4. – С. 57.

Городенська Катерина. Три незабутні і три незабутніх зустрічі // УМ. – 2012. – № 2. – С. 128.

ІІ. Виконати вправи:

252, 254 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ : Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К.: Вища шк., 1995. – С. 92 - 93.);

431, 433 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – С. 190).

III. Провідміняти власне кількісні складені числівники:

В-1. 444 555, 789 456;
В-2. 777 999, 346 989;
В-3. 333 666, 787 925;
В-4. 888 222, 486 545;
В-5. 456 789, 654 999.
В-6. 345 679, 222 376.
В-7. 875 376, 542113.
В-8. 314 676, 888777.
В-9. 999 858, 615765.
В-10. 819 449, 757 396.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які типи відмінювання власне кількісних числівників виділяють у сучасній українській мові?
2. Які числівники відмінюються за першим типом?
3. Які числівники відмінюються за другим типом?
4. Які числівники відмінюються за третім типом?
5. Які числівники відмінюються за четвертим типом?
6. Які числівники відмінюються за п'ятим типом?
7. Які числівники відмінюються за шостим типом?
8. Як відмінюються складені власне кількісні числівники?
9. Як відмінюються збірні числівники?
10. Які правила відмінювання дробових числівників ?
11. Які правила відмінювання неозначено-кількісних числівників?
12. Як відмінюються порядкові числівники?

Практичне заняття № 6

ТЕМА: ПРАВОПИС ТА НАГОЛОШЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ЧИСЛІВНИКІВ

ПЛАН

1. Правопис числівників у сучасній українській мові.
2. Особливості наголошування числівників.
3. Морфологічний розбір числівників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова :

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 392 – 393.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 207 – 220.

Допоміжна :

1. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.

2. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник – К., 1995. – 192 с.

4. Головащук С. І. Словник наголосів. – К., 2003. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник

для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – С. 357 – 359.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 351 – 368.

9. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови – К. : Наукова думка, 2003. – 240 С.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти:

Городенська Катерина. Що це за вживання від двохста до п'ятиста? // УМ. – 2013. – № 4. – С. 134.

Городенська Катерина. Про форми числівників у складних іменниках на *-річчя* // УМ. – 2014. – № 1. – С. 178.

ІІ. Виконати вправи:

264, 265 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ : Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К. : Вища шк., 1995. – С. 97 - 98.);

445, 456 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – С. 195 – 200).

ІІІ. З поданими числівниками скласти речення та охарактеризувати їх за схемою.

Схема морфологічного розбору числівника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма (Н. в.). 3. Розряд і група за значенням. 4. Група за будовою. 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Морфемний аналіз. 9. Спосіб творення. 10. Синтаксична роль.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1– 5.**

В-1. 23 567, 3458-й, 4/5;

В-2. 57 893, 6723-й, 3/7;

В-3. 49 657, 6752-й, 7/9;

В-4. 99 444, 3591-й, 2/7;

В-5. 55 347, 7788-й, 5/11.

В-6. 56 789, 6599-й, 3/7.

В-7. 45 679, 2376-й, 4/9.

В-8. 75 376, 42113-й, 3/5 .

В-9. 14 676, 8877-й, 2/7.

В-10. 19 449, 7573-й, 1/5.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які правила правопису числівників виділяють у сучасній українській мові?
2. Які акцентуаційні типи числівників виділяють у сучасній українській мові?
3. У яких числівниках у непрямих відмінках наголос падає на закінчення?
4. Які складні числівники мають два наголоси?
5. Який числівник має нерухомий наголос?
6. Які особливості наголошування дробових числівників?

Таблиця 1.

Числівник як частина мови

Числівник – це повнозначна змінна частина мови, що означає кількість однорідних предметів, кількість частин цілого предмета або абстрактно-математичну кількість: *два, одна четверта.*

Погляди мовознавців щодо статусу числівника як частини мови:

1. Широке розуміння числівника як частини мови (А.Є. Супрун, А.П. Грищенко, К.Г. Городенська) - клас повнозначних слів, які означають число, кількість, міру і пов'язані з числом розумової категорії порядку при лічбі, кратності (повторюваності), сукупності (збірності).

2. Традиційне мовознавство виділяє числівник в окрему частину мови на основі однієї ознаки (семантичної) – категоріального значення кількості (*Безпояско О.К. та ін.* Граматика української мови. – К., 1993. – С. 142).

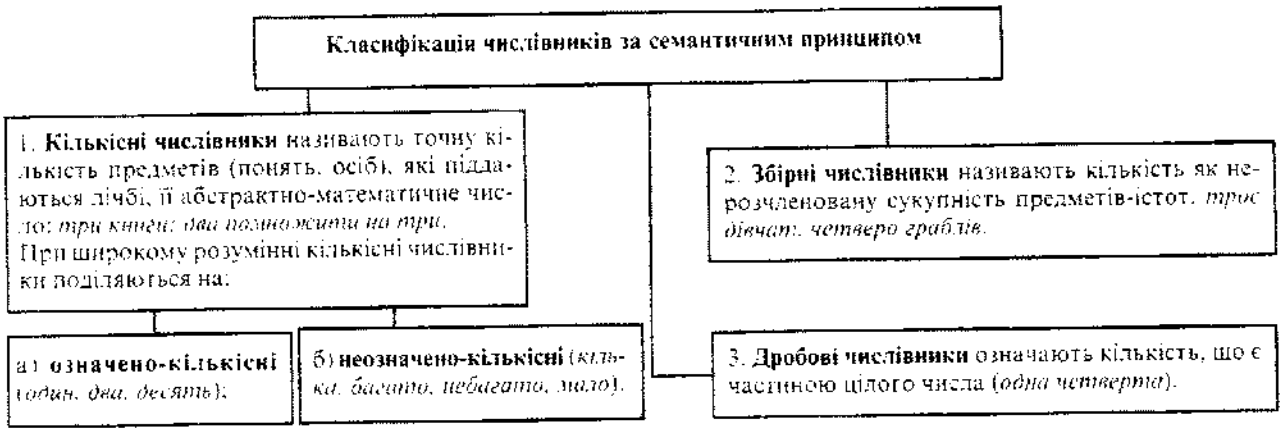
3. Вузьке розуміння числівника як частини мови (І.Г.Милославський) – абстрактне число та точна предметна кількість, що пов'язана з числом і відрізняється від іменників і прикметників нульовою категорією роду.

4. Дехто з мовознавців вважає числівник окремою частиною мови (О.М. Пєшковський, Є. Курилович, І. Р. Вихованець).

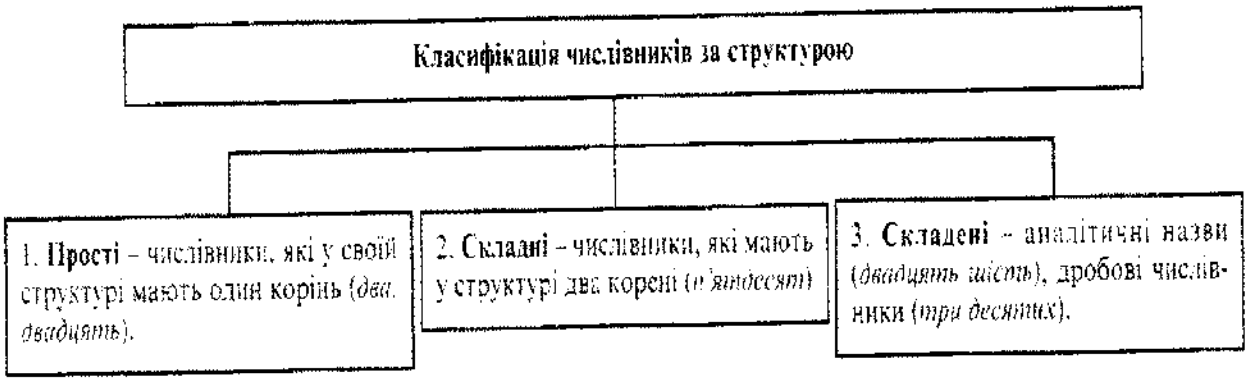
Таблиця 2.

Загальнокатегоріальне значення числівника	Морфологічні ознаки	Синтаксичні функції
У кваліфікації числівника як окремої частини мови абсолютно переважає семантичний критерій. Традиційно об'єднує слова з кількісно-числовою семантикою. Числівники мають такі значення: 1) числа, абстраговані від предмета поняттям кількості (*два плюс два дорівнює чотири*); 2) визначеної кількості предметів (*п'ять пальців*); 3) невизначеної кількості предметів (*кілька студентів*); 4) сукупності перелічуваних предметів (*троє дверей*); 5) кількості, що складається з деякого числа частин цілого (*дві третіх гектара*).	1. Числівники не мають категорії роду. 2. Числівники не можуть мати при собі пояснювальних слів – означень. 3. Не властива числівникам категорія числа (не мають співвідносних форм однини/множини). 4. Числівник *один* має займенниково-прикметникові морфологічні ознаки (рід, число); 5. Категорія відмінка у числівника виконує подвійну функцію: з одного боку, вона відрізняє його від невідмінюваної частини мови, а з іншого зберігає генетичний зв'язок числівника з іменником. **Спеціалізовані суфікси** числівників: **-надцять-, -дцять-, -ой-, -ер-, -к-**.	1. Числівник не має власної первинної синтаксичної функції, залежної від його значення. Він виступає у синтаксичній позиції присубстантива – підмета, додатка, присудка, означення. 2. Числівники в словосполученні бувають як опорними, так і залежними компонентами. 3. Специфічні особливості виявляють числівники в синтаксичних зв'язках з іменниками: сполучаючись з іменниками, числівники або керують ними (переважна більшість числівників у Н. в. та при назвах неживих предметів – у З. в.: (*десять сіл*), або узгоджуються з ними (переважна більшість числівників у всіх непрямих відмінках, крім З. в. при назвах неживих предметів (*дев'ять сіл*).

Таблиця 3.

Таблиця 4.

Таблиця 5.

Відмінювання числівників

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н. Р. Д. З. О. М.	один □ одного одному як Н. або Р. одним (на) одному, на однім	одна однієї, одної одній одну однією, одною (на) одній	одно, одне одного одному одно, одне одним (на) одному, (на) однім	одні одних одним як Н. або Р. одними (на) одних

	чоловічий рід, середній рід	жіночий рід			
Н. Р. Д. З. О. М.	два двох двом як Н. або Р. двома (на) двох	дві двох двом як Н. або Р. двома (на) двох	три трьох трьом як Н. або Р. трьома (на) трьох	чотири чотирьох чотирьом як Н. або Р. чотирма (на) чотирьох	п'ять п'яти, п'ятьох пяти, п'ятьом як Н. або Р. п'ятьма, п'ятьома (на) п'яти, (на) п'ятьох

	Відмінкові форми			
Н. Р. Д. З. О. М.	сорок сорока сорока сорок сорока (на) сорока	двісті двохсот двомстам двісті, двохсот двомастами (на) двохстах	чотириста шістдесят вісім чотирьохсот шістдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох) чотирьомстам шістдесяти (шістдесятьом) восьми (вісьмом) чотириста (чотирьохсот) шістдесят (шістдесятьох) вісім (вісьмох) чотирмастами шістдесятьма (шістдесятьома) вісьма (вісьмома) (на) чотирьохстах шістдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох)	
Н. Р Д. З. О. М.	дванадцятеро двана цятьох дванадцятьом як Н. або Р. дванадцятьма, дванадцятьома (на) дванадцятьох		п'ять цілих і три четвертих п'яти цілих і трьох четвертих п'яти (п'ятьом) цілим і трьом четвертим п'ять цілих і три четвертих п'ятьма (п'ятьома) цілими і трьома четвертими (на) п'яти цілих і трьох четвертих	півтора яблука півтора яблука півтора яблукам півтора яблука півтора яблуками (у) півтора яблуках

Практичне заняття № 7

ТЕМА: ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Займенник як частина мови. Лінгвістичний статус займенника. Місце займенника у традиційній класифікації частин мови.

2. Морфологічні ознаки та синтаксична роль займенника

3. Співвідношення займенника з іншими частинами мови:

а) узагальнено-предметні (іменникові) займенники;

б) узагальнено-якісні (прикметникові) займенники;

в) узагальнено-адвербіальні (прислівникові) займенники;

4. Розряди займенників за значенням.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 393 – 403.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 221– 241.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання : Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – С. 297 – 316.

7. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 351 – 368.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспект:

Гінзбург Михайло. Про гендерні особливості займенникових іменників кожний, усякий, жодний // УМ. – 2014. – № 2. – С. 94 – 106.

Сич В. Ф. Перехід у займенники слів інших частин мови // УМЛШ. – 1984. – № 10. – С. 28 – 32.

II. Виконати вправи:

268 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ: Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К. : Вища шк., 1995. – С. 97 - 98.);

466 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – С. 208).

III. З творів художньої літератури виписати 10 складнопідрядних речень з *узагальнено-предметними займенниками* та 10 складносурядних речень з *узагальнено-якісними займенниками*. З'ясувати значення займенників та визначити розряд.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка частина мови називається займенником?
2. Який лінгвістичний статус займенника? Яке місце займенника у традиційній класифікації частин мови?
3. Які морфологічні ознаки властиві займеннику?
4. Яку синтаксичну роль виконують займенники? Приклади доберіть із творів Т. Шевченка.
5. Які займенники називаються узагальнено-предметними (іменниковими)?
6. Які займенники називаються узагальнено-якісними (прикметниковими)?
7. Які займенники називаються узагальнено-адвербіальними (прислівниковими) ?
8. Які розряди займенників за значенням виділяють у сучасній українській мові?
9. Які характерні особливості властиві (значення,

морфологічні ознаки) мають:

а) особові займенники;

б) особово-вказівні займенники;

в) зворотний займенник;

г) присвійні займенники;

г) вказівні займенники;

д) означальні займенники;

е) питально-відносні займенники;

є) заперечні займенники;

ж) неозначені займенники?

Практичне заняття № 8

ТЕМА: СЛОВОЗМІНА ЗАЙМЕННИКІВ

ПЛАН

1. Відмінювання узагальнено-предметних (іменникових) займенників.
2. Відмінювання узагальнено-якісних(прикметникових) займенників.
3. Відмінювання узагальнено-адвербіальних (прислівникових) займенників.
4. Перехід займенників в інші частини мови.
5. Прономіналізація.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 393 – 403.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 235 – 239.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл.

загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С.О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – С. 297 – 316.

7. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 351 – 368.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти:

Сич В. Ф. Перехід у займенники слів інших частин мови // УМЛШ. – 1984. – № 10. – С. 28 – 32.

Шелехова Г. Займенник // Дивослово. – 1995. – № 9.

ІІ. Виконати вправи:

264, 265 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ : Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К.: Вища шк., 1995. – С. 97 - 98.);

445, 456 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – С. 195 – 200).

ІІІ. З творів художньої літератури виписати приклади переходу займенників в інші частини мови (5 речень).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які відмінкові форми мають особові займенники 1-ї і 2-ї особи?
2. Яку парадигму мають особові займенники 3-ї особи?
3. У яких відмінкових формах у займенниках 3-ї особи з'являється початковий [н] ?
4. Яким іменниковим займенникам властиві варіантні основи?
5. Які відмінкові форми має звороний займенник?
6. Яку парадигму мають питально-відносні узагальнено-предметні займенники?
7. Які відмінкові форми мають заперечні узагальнено-предметні займенники?
8. Як відмінюються неозначені узагальнено-предметні займенники?
9. Які відмінкові форми мають присвійні займенники?
10. Як відмінюються означальні займенники?
11. Яку парадигму мають вказівні займенники?
12. Яку парадигму мають питально-відносні узагальнено-якісні займенники?
13. Які відмінкові форми мають заперечні узагальнено-якісні займенники?
14. Як відмінюються неозначені узагальнено-якісні займенники?

15. Які відмінкові форми мають займенники, що співвідносяться з числівниками (узагальнено-адвербіальні)?

16. У які частини мови можуть переходити займенники? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

17. Що називають прономіналізацією? Приклади прономіналізації доберіть з творів художньої літератури.

Практичне заняття № 9

ТЕМА: ПРАВОПИС ЗАЙМЕННИКІВ. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ЗАЙМЕННИКА

ПЛАН

1. Правопис узагальнено-предметних (іменникових) займенників.
2. Правопис узагальнено-якісних(прикметникових) займенників.
3. Правопис узагальнено-адвербіальних (прислівникових) займенників.
4. Морфологічний розбір займенників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 393 – 403.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 235 – 239.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім

«Освіта», 2014. – 240 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000”, 2003. – 464 с.

7. Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. – К., 1999. – 989 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 351 – 368.

10. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови – К. : Наукова думка, 2003. – 240 С.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Виконати вправи:

286, 287 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ : Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К.: Вища шк., 1995. – С. 97 - 98.);

445, 456 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – С. 195 – 200).

ІІ. Виконати морфологічний розбір займенників за схемою:

Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма. 3. Група за співвіднесеністю з частинами мови. 4. Розряд за значенням. 5. Група за будовою. 6. Рід. 7. Особа. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний аналіз. 11. Спосіб творення. 12.Синтаксична роль. 13. Правопис.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1– 8.**

В-1. За татарським бродом коні топчуть яру руту і туман. За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк.

А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, пеначо давнина, діди лодь-лодь снують на човнах-душогубках, і не знати, що вони виловлюють – рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і соняшники, немов щити, бо тут, над водою, і комар дзвенить, як ординська стріла, бо тут і досі хвиля вимиває зотлілий посів зотлілого часу: чиїсь таляри, чиїсь щерблені стріли і щерблені кості.

О пам'ять і смуток землі, чи минулися ви? Чи минулись? Бо й тепер од печалі сивіє жито над Ханським і Чорним шляхами, бо й тепер є татарські броди й козачі могили. Це давнина, це наша гірка, немов полин, давнина, її вже забуває час по книгах і кобзарі по майданах (М. Стельмах).

Але й досі в хатах-білянках, що підсніжниками зійшли на долонях узлісь і степів, печаляться матері котовців і червоних козаків; і досі в накупаних сонцем і грозами полях з-під серпа і сльози поглядають матері на приімлені шляхи, по яких пролетіли та й залетіли в югу історії коники-коні.

О наші передчасно посивілі матері, із сапкою в руках, із

серпом на плечі та болючою в очах югою. Ви не проходили гімназій, ні вищих, ні нижчих шкіл. Вашою єдиною школою і книгою була книга землі, зерно у землі, сонце над землею, і діти біля персів, і діти біля ніг.

Золоте Відродження змалювало людству мадонн. А хто змалював наших босоногих мадонн із сапкою в руках чи серпом на плечі та дитям біля персів, що знали не шовки, а лише нерівне, шорстке полотно? І чи зрозуміють це ті, що вже не знатимуть полотна і полинового смутку давнини? Чи будуть довіку не як ношу, а як вдячність нести в душі свято і сум материнських очей і синівську вірність батькам, що шаблями вирубували новий час на чорних та ханських шляхах, щоб вони, ці шляхи, зосталися тільки полином пам'яті, а не шрамами сьогодення?.. (М. Стельмах).

В-2. Отак і він, Данило, ще неоперений, залишився без батька-матері. Батька на далекій Золотій Липі забрала війна, коли йому, Данилові, було вісім років, а мати ще кілька літ і на шляхах, і на торжищах, і в спілому сріблі жита, і коло бродів допитувалась у людей: чи десь не бачили, чи, бува, не чули... Та й, не допитавшись на цьому світі, пішла на той, мов стеблина сивого жита. І на землі не стало ще однієї жниці, а на небі зажевріла ще одна зірка. І вже ніхто не почує її земного голосу.

Розлилися води
На чотири броди,
Що в першому броді
Соловей співає,
Соловей співає –
Весну розвиває...

Це весною, коли нуртувала і шаленіла хмільна вода. А влітку, як тільки задзвонять коси па лузі, для нього, малого, в неї була інша пісенька: «Був собі журавель та журавка, накосили сінця

повні ясельця».

І навіть у снах він бачив і чотири броди, і солов'я, і журавля з журавкою, що старались на сіно, тільки довго не міг збагнути, як це соловей весну розвиває, а коли збагнув – здивувався і зрадів, ніби руками доторкнувся до таємничої квітки образу. Та в цю пору мати його вже не співала...

Якогось синього-синього вересневого вечора він поспішав до неї з робітфаку. Ось і його річка, що має чотири броди, ось і принишкле село з корогвами тополь, ось і його могутні ясени над стемнілим тином, і старенькі вдовині ворітця, що кигикають, мов чайка, і під солом'яною шапкою хатина, що тримає у віконцях сповійпість місяця. Прикладеш до них руку і теж маєш на ній місячний посів. Він постукав у віконце, щоб мати відчинила йому двері, прислухався до її ходи. Та не почув більше материних кроків і ніхто не відчинив йому дверей.

Як страшно людині, коли їй нема кому відчинити дверей. І все одно він і досі, вертаючись пізно додому, стукає в це віконце з місячним маревом чи клубками темені і прислухається до хати, до материної ходи. Коли б він міг повернути її кроки, її руки, що іноді шорстко і м'яко лягали йому на голову, її тихий, заспокійливий голос, що струмком бринів біля його сну і струмками видобував зі сну:

– Данилку, вже скоро сонце зійде.

Вона ні разу в житті не проспала сонце. Ні разу! Якби він був маляром, то намалював би її з сонцем на плечі. Та не сонце, а вишню і хрест вона має в узголов'ї. Влітку на хресті краплинами крові червоніють вишні, восени здригається лист, узимку намерзає сніг, а весною він нанизується силянкою сліз... Був собі журавель та журавка. І не стало їх. А журавлина оболонь так само заростає травою, от лишень рани не заростають...

Тільки й рідні зосталось у Данила – бідова тітка Марина в

Копайгородку та двоюрідна сестра у присілку. І чи зітхає, чи не зітхає вода в татарському броді, а Оксана все очікує брата з дороги. Стрічає вона його віястим усміхом, проводжає печаллю, і тоді в її прижурених очах стоять такі сині сльози, як роса на розквітлому льоні.

– Не сумуй, сестро, – пригорне до себе, схилиться підкучерявленим житнім чубом над нею.

– То не я, то моє бездолля сумує, – так скаже, що несамохіть оглянешся, чи не причаїлася десь поблизу жіноча судьба... (М. Стельмах).

В-3. Красивим доля не поспішає важити щастя. Не відважила його й Оксані.

Ще зовсім недавно, де не йшла вона, людські очі, немов здивовані зорі, осявали її. А дівчина під ними соромливо, занепокоєно и радісно нахиляла голову. Не одне молоде серце вразила її врода, не один човен вечорами прибивався до татарського броду, та ні в один не поспішала сісти Оксана. Все їй не було часу, все вона вививалась і в жіночій, і в чоловічій роботі, вививалась, як у танці, бо хто ж, як не свої руки, принесуть у її сирітство і щматок хліба, і сорочку білу, і такі чоботята, якими можна лихо топтати, в яких можна й на люди вийти. Навіть кляті господині, яким не догодить ні чоловік, ні наймит, пі сам пекельпик, полювали за сирітськими руками. І тільки нечупари витріщувались на дівчину: чого, мовляв, щодня навіть на поління йти в чистій сорочці?

– Так у нас же вода не купована, – віджартовувалась Оксана і лебідкою проходила між захланністю тих, що з потом і брудом греблись до багатства.

– То вона отак хлопців принаджує, – сичали ті, які помічали, що жодні парубоцькі очі не оминають Оксанине личко і стан.

Та сама Оксана не зважала ні на ті очі, ні на ті слова, бо їй треба хліб заробляти, честь берегти.

А час ішов: весною – сіячем, улітку – косарем, восени – молотником, узимку – мірошником. Весною на дівочі голови час клав вінки, узимку –намітки. І вже на весіллях своїх подруг у душу Оксани забивався тривожний холодок: чому ж я не думаю ні про кого?

Це не любов, а неясна тривога материнства приходила до неї раніше любові. Не раз ця тривога материнства передчасно підштовхує дівчину до того, що не стало коханням. Це підсвідоме відчувала й Оксана і дедалі частіше вечорами дивилася на татарський брід, на дорогу за бродом і на Чумацький Шлях над світом.

Між туманними зорями ловили вітер вітряки, під туманними зорями лежала вся її хліборобська сторона, що трималась на рахманному житі і добрих спокійних орачах. І хтось же повинен прийти звідти, сказати несказане, розбудити те, що вже, немов дитя, полохливо ворушилося під серцем. Юна любов завжди починається з очікування. Іще не полюбивши нікого, дівчина в незрозумілій тривозі ждала його, і чиїсь таємничі очі з'являлися їй з вечорів, і чиїсь кроки бентежили її, і комусь на всі чотири броди посилала свій голос, щоб по ньому хтось прийшов до неї (М. Стельмах).

В-4. Знайомий світ і вужчав, і ширшав перед нею і обдавав її то страхом, то надіями. Отак і дійшла до високої громобитної. дзвініці, що мовчала всі ці дні страсного тижня, як нібито мовчали колись у цю пору апостоли. Унизу в пій було замкнуто зерно і запорозькі при зброї святі, видерті за велінням владики з прадавнього іконостаса, а вгорі, біля дзвонів, дрімали і прокидались весняні вітерці.

Оксана плечем налягла па дубові двері дзвініці, нони

заскрипіли, сполохали відлуння, сполохали кажана, а віп, шугнувши шматком темені над головою, налякав її – і вода з горнятка хлюпнула па землю. Ось тобі й маєш недобру прикмету. Іти чи не йти до тих високих дзвонів? Оксана притулилась до одвірка, подумала і, не чуючи серця, ввійшла в дзвіницю; знизу, з глибинних засіків, пахнуло підопрілим зерном, старими корогвами, задавненим воском, а згори шерехкотіло перестояним деревом.

Скрипливими східцями дівчина почала підійматися до дзвонів, вони дрімотно озвалися на її ходу, наче хотіли заговорити до неї. Найбільший дзвін чимсь нагадував діда Корпія, коли той у потемнілому солом'яному брилі виходив із степових вечорів.

З високості Оксана глянула на землю. Таємнича, мов недоказана казка, вона піднімала вгору підсинені, оброшені зорями хати і підпирала небо темними лапатими руками яворів. Біля самого лісу, мов квітка папороті, розцвів самотній вогник, пригас і знову розкрив сполохані пелюстки. Хто там біля нього гріє руки, чи душу, чи виглядає когось? І, скрадаючись, любов іде до любові, щоб мати вечоровий хміль і поранковий жаль, як мали їх її посестри.

Подумавши про це, про кохання своїх подруг, Оксана знітилась, і все її чарування здалося забобоном. Ну що з того, коли вона обмиє дзвона водою і скаже йому:

– Дзвоне мій співучий, дзвопо голосистий, як у тобі б'ється серце, хай так заб'ється серце Ярослава; як тебе здалека всі чують, хай мене почує Ярослав; як ти привертаєш до себе людей, хай до мене привернеться Ярослав...

Хіба може мертва мідь привернути любов, коли по привертає її навіть серце? Не судьба, виходить. Тож не обманюй повір'ям ні себе, ні час.

Оксана знову з тугою подивилась на землю – тепер вона

кудись пливла з підсиненими і оброшеними зорями хатами, з вибіленими дорогами, з купинами дерев, і в невідоме пливла дзвініця з принишклими вітерцями, з принишклими дзвонами, що ждали великодня. Дзвони завжди, не так як людина, мають свій великдень. Уже прощаючись, дівчина припала до великого дзвона, а віп щось зашепотів їй. От тільки що? Бо дзвони мають у собі великодні, і похоронні голоси. Оксана, постоявши щн в мідному товаристві, як сновида, почала спускатися вниз. Перед нею ворушилась темінь, навкруг неї снував чігі[кий острах... Хоч би тепер зустрівся їй Стах – усе було б спокійніше (М. Стельмах).

В-5. Біля вітряка, що стояв па пагорбі», підіймався владар нічного неба; росячи росу, він погойдував тіні і змовницьки поглядав на всю землю; Оксана, схрестивши руки на грудях, благальне подивилась на місяць, а той лагідно посміхнувся їй. І цього було досить, щоб повеселішати дівчині й спокійніше поспішити зі своєю самотиною до своєї самотини. І враз за річкою зацвів золотий кущ багаття. Чи не Стах просвіщає їй доріжку?

Неподалік од татарського броду, де навшпиньки спинався долинковий туманець, окреслилась постать людини. Доброї чи лихої? Оксана завмерла, а далі не повірила сама собі: назустріч ішов Ярослав. З несподіванки він вражено зупинився, спохмурнів. Але в дівочих очах просвічувалась не провина, а сама любов. Значить, Оксані так гарно було з кимось зустрічати нічку, що навіть збентеження не лягло на її обличчя. Кому ж висяють ці очі?

– Хіба ж, дівчино, можна так пізно ходити? – сказав з докором, з тугою і для чогось, як на свідка, кивнув головою на місяць. – Уже он скоро перші півні заспівають.

– Я люблю, коли співають півні – вони людям ранок виспівують, – довірливо поглянула на хлопця і непомітно для себе потягнулась до нього.

– Оце так! – оторопів Ярослав, потім запитав грубо, щоб приголомшити її і приглушити власні болі: – А ще кого ти любиш?

– А вам ніби не байдуже? –болісно посміхнулась йому. Хлопець у думці вилаяв себе за грубість.

–Не байдуже, Оксано. Але ж ти не скажеш.

– І не сказала б, та мушу.

– Мусиш?

– Авжеж, бо ви, кажуть, їдете з села, – зажурено дивиться на нього і на придолинковий туманець, що стоїть за ним.

– То й що, Оксано? – дрогнув голос Ярослава, і тепер уже він потягнувся до неї.

– А їдете ж?

– Їду.

– Ой!

Чорні птахи шарпнули її плечі, груди. Чи це вони прилетіли з тієї дзвініці, де вона даремно сподівалася привернути хлопця. Борючись із плачем, дівчина відвела погляд од броду, де біглаграла вода: доганяй – не здоженеш.

– То й що, Оксано? – Крихітка надії ворухнулась у душі хлопця.

І вона, чавлячи болі й сором, глянула собі під ноги:

– Би поїдете, а я буду сохнути за вами.

– Ти що говориш! – мало не скрикнув Ярослав. –Такого не може бути.

–Чому ж не може?

– Бо ти ж гарна, як мальована...

– То й що з того малювання?

Ярослав заглянув їй у вічі: може, там одпа насмішка? Але там

були дві довірливі зорі.

– Справді будеш сохнути за мною?

Вона оглянулась довкола, на ті трави, що дрімали в синім мерехтінні, на той блакитнаво-срібний сон, що натрушував місяць на землю (М. Стельмах).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Як пишуться узагальнено-предметні (іменникові) займенники в сучасній українській мові?
2. Як пишуться узагальнено-якісні (прикметниковаі) займенники в сучасній українській мові?
3. Які правила правопису узагальнено-адвербіальних (прислівникових) займенників?
4. Які морфологічні ознаки властиві займеннику як самостійній частині мови?
5. Яку синтаксичну роль виконують займенники?
6. Які розряди займенників за значенням виділяють у сучасній українській мові?
7. Які групи займенниківза співвіднесеністю з частинами мови виділяють у сучасній українській мові?
8. Які способи творення займенників виділяють у сучасній українській мові?

Таблиця 1.

Займенник як частина мови

Займенник (лат. pronomen) – це самостійна повнозначна частина мови, яка не називає предмет, ознаки чи обставини, а лише вказує на них (лат. *ostendo* – «показую»).			
Погляди на частиномовний статус займенника	**Загальнокатегоріальне значення**	**Морфологічні категорії займенника**	**Синтаксичні властивості**
1. О.М. Пєшковський, Ш.Ф. Фрейденгольц, Л.В. Щерба, І.К. Кучеренко, І.Р. Вихованець та ін. не виділяють займенників у самостійну частину мови, називають цю групу слів займенниками (*лат. ego, tu, ille, qui*), прирівнюючи їх до іменників (*лат. nomen*). 2. І.В. Вовк виділяє як окрему частину мови в російській мові так звані прислівно-особові займенники (*он, она, оно, они, сам, самый, весь, каждый, некоторый, никакой, никто, ничто, некого, некому, некем, некоторый, некий, некто, нечто, некого, некому, некем*). 3. Традиційний погляд на займенники як окрему частину мови обґрунтовують О.О. Шахматов, З.А. Бурлаховська та ін.	Категоріальним значенням займенника є не назва предмета, ознаки, обставини, а вказівка на них (грубо кажучи). За значенням займенники поділяються на дев'ять груп: особові, присвійні, вказівні, означальні, питальні, відносні, заперечні, неозначені.	**1. Категорія істоти/неістоти** а) займенники, що вказують тільки на істоту (*ніхто*); б) займенники, що вказують тільки на неістоту (*ніщо*); в) займенники, що можуть вказувати як на істоту, так і на неістоту (*хто, який, стільки*). **2. Категорія роду:** а) не мають категорії роду: присвійні займенники (*мій, твій*), числівникові займенники (*стільки*), іменникові займенники (*хто, ніщо*); б) мають категорію роду: прикметникові займенники: ч.р. *той, увесь, хто-небудь, дечий, самий*; ж.р. *та, моя, ця, яка, що-небудь, будь-яка, деяка, інша* **3. Категорія числа:** а) лексеми, що не мають категорії числа (*ніщо*); б) лексеми, що змінюються за числами (*хто – ті*); в) лексеми, що вживаються тільки в одному з чисел (*увесь*); г) лексеми, що вживаються тільки в множині (*інші*). **4. Категорія відмінка** у займенника неоднорідна.	1. Займенники в реченні виконують функцію членів речення: а) підмета; б) присудка; в) означення; г) додатка; д) обставини. 2. Займенники в словосполученні можуть бути головним і залежним компонентом. 3. Займенники тільки самостійно утворюють несимметричну структуру конституції односкладного або односкладного речення: *Хто? Що таке?*

Таблиця 2.

Класифікація займенників за значенням

Назва розряду	Значення або роль у мовленні	Граматичні особливості	Приклади
Особові	вказують на особу, предмет, явище, поняття, у реченні вживаються замість іменників	служать граматичним вираженням 1-ї, 2-ї, 3-ї особи; змінюються за відмінками; мають форми однини і множини; рід властивий лише займенникам 3-ї особи	*я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*
Зворотний	вказує на ту особу, про яку йде мова	не має ні роду, ні числа; змінюється за відмінками; у реченні буває додатком, ніколи обставиною	*себе*
Питальні	містять у собі питання про особу, предмет, ознаку, приналежність	**хто?** і **що?** не мають роду і числа, змінюються за відмінками; займенники **який?, чий?, котрий?** змінюються за родами, числами і відмінками, займенник **скільки?** – за відмінками	*хто? що? який? чий? котрий? скільки?*
Відносні	служать для зв'язку простих речень у складному	мають ті ж граматичні особливості, що й питальні займенники	*хто, що, який, чий, котрий, скільки*
Неозначені	вказують на неозначені предмети, ознаки, кількість	утворені від питальних займенників додаванням часток, мають також граматичні особливості, що й питальні	*хтось, хто-небудь, дехто, дещо, що-небудь, деякий, якийсь, будь-що, будь-хто, який-небудь* та ін.
Заперечні	служать для заперечення наявності предмета, ознаки, кількості	утворені від питальних займенників, мають також граматичні особливості, що й питальні	*ніхто, ніщо, ніякий, ничий*
Присвійні	вказують, якій особі належить предмет	змінюються за родами, числами, відмінками	*мій, твій, свій, наш, ваш, їхній (його, її)*
Вказівні	виділяють серед інших предмет, ознаку, кількість	займенник **стільки** змінюється за відмінками, а решта займеників – за родами, числами, відмінками	*той, цей, такий, стільки*
Означальні	виражають якісне означення	змінюються за родами, числами і відмінками	*весь, всякий, кожний, самий, сам, усякий, інший*

Таблиця 3.

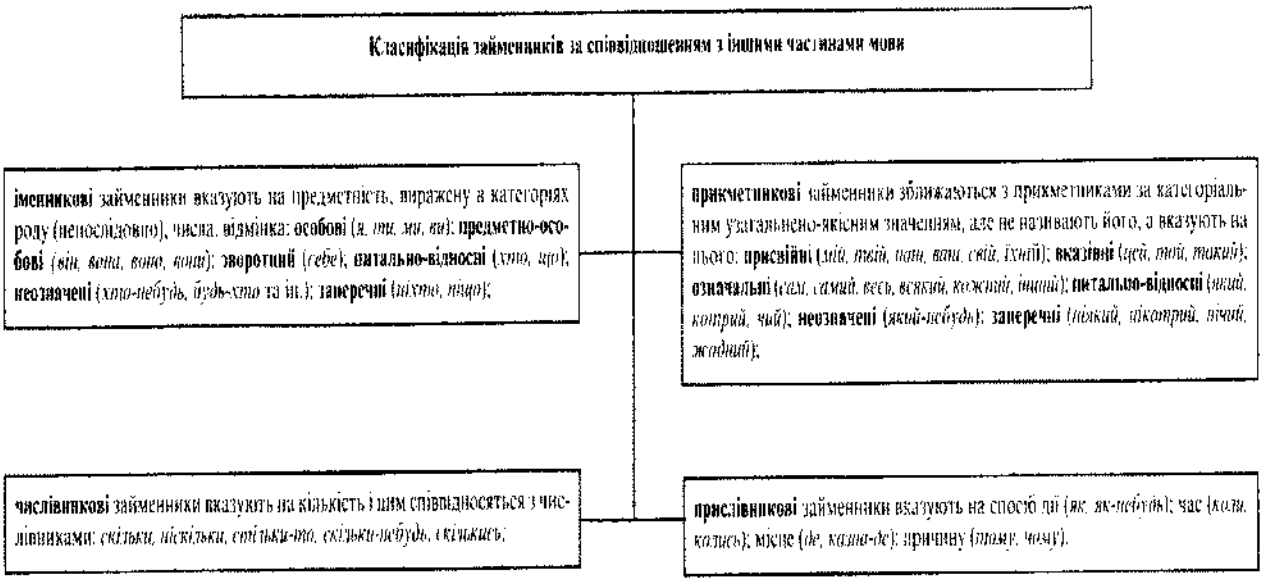
Класифікація займенників за функцією

дейктичні – це займенники, які вказують на учасників і умови мовлення: *я* – мовець, *ти* – слухач, *ваш* – належний слухачу, *цей* – ближній до місця мовлення, *той* – дальній від місця мовлення. До дейктичних належать: а) особові – *я, ти, ми, ви*; б) присвійні – *мій, твій, наш, ваш*; в) вказівні – *той, стой, цей, сей, такий, отакий*; г) локативні прислівникові займенники – *тут, отут, там, отам, туди, сюди, звідси, відти*; д) темпоральні – прислівникові займенники – *тоді, отоді, тепер, зараз*; ж) причиновий прислівниковий займенник – *тому*; з) способу дії – *так, отак*; к) міри і ступеня – *стільки, настільки*.

анафоричні – це займенники, які розкривають свій зміст за допомогою попереднього або наступного контексту.

До анафоричних займенників належать: а) особово-предметні – *він, вона, воно, вони*; б) присвійні – *його, її, їхній*; в) вказівні прикметникового типу – *той, цей, такий* (вживаються і з дейктичною функцією); г) відносні прикметникового типу – *який, котрий, чий* у функції сполучних слів при підрядних реченнях; д) відносні іменникові – *хто, що* та ін.

Таблиця 4.

Таблиця 5.

Парадигма відмінювання відносних і питальних займенників							
Відмінок	Однина						Множина
Н.	хто	що	скільки	чий	чия*	чис*	чиї*
Р.	кого	чого	скількох	чийого	чиєї*	чийого	чиїх*
Д.	кому	чому	скільком	чийому, чиєму*	чиїм	чийому, чиєму	чиїм*
З.	кого	що	як Н. або Р.	як Н. або Р.	чию*	чис*	як Н. або Р.
О.	ким	чим	скількома	чиїм*	чиєю*	чиїм*	чиїми*
М.	(на) кому	(на) чому	(на) скількох	(на) чийому	(на) чиїм*	(на) чийому	(на) чиїх*
	(на) кім	(на) чім		(на) чиєму*		(на) чиєму*	
				(на) чиїм*		(на) чиїм	

Таблиця 6.

Парадигма відмінювання означальних займенників				
Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н.	весь (увесь)	вся** (уся)**	все (усе)	всі (усі)
Р.	всього	всієї	всього	всіх
Д.	всьому	всій	всьому	всім
З.	весь (увесь), всього	всю**	все	всі (усі), всіх
О.	всім	всією	всім	всіма
М.	(на) всьому, (на) всім	(на) всій	(на) всьому, (на) всім	(у) всіх

Таблиця 7.

Парадигма відмінювання вказівних займенників				
Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н.	цей	ця	це	ці
Р.	цього	цієї*	цього	цих
Д.	цьому	цій	цьому	цим
З.	як Н. або Р.	цю	це	як Н. або Р.
О.	цим	цією*	цим	цими
М.	(на) цьому, (на) цім	(на) цій	(на) цьому, (на) цім	(на) цих
Н.	той	та	те	ті
Р.	того	тієї*, тої*	того	тих
Д.	тому	тій	тому	тим
З.	як Н. або Р.	ту	те	як Н. або Р.
О.	тим	тією*, тою*	тим	тими
М	(на) тому, (на) тім	(на) тій	(на) тому, (на) тім	(на) тих

Таблиця 8.

Парадигма відмінювання присвійних займенників				
Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н.	твій	твоя	твоє	твої*
Р.	твого	твоєї*	твого	твоїх
Д.	твоєму*	твоїй*	твоєму*	твоїм*
З.	як Н. або Р.	твою*	твоє*	як Н. або Р.
О.	твоїм*	твоєю*	твоїм*	твоїми
М.	(на) твоєму, (на) твоїм*	(на) твоїй	(на) твоєму, (на) твоїм*	(на) твоїх*
Н.	мій	моя*	моє*	мої*
Р.	мого	моєї*	мого	моїх*
Д.	моєму*	моїй	моєму*	моїм*
З.	як Н. або Р.	мою*	моє*	як Н. або Р.
О	моїм*	моєю*	моїм*	моїми
М.	(на) моєму*, (на) моїм*	(на) моїй	(на) моєму*, (на) моїм*	(на) моїх*

Практичне заняття № 10

ТЕМА: ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗНАЧЕННЄВІ РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ

ПЛАН

1. Значення, морфологічні ознаки та синтаксична роль прислівника.

2. Значеннєві розряди прислівників:

а) означальні прислівники (якісно-означальні, кількісно-означальні, способу дії); ступені порівняння означальних прислівників;

б) обставинні прислівники (прислівники часу, прислівники місця, прислівники причини, прислівники мети);

в) безособово-предикативні прислівники;

г) модальні прислівники.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 446 – 455.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 288 – 292.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови:

Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2016. – 271 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000”, 2003. – 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 449 – 471.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти статей:

1. Висоцький Анатолій. Функціонально-синтаксичні сфери означальних прислівників в українській літературній мові // УМ. – 2013. – № 2. – С. 29 – 37.

2. Мукан Г. М. Морфологічна будова і способи творення прислівників // УМЛШ. – 1983. – № 10.

ІІ. Виконати вправи:

346, 347 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ : Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута,

Н. П. Гальона. – К. : Вища шк., 1995. – С. 133 - 134.);

360, 363 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2016. – С. 171 – 173).

ІІІ. З творів художньої виписати речення з різними значеннєвими розрядами прислівників (по 5 речень кожного розряду). Визначити значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль прислівників, ужитих у реченнях.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Значення, морфологічні ознаки та синтаксична роль прислівника.
2. На які значеннєві розряди поділяють прислівники у сучасній українській мові?
3. Які прислівники називають означальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
4. Які прислівники називають якісно-означальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
5. Які прислівники називають кількісно-означальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
6. Які прислівники називають способу дії? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
7. Як утворюються ступені порівняння якісно-означальних прислівників?
8. Які прислівники називають обставинними?
9. На які групи поділяють обставинні прислівники у сучасній українській мові? Приклади різних груп обставинних прислівників доберіть з творів художньої літератури.
10. Які прислівники називають безособово-предикативними?

Приклади доберіть з творів художньої літератури.

11. Які прислівники називають модальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

Практичне заняття № 11

ТЕМА: ТВОРЕННЯ ТА НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ. МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИСЛІВНИКІВ

ПЛАН

1. Способи творення прислівників:
а) суфіксальний словотвір прислівників;
б) префіксальний словотвір прислівників;
в) суфіксально-префіксальний словотвір прислівників;
2. Адвербіалізація.
3. Написання прислівників.
4. Морфологічний аналіз прислівників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 446 – 455.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 288 – 292.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання : Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця : „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 449 – 471.

10. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови – К. : Наукова думка, 2003. – 240 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Законспектувати параграф 30 в Українському правописі :

Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови – К. : Наукова думка, 2003. – С. 37 – 40).

ІІ. Виконати вправи:

357 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ: Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. –

К. : Вища шк., 1995. – С. 137.);

445, 456 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2017. – С. 195 – 200).

ІІІ. Виконати морфологічний розбір прислівників за схемою:

Аналізоване слово. 2. Частина мови. 3. Значеннєвий розряд. 4. Підрозряд прислівника. 5. Ступінь порівняння (для якісно-означальних). 6. Морфемний аналіз. 7. Словотвірний розбір. 8. Синтаксична роль. 9. Правопис.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1– 8.**

В-1. 1. Єремія перепинив Тодозю, знов обхопив її плечі знесстямки так міцно, неначе хтось стиснув їй плечі обценьками (І. Нечуй-Левицький). 2. Кривоніс натяг на чуприну яломок без верха, підбитий вітром, в котрому була дірка на дірці, і пошкандибав так швиденько з двору, що тільки скорчена нога на милиці, закутана в ганчірки, мелькала ззаду» (І. Нечуй-Левицький). 3.Шляхтичі спочатку вели розмову несміливо, але потім згодом, випивши по чарці - по другій, набрались сміливості, стали балакати голосно й поводились з князем запанібрата (І. Нечуй-Левицький). 4. Як же ми тепер посходимо наниз звідсіль? (І. Нечуй-Левицький). 5. Ще й повишивані та помережані зверху скраю на цілу долоню (І. Нечуй-Левицький).

В-2. 1. Чернігівський полковник Подобайло взяв заново Гомель, Пропойськ, Новий Бихів (І. Нечуй-Левицький). 2. Йди спати, Іване Остаповичу, а завтра розкажеш і мені, про що там була розмова між Бутурліним та митрополитом (І. Нечуй-Левицький). 3. Ми будемо йому завсіди раді, – сказала

гетьманша і замовкла, бо не любила говорити багато і була зроду нерозмовна (І. Нечуй-Левицький). 4. Пішла до церкви та досі певно в церкві, бо ще не вийшли з заутрені, – обізвалась Тодозя й скоса поглядала на старців (І. Нечуй-Левицький). 5. Як впадеш, сину, на степу постріляний та порубаний, то закрий хусткою вид, щоб степові орли не виклювали часом очей, доки товариші піднімуть тебе з землі живого! (І. Нечуй-Левицький).

В-3. 1. Вранці вдосвіта козацьке військо виступило за річку через греблю, щоб доконати табір; Єремія прокинувся ще вдосвіта; Ще вдосвіта Єремііні старости вигнали на влови, на облаву усіх панщанних мужиків з села звіра («Єремія Вишневецький»). 2. Не буде цього ніколи, доки мого віку! (І. Нечуй-Левицький). 3. Я буду любити тебе довіку, доки стоятиме земля, животітимуть люде й світитиме сонце (І. Нечуй-Левицький). 4. Олеся засоромилась, стала червона, як калина, і очі спустила додолу, одначе не спротивилась і тричі поцілувалась з ним. Виговський, як добрий навиглядач, зауважив на це, як на добрий знак для себе (І. Нечуй-Левицький). 5. Як тільки ти будеш справдовуватись, будеш мені суперечити, я тебе порубаю отією шаблею, що я закинув в гущавину, чи тут, чи деінде (І. Нечуй-Левицький).

В-4. 1. Ми самі цьому невідомі, ясновельможна! оце шатнемось та кинемось по садку, по гущавині й будемо обшукувати і садок, і усе подвір'я, – сказав жовнір, уклонившись, і вмить зник надворі; І несподівано вмить падав додолу або козак, або оксамитовий кунтуш (І. Нечуй-Левицький). 2. Я бажаю часто вас бачити в Чигирині і в нас в гостях, хоч ви й далеченько-таки од нас живете (І. Нечуй-Левицький). 3. (І. Нечуй-Левицький). 4. Вчора прибув сюди з Сенчі пан з жінкою та з дітьми; Одна княгиня Вишневецька виїхала вчора, а сьогодні

виїжджає друга; Але вчора лягома прибув до його Карабча-Мурза й привів на підмогу козакам сорок тисяч татар (І. Нечуй-Левицький). 5. З одного боку, десь далеко-далеко в куточку вгорі, блимало невеличке кругле віконце, ніби прокручене свердлом-лопатнем у товстій стіні (І. Нечуй-Левицький).

В-5. 1. Вчора ввечері наймит попередив тебе з волами і пригнав воли до двору раніше, ніж ти вернувся на коні; А чого ти, сину, вчора загаявся в дорозі? (І. Нечуй-Левицький). 2. За видану вперед за три місяці з скарбу плату вони посправляли собі суконні кунтуші, начепляли на голови квітчасті суконні шапки з червоними верхами та китицями (І. Нечуй-Левицький). 3. Як тільки свінуло, я прийшла сюди, блукала кругом палацу, никала по садку, щоб глянути на тебе востаннє на моєму віку; І люблю тебе теперечки, мій голубе сизий, як свою душу, і прийшла до тебе, щоб глянути на тебе востаннє, а цього не скажу, бо нічогісінько не знаю (І. Нечуй-Левицький). 4. І незабаром князь Костянтин з молодим Єремією, убрані в дорогі шовкові кунтуші та жупани, пішли до єзуїтської колегії, котра стояла внизу під горою серед зеленого розкішного садка, мурована й не общикатурена, вкрита червонуватою черепицею, й така здорова та довга, що в неї можна було змістити половину львівських пожильців (І. Нечуй-Левицький). 5. Од орлиних крил лився світ то білий, як світ сонця, і всі хмари біліли, ніби вдень (І. Нечуй-Левицький).

В-6. Фонемі як *лінгвістичній* одиниці властива автономність. Відриваючись від конкретної морфеми, звук набуває певної самостійності, незалежності, автономності. Саме тоді, коли звук пориває з лексичним або граматичним значенням, він перестає бути словом чи морфемою і стає *самостійною* звуковою одиницею, яка об'єктивно існує поряд з іншими мовними

одиницями – морфемою, словом, реченням, хоч не однакова з ними за своєю роллю.

Автономність фонем виявляється передусім у тому, що носії мови легко членують на фонеми будь-яке незнайоме їм слово або, навпаки, складають нові слова, наприклад абревіатури, замінюють незнайомі звуки запозичених слів звуками *рідної* мови. Свідченням автономності звукової системи є також можливість зображення звуків у вигляді літер у звуковому письмі.

Визнають автономність фонеми представники празької і *лондонської* фонологічних шкіл, а також *американські* дескриптивісти, натомість московська фонологічна школа повністю відкидає автономність плану вираження. Вона виходить з того уявлення, що звукова сторона не існує окремо від морфологічної, що через це фонема існує не як окрема одиниця, незалежно, автономно, а як деякий елемент морфем. Поза морфемою розглядати фонему не можна (*Підручник*).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Як утворюються відіменникові прислівники в сучасній українській мові?
2. Які відмінкові форми іменників мають найчастіше адвербіалізуються?
3. Які прислівники утворилися від іменникових форм О. в.? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
4. Які прислівники утворилися від іменникових форм М. в.? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
5. Які прислівники утворилися від прийменниково-відмінкових форм Р. в.? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

6. Які прислівники утворилися від прийменниково-відмінкових форм З. в.? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

7. Які прислівники утворилися від прийменниково-відмінкових форм О. в.? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

8. Які прислівники утворилися від прийменниково-відмінкових форм М. в.? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

9. За допомогою яких суфіксів утворюються відприкметникові прислівники?

10. За допомогою яких префіксів утворюються відприкметникові прислівники?

11. Як утворилися відзайменникові прислівники в сучасній українській мові?

12. Як утворилися відчислівникові прислівники в сучасній українській мові?

13. Які прислівники утворилися за допомогою суфіксально-префіксального способу словотворення?

14. Що називають адвербіалізацією?

Таблиця 1.

Прислівник як частина мови

Прислівник (лат. *adverbium ad*) — це повнозначна частина мови, яка об'єднує в своєму складі клас слів з категоріальним значенням непроцесуальної ознаки дії або стану, іншої непроцесуальної ознаки або предмета.

Семантичні ознаки

1. ***Традиційна точка зору:***
має лексичне значення ознаки, зокрема:
а) значення непроцесуальної ознаки дії виявляється в тому, що прислівник дає дієслову часову, локальну, причинову, якісну, кількісну чи іншу характеристику, напр.: *Йшов **сьогодні вгору швидко**; Не прийшов **навмисне**; Відмовився **спересердя**; Працював **багато**;*
б) значення непроцесуальної ознаки ознак виявляється в якісній та кількісній характеристиках ознаки, названої прикметником, дієприкметником і прислівником, напр.: ***дуже тонкий, підписаний зопалу, надто повільно**;*
в) значення непроцесуальної ознаки предмета у прислівника виявляється в якісній характеристиці, напр.: *кава **по-турецьки, зовсім дитина, біг галопом**.*
2. ***Сучасна точка зору*** *(І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, О. К. Безпояско, В. М. Русанівський* та ін.): прислівник не має свого специфічного лексичного значення. Воно грунтується на лексичному значенні прикметника, дієслова та іменника, що виступають у прислівниковій синтагматичній позиції.

Синтаксична функція

1) здатність сполучатися з дієсловами, іменниками, прикметниками, прислівниками у функції залежного компонента: ***стояти поруч, дорога додому, трохи темний, надзвичайно швидко**;*
2) здатність сполучатися з прислівниками у функції головного компонента: ***дуже цікаво, кругом зелено**;*
3) здатність бути обставиною: *Десь доносився гук від далекого дзвона* (З часопису);
4) здатність бути неузгодженим означенням: *Україна **сьогодні*** (З часопису);
5) здатність бути компонентом складеного іменного присудка: *До міста **було близько*** (З часопису);
6) здатність бути детермінантом (відноситись не до одного члена, а до цілого речення): ***Там** гімни лунають любові* (Леся Українка);
7) здатність бути головним членом односкладного безособового речення: *Було нам **важко** і було нам **зле**, і **західно і східно*** (Л. Костенко).

Морфемні ознаки

Мають власні суфікси:
-о: *швидко, весело*;
-и: *по-хижацьки, мовчки*;
-е: *гаряче, блискуче*;
-ичі: **-ячі**: *тричі, двічі*;
-ом: *разом, гуртом*;
-ці: *наодинці*;
-ох: *удвох, усіх*;
-а: *справа, зліва*.

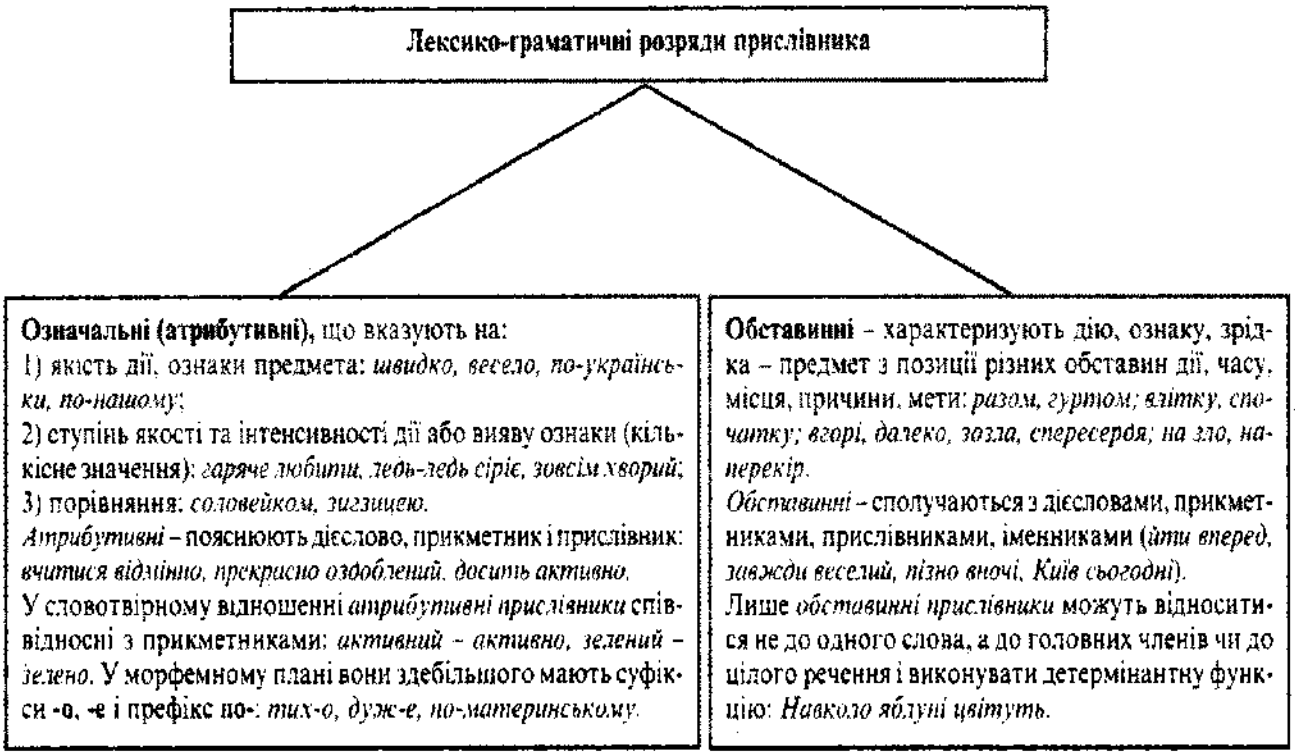
Морфологічні ознаки

Відсутність словозміни, крім ступенів порівняння, властивих лише одному різновидові цього класу слів.

Таблиця 2.

Значеннєві розряди прислівників
Незайменникові, або повнозначні, – називають відповідні ознаки, характеризуються повнотою лексичних значень подібно до іменників, прикметників і дієслів (*весело, мовчки, галопом*).
Займенникові - лише вказують на ту або іншу ознаку, не називаючи її
питально-відносні (де, куди, коли, звідки, чому, як, поки, доки)
вказівні (там, тут, скюди, туди, тоді, так (отак))
означальні (завжди, всюди, інколи, по-всякому, по-іншому)
заперечні (ніде, ніколи, нікуди, ніяк, нізвідки, нізащо)
незначальні (десь, де-небудь, колись, коли-небудь, кудись, куди-небудь, чомусь, казна-звідки, бозна-звідки, хтозна-звідки тощо)
особові (по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-вашому)
зворотний (по-своєму)

Таблиця 3.

Таблиця 4.

Означальні прислівники

Підрозряд	Запитання, на які відповідають прислівники	Характер сполучуваності	Приклади
Якісно-означальні (*сонячно, дбайливо, ніжно, привітно, авторитетно, бездоганно*).	Як?	Поєднуються тільки з дієсловами.	*Рипить корабель, стогне **тяжко**, здригається, наче кінь, упору здіймається **важко**, **ще важче** у дні порогів* (Леся Українка); *Я знав, ніколи серце не зрозуміє того, що розумом **безжально** збагне* (Д. Павличко).
Міри або ступеня (*дуже, ледве, надзвичайно, винятково, абсолютно, трохи, мало, недостатньо, досить, вкрай, вщерть, вщент, досхочу, стократ, надвоє, учотирьох, вдвічі, вп'ятеро*).	Якою мірою? Скільки? У скільки разів?	Поєднуються з дієсловами, прикметниками і прислівниками, тобто зі словами тих лексико-граматичних класів, категоріальну семантику яких становить ознаковість, здатні мати різну міру чи інтенсивність вияву.	*Осінній вітер **ледве** чутне "дзень" від кузні донесе і знову стихне* (Т. Масенко); *Те біле, **трохи** блакитне світло тихо лилось згори, і зачарована земля немічно купалась у фантастичному сяйві* (М. Кецюбинський); *Весно, весно, Яка ти **нещадно** прекрасна у ці важкі дні війни* (О. Гончар); *Тільки твердо так тримались міцно гордес, уперте, **раз** тримались, витим **вдруге**, чолом **втретє** ще й **вчетверте*** (Леся Українка).
Способу дії (*похапці, жартома, вруки, стиха, навпиньки, ритом, бігцем, нескорий, жужмом, поволі, бисоніж, наосліп*).	Як? Яким чином?	Поєднуються тільки з дієсловами.	*За день до мого від'їзду в гості **похапцем** передивлявся свої книжки* (С. Васильченко); *У Василя **несамовито** серце б'ється від бажання полинути **вгору** й собі* (Панас Мирний); *Все робилося **похапцем**, **нашвидкуруч*** (М. Стельмах).
Порівняльно-уподібнювальні (*соколом, застійкою, по-батьківському, по-осінньому, по-новому*).	Як?	Поєднуються тільки з дієсловами.	*І коли школярі **птахами** розлітались на осінні канікули, учителька завжди одержувала невеликий листок...* (О. Довженко); *Осінь вже пора **новою** закрадалась* (М. Рильський); *Генерал підійшов до Орлика й **по-батьківському** обняв за плечі* (О. Довженко).

Таблиця 5.

Обставинні прислівники

Підтип	Запитання, на які відповідають прислівники	Значення	Приклади
Прислівники місця виражають просторову локалізацію дії або стану та такими основними орієнтирами: *тут, там, ніде, всюди.*	де? куди? звідки?	а) вказують на своєрідну фіксовану локалізацію дії або стану в просторі (*ліворуч, попереду, вгорі, вниз, далеко, навколо, перед, поруч, де-не-де, знов*); б) позначають напрям дії або руху (*вліво, вправо, вбік, додолу, одвідусіль*); *зійди, задніх, звідусіль, скрізь, будь*).	а) ***Вгорі*** *ясніє сонце, десь за горами співає. Скрізь пробуджений садами дихає день* (М. Зеров); *Рясно* ***вгору*** *жевріють по каганцях, сяють, сміються* (О. Гончар); б) ***Справа*** *і зліва, і* ***спереду*** *сповнює озерця* (А. Шияк); *Місяць підвівся* ***вгору*** *і сипав проміння на море* (І. Нечуй-Левицький); *Легенька хвиля ледве помітно відносить човна* ***вбік*** (О. Донченко).
Прислівники часу розкривають різні часткові темпоральні значення ознаку процесуальних і непроцесуальних ознак	коли? з якого часу? до якого часу?	а) час, в який відбувається дія або стан (*вчора, нині, вночі, пізній, ранній, вранці, з ранку, вдень, вечора, навесні*); б) періодичності дії або стану (*щодня, щодня, щодень, щоночі, щогодини, щохвилини, щохвилини*); в) початкової межі дії або стану (*здавна, здалеку, споконвіку, споначину*); г) кінцевої часової межі дії або стану (*досі, вовік, довіку, донині, дотепер, повік, повіки, повіковічний*).	а) ***Вночі*** *хорший дощ зовсім пригасив пожежі в лісництві* (М. Рильський); ***Увечері*** *по улиці, а* ***вранці*** *знов ночує* (Т. Шевченко); б) ***Щодень*** *жінками приходили побратими, то два, то три, розповідали, як йде день* (І. Франко); *Здається вона в Журбині [...]* ***щоосінь*** *гадала людям на відвідинки* (В. Земляк); в) ***Здавна*** *було чарує, коли в чистім полі, по-над синьою хвилею, де скупать крізь віками назви дива* (Леся Українка); *Не спитають людиноньки, що* ***довіку*** *зроблено великої діла, досить не спитають* (М. Терещенко); г) *І де* ***поки*** *ще буде на сході чи обрії тендітна сумна,* ***донині*** *ще ідеалізованим зрошена мрій чи молитв сльозами* (Леся Українка).
Прислівники причини вказують на причину виконання/невиконання (реалізації/нереалізації) відповідної дії або стану.	чому? через що? з якої причини?	Кількісно обмежена група (*спросоння, спересерду, спросоння, зопалу, ненароком, мимохіть*).	*Дехто відмічається, і Петро* ***спросоння*** *вибіг* (Панас Мирний); *Весняна вологість потрібна, як повітря, виступила* ***зненацька*** *на фурлоп скрізь, де була присутність Дівчат* (І. Нечуй-Левицький).
Прислівники мети - вказують на мету дії чи стану.	для кого? з якою метою? навіщо?	Кількісно обмежена група лексичних одиниць (*навмисне, навіки, навперебір, на сміх*).	*Потім згадався, що дерева* ***навмисно*** *наступають дорогу* (О. Донченко); *Дехто сміли на вищі щаблі кричали (стояли на протилежних* ***нарошне****, які-то свої чуті та з'ясного серця* (І. Франко).

Таблиця 6.

Предикативні прислівники (слова категорії стану)

Погляди на частиномовний статус предикативних прислівників	Загально-категоріальне значення	Лексико-семантичні групи	Морфологічні особливості	Синтаксичні функції
1. Традиційна точка зору: ці лексичні одиниці вважають предикативними прислівниками, кваліфікація яких, подібно до якісних і обставинних прислівників, ґрунтується на синтаксичних засадах. 2. Це самостійна частина мови, тобто клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням непроцесуального стану у функції головного члена (за іншою термінологією – присудка) односкладних (безособових) речень. Такі слова називають категорією стану (станівник) (*І. В. Щерба, В. В. Виноградов, М. А. Жовтобрюх, В. О. Горпинич* та ін.).	Непроцесуальність – саме цим вони протиставляються дієсловам зі значенням процесуального стану, пор.: *спішити – спішно; морозити морозно; жаліти жалко, жаль.*	1) слова на позначення фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного стану людини і взагалі істоти: *боляче, видно зрозуміло, недобре, нестерпно, тривожно, прикро, страх, охота, важко, сумно, радісно.* 2) слова на позначення стану середовища, що оточує людину: *сухо, смутно, душно, гарно, красиво, вогко.* 3) слова на означення модальної оцінки дії з погляду необхідності/доречності, *потрібно, неможливо, обов'язково, неприйнятно* або з морально-етичного погляду (*сміх, жаль, біда, дивно, сором, гріх, страх, охота, чиє, яка*).	1) нульова парадигма; 2) форми ступенів порівняння (в окремих випадках), напр.: *Нам було* ***приємно****, а солдатам* ***ще приємніше*** (Розм.); 3) форма умовного способу, напр.: ***Добре було б*** *ці прикмети рідній* (Марко Вовчок).	1) предикативна функція головного члена односкладного (безособового) речення, напр.: *Тихо стало скрізь і чуй* (Леся Українка); *Ой чи не* ***жаль*** *тобі, Галю, молодецьких літ?* (Леся Українка); 2) незалежність означати чи доповнювати інші члени речення, пор.: ***Тихо*** *в саду,* ***тихо*** *в місті, до пізня голоси* (Леся Українка) – ***Тихо, тихо*** *Дунай воду несе* (Нар. тв.); 3) здатність сполучатися зі зв'язкою **бути** або **стати**, напр.: ***Тихо було*** *у кімнаті* (Леся Українка); *І по-сердешньому* ***стане тихо*** (Леся Українка); 4) здатність мати при собі залежні компоненти, напр.: *Не* ***жаль мені життя****, а* ***жаль*** *тій людині, що у світі живе* (Леся Українка).

Таблиця 7.

Модальні прислівники (модальники)

Погляди на частиномовний статус модальних прислівників	Загальнокатегоріальне значення	Семантичні групи	Морфологічні особливості	Синтаксичні властивості
1. Модальні слова – не прислівники (*О. Х. Востоков, О. О. Шахматов, В. О. Білодідський*). 2. Модальні слова – це "вставні прислівники" (*Д. М. Овсянко-Куликовський, І. І. Мєшанінов*). 3. Модальні слова мають нечастиномовний характер (*Л. В. Щерба*). 4. Це окрема група слів, яка стоїть в одному ряду і поряд з частинами мови з тієї причини, що вони не можуть бути членами речення і не пов'язуються з іншими словами в реченні засобами граматичного приляганння (*В. В. Виноградов, В. О. Гертнич*). 5. Модальні слова – не самостійні повнозначні частини мови (*І. Г. Милославський*).	Виражають ставлення мовця до висловленої думки, напр.: ***Правди*** *ради, ***правда*** *і завжди.* ***Правда, може****, і сам так в цьому винен* (О. Гончар).	1. Слова, що виражають впевненість (*безперечно, безумовно, справді, звісно, без сумніву, природно, правда, звичайно*). 2. Слова, що виражають невпевненість щодо вірогідності повідомлюваного (*напевно, очевидно, мабуть, певно, можливо, може, мабуть*). 3. Слова, що вказують на джерело думки (*кажуть, говорять, чути, чутно, по-моєму, за словами, на думку, як мені, як кажуть*). 4. Слова, що виражають емоції мовця щодо змісту висловленого (*на диво, на щастя, на щастя, на жаль, як на сміх, шкода*). 5. Слова, що виражають звертання до співрозмовника (*погодьтесь, дозвольте, бачите, уявіть собі, чесно, повірте, бачиш*). 6. Послідовність, порядок думок (*по-перше, по-друге, далі, нарешті, і останнє*). 7. Наслідок, висновок, зв'язок з попереднім висловлюванням (*виходе, отже, взагалі, словом*).	Пульсова парадигма	Найчастіше виконують функцію вставних слів. *Я вже знаю,* ***повірте****, все це обмірковував* (Ю. Збанацький), *І ось,* ***нарешті****, вершина* (О. Гончар); *А читання Тарас,* ***справді****, вивчився дуже рано* (О. Іваненко). Можуть вживатися як слова-речення, напр.: *Ти підеш до Києва? –* ***Звісно*** (Розм.).

Таблиця 8.

Ступені порівняння прислівників

Ступінь порівняння	Форма ступеня порівняння	Спосіб творення	Приклади
Вищий	1. Проста (синтетична)	1. Від якісно-означальних прислівників за допомогою суфіксів **-іше, -ше, -че.**	*ясно – ясніше* *глибоко – глибше* *зручно – зручніше* *близько – ближче* *далеко – дальше* *дорого – дорожче*
	2. Складна (аналітична)	2. Додаванням до прислівників вищого ступеня слів *значно, багато, куди, ще, трохи, надто.*	*яскравіше – ще яскравіше* *зручніше – набагато зручніше*
Найвищий	1. Проста (синтетична)	1. Додаванням до прислівників вищого ступеня префікса **най-.** Для підсилення форм найвищого ступеня порівняння прислівників можуть додаватися ще префікси **як-, що-.**	*ясніше – найясніше* *яскравіше – найяскравіше* *зручніше – найзручніше* *щонайгірше, якнайгірше, якнайзручніше, щонайзручніше*
	2. Складна (аналітична)	2. Інша модель: *від усіх, над усіх* + вищий ступінь порівняння.	*вище від усіх, краще над усіх*

Практичне заняття № 12

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – С. 365 – 469.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – С. 190 – 292.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

10. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови – К. : Наукова думка, 2003. – 240 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Виконати морфологічний розбір прикметників, числівників, займенників, прислівників за схемою.

Схема морфологічного розбору прикметника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; поч. форма – Н. в. одн. чол., середн. чи жін. роду. 3. Розряд за значенням. 4. Ступінь порівняння (для якісних прикметників). 5. Форма за флексією. 6. Група за кінцевим приголосним основи. 7. Рід. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний склад. 11. Спосіб словотворення. 12. Синтаксична роль. 13. Правопис.

Схема морфологічного розбору числівника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма (Н. в.). 3. Розряд і група за значенням. 4. Група за будовою. 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Морфемний аналіз. 9. Спосіб творення. 10. Синтаксична роль).

Схема морфологічного розбору займенників:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма. 3. Група за співвіднесеністю з частинами мови. 4. Розряд за значенням. 5. Група за будовою. 6. Рід. 7. Особа. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний аналіз. 11. Спосіб творення. 12.Синтаксична роль. 13. Правопис.

Схема морфологічного розбору прислівника:

1. Аналізоване слово. 2. Частина мови. 3. Значеннєвий розряд. 4. Підрозряд прислівника. 5. Ступінь порівняння (для якісно-означальних). 6. Морфемний аналіз. 7. Словотвірний розбір. 8. Синтаксична роль. 9. Правопис.

В-1. 1. Демко Лютай мусив підписати умову того миру вкупі з Богданом Хмельницьким, котрий служив тоді в війську Павлюка за писаря і котрий потім якраз через десять років сам підняв усю Україну на Польщу і розбив польське військо під Корсунем («Іван Виговський»). 2. Тодозя не зводила очей з смуглявого князя, неначе придивлялась до його й уважливо слідкувала за кожним рухом лютого ворога, сподіваючись нападу щохвилини («Князь Єремія Вишневецький»). 3. Гетьманша щодня, щогодини сподівалась, що до Чигирина прибуде обозний Тиміш Носач, котрий мав заїхати в Чигирин до гетьманші на од'їзді в Германівку на раду; щодня, щогодини вона сподівалась, що гетьман з козаками вернеться з Германівки і дасть поміч Чигиринові (І. Нечуй-Левицький).

В-2. 1. Вже надворі сутеніло, як Іван Остапович вскочив конем в просторний двір старого Євстафія Виговського, кинув поводи козакові і пішов в невеличкий дерев'яний дім, де його привітали од щирого серця брат Данило з жінкою («Іван Виговський»). 2. В ті тривожні часи, коли сподівались польського нападу щодня, щогодини, коли усі козаки були на війні, покидавши дома самих молодиць, українські молодиці набирались сміливості і відваги й окозачувались («Іван Виговський»). 3. Олеся не виходила в його з думки, неначе й вона стояла тут, в церкві, недалеко од його коло своєї тітки, а він все

дивився на її височеньку тілисту та рівну постать, на її білу, як сніг, шию та ясноволосу головку (І. Нечуй-Левицький).

В- 3. 1. Двірська челядь Вишневецького замкнулась в старому замку, котрий поставив ще Єремііїн батько князь Михайло й перевіз туди сорок три гаківниці з Вишневця («Князь Єремія Вишневецький»). 2. Переїжджаючи через свої маєтності на Волині, Єремія тільки тепер, дойшовши до повного зросту, вперше запримітив, яка в його сила землі, борів, степу, сіл та панщанних людей («Князь Єремія Вишневецький»). 3. Виговський бачив, що гетьман вже старий та недужий, може спересердя та зопалу нашкодити Україні в справі з Москвою, почав заспокоювати гетьмана, благав його підождати трохи та гаразд розвідати про це діло, обнімав коліна, доказував, що це неможлива річ, щоб цар оддав Україну ворогам благочестивої віри й поганцям на поталу (І. Нечуй-Левицький).

В-4. 1. Виговський бачив, що гетьман вже старий та недужий, може спересердя та зопалу нашкодити Україні в справі з Москвою, почав заспокоювати гетьмана, благав його підождати трохи та гаразд розвідати про це діло, обнімав коліна, доказував, що це неможлива річ, щоб цар оддав Україну ворогам благочестивої віри й поганцям на поталу («Іван Виговський»). 2. Шляхтичі спочатку вели розмову несміливо, але потім згодом, випивши по чарці - по другій, набрались сміливості, стали балакати голосно й поводились з князем запанібрата («Князь Єремія Вишневецький»). 3. І серед того натовпу повсякчас виникав смуглявий Єремія, неначе повний місяць виникав з чорних хмар (І. Нечуй-Левицький).

В-5. 1. В Переяславі, після ради 8 генваря 1654 року, гетьман Богдан Хмельницький з козацьким військом прийняв присягу на підданство московському цареві Олексієві Михайловичу перед

московськими посланцями («Іван Виговський»). 2. Пізно погасло світло в Єреміїному палаці; дуже рано повставали в палаці, і Єремія виступив у похід («Єремія Вишневецький»). 3. Проте ця редакторська праця нерідко поліпшувала рукописний текст, де зустрічалися повтори авторської думки, окремі діалоги чи повідомлення розповідача з «надлишковою» у цих місцях інформацією (І. Нечуй-Левицький).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ

Лабораторна робота № 1-2

ТЕМА: ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

МЕТА: Сформувати уміння і навички визначати у контексті та характеризувати значеннєві розряди прикметників, числівників, займенників,

утворювати синтетичні та аналітичні форми ступенів порівняння прикметників, відмінювати різні розряди прикметників, числівників, займенників. Поглибити знання про семантичні, словотворчі та функціональні властивості іменних части мови.

ЛІТЕРАТУРА:

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. – К.,1993. – 485 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-

довідник – К., 1995. – 192 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

7. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000. / Л. М. Полюга. – Вид. 3-є, допов. і випр. – К. : Довіра, 2009. – 554 с.

8. Словник синонімів української мови. 3-є вид. – К.: Довіра, 2007. – 477 с.

9. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

10. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

11. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. – К., 2000. – 750 с.

12. Український правопис. – К. : Наук. думка, 2003. – 236 с.

Завдання 1. З творів Т. Г. Шевченка виписати 8 строф з якісними прикметниками на позначення:

В-1. кольорової семантики предмета;

В-2. розміру предмета предмета;

В-3. смакових ознак предмета;

В-4. фізіологічних ознак предмета;

В-5. зовнішніх і внутрішніх ознак предмета;

В-6. зовнішніх ознак предмета;

В-7. внутрішніх ознак предмета;

В-8. сталих ознак предметів;

В-9. розумових властивостей особи;

В-10. експресивно-оцінних ознак предмета.

Завдання 2. Від якісних прикметників різних лексико-семантичних груп (*кольору, розміру, смакових ознак* тощо) утворити ступені порівняння.

Користуючись словником Синонімів української мови, до прикметників на позначення зовнішніх і внутрішніх ознак предмета добрати синоніми.

В-1. 16 липня 1919 року Галицька армія після тяжких боїв із поляками перейшла Збруч і з'єдналася з Дієвою армією Української Народної Республіки. Обидва війська опинилися на мізерному клаптику Великої України в так званому Кам'янець-Подільському мішку. Від заходу підпирали поляки, з півночі, сходу й півдня насідала московсько-більшовицька навала. Виснажені безнастанними боями, і галичани, і наддніпрянці були в катастрофічному стані – бракувало зброї, технічного виряду, амуніції, одягу, взуття, харчів, ліків… Однак злука двох армій – зустріч рідних братів, які досі не бачили одне одного, – додала і сили, і духу, і віри в перемогу. Об'єднана Українська армія прорвала Кам'янець-Подільський мішок і погнала червоних по всьому фронту, здобуваючи стратегічні міста й залізничні вузли – Проскурів, Жмеринку, Вінницю, Бердичів…

Штаб Головного Отамана Симона Петлюри виробив план походу більшими силами на Київ, а меншими – на Одесу, до Чорного моря. Задля цієї мети об'єднану армію було поділено на три групи. Центральну армійську групу – головну й ударну в поході на Київ – злютували два галицькі корпуси та Запорізький

корпус Армії УНР під загальною командою галицького генерала Антона Кравса.

Серпневий наступ на Київ був швидким і успішним, особливо там, де шлях українському війську завчасно розчищали повстанські загони. Іноді повстанці тимчасово приєднувалися до частин регулярної армії, проте рідко знаходили спільну мову з її командирами (В. Шкляр).

В-2. Їм добре запам'ятався той перший досвід «кооперації» з повстанцями. Коли готували удар на Жмеринку, тоді теж прийшла команда зв'язатися з отаманом Шулікою, який, було сказано, стоїть у сусідньому селі. Сотник Станімір, ідучи шукати отамана, взяв із собою поручника Гірняка, і вони швидко знайшли повстанців. Ті саме скупчилися біля цукроварні й вантажили мішки на підводи. Цукор був другою валютою після солі, тому ця ватага одразу видалася їм підозрілою. «Гей, хлопці! – гукнув сотник Станімір. – А де ваш отаман?» На що один кудлатий і чорний, як циган, чолов'яга сказав, що батькові-отаману нема коли з ними плескати язиком, бо він зараз воює з большевиками. «Он там за цукроварнею!» – махнув рукою «циган», щоб вони відчепилися, і в цей час по той бік цукроварні лунко застукотів скорострільний. Одна черга, друга, третя, але ніхто з повстанців не звернув на те ані найменшої уваги, ніякого тобі сполоху, вони й далі носили на зігнутих карках важезні мішки, і за тими мішками не видно було їхніх голів. Наче лантухи були їм замість довбешок.

Здивовані та спантеличені, Станімір з Гірняком, скрадаючись попід муром, вийшли на той бік цукроварні, звідки долинала стрілянина. Овва! Дебелий козарлюга в темно-червоному жупані примостився на розсосі старого ясена, ще на одній гілляці

примоцував скорострільна й цілився десь у чисте поле, де не видно було ні живої душі, ні мішені.

Сотник Станімір підніс до очей далековид.

– Ніц не розумію, – сказав він. – Може, йому ті большевики ввижаються?

Вони підійшли ближче, Станімір почекав, поки отаман Шуліка випустить ще одну чергу, тоді голосно кашлянув. Знехотя озирнувшись, отаман подивився на візитерів, як пес на висівки, потім зліз-таки з ясена, і тепер уже вони дивилися на Шуліку такими очима, наче той спустився до них не з дерева, а зліз по драбині з неба (В. Шкляр).

В-3. Станімір з Гірняком перезирнулися: таке вони чули не вперше. Коли перейшли Збруч і, змучені, спраглі й голодні, маршували селами, люди, визираючи з-за тинів, називали їх австріяками, німцями й навіть англійцями. Ні до кого не можна було підступитися, кожне подвір'я являло собою окрему республіку, яку сторожував пес на довжелезному ланцюгу, а її президентом був сердитий і хитрий дядько в довгій російській шинелі. Незважаючи на літню спеку, тут чомусь усі чоловіки ходили в шинелях, киреях, довгих свитах чи навіть у кожушанках. Вони спідлоба дивилися на запорошених стрільців, що йшли та йшли нескінченною колоною, похилившись під вагою наплічників. Їхній одяг був сірий від куряви, запилюжені лиця заливав брудними патьоками піт. Услід за піхотою їхали гармаші, що сиділи на лафетах і тряслися на вибоїнах разом із гарматами, запряженими у дві пари коней. Колеса залишали на дорозі глибокі колії; товстелезні дула із чорними жерлами, темно-бурі сталеві щити, подзьобані кулями та осколками, наче віспою, не радували селян.

Над тинами звисали кетяги стиглих вишень, кожен стрілець

тягнувся до них очима (Миронові здавалося, що всередині у нього все вигоріло), але ніхто не зірвав і ягідки. Вони, галичани, краще за тих дядьків у шинелях знали, що таке приватна власність. Вони були найдисциплінованішою армією у світі. Наймолодшою і найдисциплінованішою. Пройшовши сотні верст Великою Україною, вони не реквізували жодної крихти хліба, а коли настали жнива, пішли між боями по людях допомагати збирати врожай за п'ятий сніп. Були навіть жнивні сотні. Тоді всі й побачили, хто такі галичани, яка їхня мова й честь (В. Шкляр).

В-4. Загін Шуліки вчасно подовжив праве крило їхнього куреня, й вони пішли в наступ бравурно й злагоджено, хоча ворог ще здалеку привітав їх спершу гарматним, а потім щільним кулеметним вогнем. Галичани довший час не відстрілювалися, заощаджуючи набої, яких їм постійно бракувало, але без передиху просувалися вперед короткими та швидкими скоками. Зате праворуч од них стрілянина не вщухала ані на мить, повстанці Шуліки палили з усього, що тільки може стріляти, смалили з рушниць, револьверів, скорострілів, поручник Гірняк лишень дивувався, звідкіль у них стільки припасів, і, наслухаючи довжелезні кулеметні черги, думав, що тяга ніякого «шварцльозе» такого вогню не витримає. Безладна, але гучна й напориста пальба справляла враження і на ворога, бо невдовзі галичани перейшли покинуті червоними окопи, за якими була ще одна лінія оборони.

І раптом праворуч настала тиша. Там усе якось ураз заніміло, не чутно було ні стрілу, ні крику, ні звуку. Щоб довідатися, що це за партизанська хитрість, сотник Станімір послав туди стежу на чолі з поручником Гірняком, але той не знайшов від повстанців і сліду. Загін отамана Шуліки здимів, оголивши праве крило, і його довелося латати, розріджуючи впорядковані лави. На щастя,

спротив червоних ослаб, і вранці галичани зайшли у Жмеринку, до якої з іншого боку вступила повстанська дивізія Юрка Тютюнника.

Найбільший рух був на залізничному двірці, де застрягло кілька червоних ешелонів з військовим майном та провізією. Сюди збіглося все живе й у дикому шарварку вирувало, горлало, сварилося, погрожувало, бо як тут загнуздаєш нерви, коли перед тобою повнісінькі вагони добра, де сіль, набої, взуття, одяг, сідла й навіть російські польові мапи, яких так бракувало галицьким старшинам. Біля ешелонів, куди вони підоспіли раніше, виставили охорону, а там, де порядкували повстанці, дійшло до сутичок, біля вагона з чобітьми та шкірою навіть зчинилася стрілянина (В. Шкляр).

В-5. Спершу вони побачили хмару куряви, яка швидко наближалася в їхній бік, а потім із тієї хмари вихопилося кільканадцять вершників. Це був добре вирядженний почет отамана Соколовського, якого вони виглядали, і попереду, видно, їхав сам отаман – білий кінь, відкинувши голову набік, ішов такою легкою грацiйною риссю, що вершник то виринав, то наче тонув за його гривою. Щоправда, і верхівець той був невеличкий, – як на отамана, зовсім дрібний, – а те, що вони побачили ще через хвилю, ошелешило не тільки поручника Гірняка.

Була неділя, на царині біля Покровської церкви в селі Вереси зібралося чимало люду, своїх і чужих, якщо за чужих вважати стрільців-галичан, котрі теж поприходили на службу Божу (мали свого капелана, та принагідно тяглися до церкви). Після відправи вони розібрали кріси, складені в піраміду біля дзвініці, але розходитися не поспішали, збиралися гуртами на царині, видивлялися дівчат, жартували й достоялися до того, що теж угледіли отаманський почет. А коли білий кінь з відливом

тьмавого срібла став гопки, мовби вітаючи всіх красиво вигнутими передніми ногами, тоді не в одного стрільця тьохнуло серце. Хтось із бідовіших навіть присвиснув, у когось відчахнулася нижня щелепа, сотник Станімір потяг себе за короткого правого вуса, а поручник Гірняк тільки й подумав: «Ну, починається».

Та не кінь їх ошелешив, хоч було там чому дивуватися – срібний жеребець-араб мав лагідні блакитні очі, а дихав зміїним вогнем, роздуваючи рожеві оксамитові ніздрі, – однак приголомшив їх вершник на тому коні чи, певніше сказати, вершниця, бо то була дівчина із золотою косою, що спадала на ліве плече з-під козацької смушевої шапки. Зодягнута була як парубок – полотняні штани, шевронові чобітки з острогами, туга домоткана сорочина, підперезана шкіряним паском, на якому щільно сиділа кобура з револьвером. За плечима у дівчини був короткий австрійський карабін, ремінець якого навхрест оперізував її спереду якраз поміж тими пругкими пагорками, які теж видавали її стать. З маківки сивої шапки конусом звисав червоний шлик, і коли кінь, ще гарячий від бігу, крутнувся на місці, дрібно перебираючи струнками ногами (чи, може, то вершниця навмисне так його розвернула), Мирон прочитав на шлику гасло, написане синім чорнилом: «СМЕРТЬ ВОРОГАМ УКРАЇНИ!» (В. Шкляр).

В-6. У Радомишльському повіті біснувався «дурний пан» – так селяни прозвали поміщика Вержбицького за те, що в голові у нього «відкрутилася гайка». Вержбицький, будучи помічником повітового старости Богданова, зібрав сотню грабіжників і, розгулюючи по селах, влаштовував екзекуції. Бив до крові тих, хто не знімав перед ним шапку. Дійшло до того, що в Потіївці він перепинив весільну ходу, коли молодий із боярами йшов до

молодої, і нагаями примусив усіх танцювати для нього. «Ану-ка врежьтє гопака для дурного пана!» – наказав Вержбицький, уже й сам себе називаючи дурним паном. Лесика бісило, що вони цвенькали по-московському, а називали себе гайдамаками. «Кадюки[5] без'язикі», – плювався Лесик.

Його старші брати Василь і Дмитро, як статечні вчителі, пильнували Горбулівську гімназію, в якій директором була Дмитрова дружина Надя Круглецька. Соколовські, як тільки вдарила Лютнева революція, уже навесні зробили із земської школи українську гімназію, – таких тоді не було ні в Радомишлі, ні в Житомирі. Підпрягли до вчительства і свою молодшу сестру Сашуню, хоч та сама ще навчалася в Радомишльській гімназії, і Лесик часом возив її бричкою до містечка за тридцять п'ять верст. Сашуня взагалі була у них панією, їла тільки з ножем і виделкою, навіть свою улюблену ковмачку спритно підгрібала ножиком на видельце. Вона й розмовляла грамотніше за всіх, повчала Лесика, хоч він був старший за неї на два роки, казати «він», а не «вин», «огірки» замість «гурки», «стеля», а не «столя», дарма що так по-тутешньому говорили всі горбулівці. Лесик не сердився, навпаки, пишався своєю сестричкою і, коли віз Сашуню бричкою до Радомишля, йому хотілося, щоб їх усі бачили. Атож, ви подивіться на цю панну в лисячій шубці, з-під якої стікає зелена шовкова сукня аж до блискучих черевичків. Ніжка у неї гарна, струнка, з високим підйомом, а на розчервонілому від холоду носику навіть не видно ластовиння, хоч воно їй теж до лиця. Ще немає шістнадцяти, а вже, вважай, учителька! Вони, Соколовські, всі тяглися до школи, тільки Лесик не надавався. У нього були свої плани (В. Шкляр).

В-7. Одного дня налетів на їхнє село «дурний пан» з кадюками: давай свиней, давай овес, давай хто що приховав.

Хату дяка Тимофія Соколовського вони поминули, а на Лесика наскочили вже за селом, коли той повертався від італійця Ліви. Купець Ліва прибився до Горбулева з далекої Італії, купив тут землю, заклав каменярні й продавав горбулівський лабрадорит чи не всій Європі, а Лесикові того дня продав кінське сідло. Як побачив «дурний пан» Вержбицький те новеньке сідельце, аж затремтів: ти куди оце, ворохобнику, зібрався з кульбакою? Ану давай її сюди!

Лесик, звісно, уперся, набичився, але ж їх налетіла ціла зграя і всипали йому таких нагаїв, що Лесик тиждень відлежувався. Коли підвівся, розшукав Тимоша Олексієнка на прізвисько Корч і Родіона Тимошенка, які вже давно переховувалися від Вержбицького, бо, впіймавши двох його харцизяк, втопили у сліпчицькому кар'єрі. Тиміш Корч торік хрестив сина Лесикового брата Дмитра, тож вони швидко знайшли спільну мову. Лесик очолив партизанський загін, до якого потяглися всі, кому «дурний пан» залив сала за шкуру. Лесик усіх не приймав, лишень тих, хто мав коня та зброю, і так восени вісімнадцятого він уже мав «горбулівський полк» із трьохсот козаків. З Лесика став Олексою – отаманом Олексою Соколовським.

Коли наповратився іти на Радомишль, трішки подумав і перейменував свій полк на «курінь смерті». Якраз тоді гетьман Павло Скоропадський зрікся влади, німці почали збиратися додому. Вони сиділи тихо, як миші, коли Олекса з козаками зайшов у Радомишль. Оточивши на Торговиці каральний загін державної варти, в якому пригрілися шкуродери Вержбицького, горбулівці вибили все, що не встигло втекти. Тільки не знайшли там «дурного пана». Тоді «курінь смерті» підійшов на конях до папірні, де ташувалася німецька комендатура, й Олекса вдерся прямо до коменданта. Він вимагав видати Вержбицького (В. Шкляр).

В-8. Комендант Вібе через перекладача пояснив, що той накивав п'ятами і, ніби не довіряючи своєму тлумачеві, пробіг пальцями правої руки по долоні лівої – показав на мигах, як кивають п'ятами. Олекса йому повірив. І потім не міг собі пробачити, що не перекинув німецьку комендатуру догори дном – наступного дня він дізнався, що «дурний пан» схитрував точнісінько так, як і гетьман Скоропадський. Перевдягнувся жінкою і вдосвіта разом з німцями зробив так, як їхній комендант Вібе показував на долоні, – накивав п'ятами. Олекса вдовольнився тим, що пустив під лід кількох кадюків у річечку Черч. Пішов годувати раків й один із тих живоїдів, котрий разом із «дурним паном» підняв на Олексу нагайку.

Отаман «куреня смерті» повернувся до Горбулева на чудесному білому коні («прикупив» у козирного кадюка), у широкій кавказькій бурці, зодягнутій поверх черкески з нашитими на грудях газирями – гніздами для набоїв. На ньому вилискували високі кавалерійські чоботи, із сивої шапки звисав аж до пояса широкий червоний шлик, через якого большевики прозвуть отамана Кривавий Оселедець. Вивершувала цей парадний виряд довга гусарська шабля у білих піхвах, яка кінцем діставала до землі й котилася за отаманом на коліщатку.

Дмитро бачив далеко. Невдовзі в Радомишлі, Коростишеві, Брусилові заворушилися «єрусалимські козаки» зі своїми ревкомами й паркомами [7]. До них приєдналися деякі містечкові пролетарі, котрі теж не хотіли визнавати, як вони казали, петлюрівської влади. Були це люди вперті й лукаві, іноді задурманені большевицькою блекотою, іноді одержимі, але завжди ворожі до української самостійності. Завелася якась нова порода активістів на чолі з Мойсеєм Токарським, а біля них постійно крутилася і нова порода жінок – Соня Портной (саме так

– не Портная, а Соня Портной), Роза Шейнблат, Клара Вера, Піпка Цімерман. Чого нова порода? Бо всі ці жіночки були схожі одна на одну – сухолиці, коротко стрижені, з міцно стиснутими губами. Здається, вони тільки й уміли сидіти на зборах та вчасно піднімати й опускати руки, ну, ще, може, могли б носити передачі в тюрму для своїх соратників (В. Шкляр).

В-9. Видалася темна й морозна ніч. Зійшлося майже сотня озброєних людей. Гелевей знав, чим їх підігріти. Він сказав, що Соколовський на ранок готує погром і постраждають не тільки жиди. Петлюрівцям начхати на бідних каменотесів. Треба рятуватися.

До містечка рушили чотирма групами, одна з них пішла захопити телефонну станцію, що стояла на околиці. Коли там пролунали постріли, Олекса з ад'ютантом Зозулею та п'ятьма козаками поскакали розібратися, що сталося. Тим часом нападники швиденько повернулися до своїх, й Олекса застав на станції лише горбулівську варту. Ніхто не второпав, що воно стріляло. Хтось наче спросоння розважився та й пішов спати. Заспокоївши козаків, Олекса поїхав до штабу.

Білий кінь, ступивши одним копитом на міст через Тетерів, тривожно застриг вухами. У пітьмі блиснув вогонь рушничного випалу. Куля прошила чорну бурку, черкеску й розписку, яку Гелевей дав отаманові. Шуренок влучив у серце.

Олекса упав на міст. Його ад'ютант Зозуля кинувся до отамана, але не встиг навіть зіскочити з коня. Смертельний постріл зупинив Петруся Зозулю. Під зливою куль ще п'ять козаків змушені були галопувати куди очі бачать. Услід за ними, розтинаючи грудьми холодну темряву ночі, помчав білий кінь Олекси Соколовського.

Без отамана й решта горбулівців розгубилися, запанікували, кожен сам рятувався як міг. Дехто кинувся навтьоки через Тетерів, провалився на тонкому льоду й скупався разом з конем, дехто потрапив у полон, але ощасливлений перемогою Гелевей відпустив бранців додому. Пам'ятаючи про розписку та своє чесне слово, він навіть сказав полоненим, аби вони передали рідним Кривавого Оселедця, що ті можуть забрати тіло. Його ніхто не чіпатиме, воно, задубіле, лежатиме на морозі, поки не розтягне звірина, тож нехай приїжджають (В. Шкляр).

В-10. Спершу він зібрав невеличкий загін, до півсотні перевірених козаків, а коли навесні червона повінь залила Україну й московський лапоть наступив на горлянку селянам, отаман Соколовський мав уже ціле військо. Кілька тисяч повстанців важко було тримати прикупі, тому Дмитро поділив їх по селах на сотні і згукував під слушний момент товкти москаля. Після того, як гаряче діло було зроблено, отаман відпускав козаків додому хазяйнувати.

Штаб узяв під свою руку Тимофій Соколовський. Дмитро хотів було відмовити батька, але старий тупнув на нього ногою, мовляв, не командуй, бо зніму паска, тоді побачимо, хто з нас старший.

Вони й не помітили, як у цій катавасії знайшла собі роботу Сашуня. Якось після служби Божої дяк Соколовський завважив, що біля церкви зібрався чималий гурт парубків і старшого чоловіцтва. Підійшовши ближче, він побачив у центрі кола свою найменшеньку пестунку, яка переконувала всіх, хто носить штани, йти в повстанці. «Знову кров проливать?» – загув хтось у натовпі, на що Саша сказала, що так, не всі голови уціліють, але втрати у боротьбі завжди будуть меншими за ті, яких ми зазнаємо в покорі. «Проклянімо смиренність тих, хто, сидячи на печі,

вигріває рабську сподіванку, що біда обійде його стороною», – сказало це жовтороте пташеня, яке невідь у кого вдалося. Та в кого ж? Бабуня у неї була відунею, мати ворожить, а воно, хоча й гімназію вже закінчує, і собі туди само. Ну-ну! Он і ще котрийсь огризнувся, одначе слухають, пороззявлявши роти, наче дівчина їх на весілля запрошує і зараз кожному дасть по шишці. Глянувши на присадкуватого Санька Кулібабу, котрий невдоволено чмихав носом, вона сказала, що страхопуд може висиджувати яйця в теплі, як та квочка (тут уже всі загигикали), але хай пеняє на себе, коли червоний півень клюне його в «подушку».

Мине якийсь час, і Тимофій Соколовський на власні очі побачить, як цей «страхопуд» Санько Кулібаба зітнеться в рукопашному бою з червоними. Троє підуть на нього з багнетами, а Санько вхопить рушницю за дуло й гатитиме нею, наче люшнею, по головах, поки не розтрощить три черепки й кольбу своєї ж таки рушниці (В. Шкляр).

В-11. Він перший рвонув з місця, і дівчина теж помчала вздовж берега понад річкою. Бігла вона легко та пружно, то підпускаючи його ближче, то знов відриваючись, іноді він уже майже діставав її рукою, та в останню мить дівчина додавала швидкості, і він хапав у жменю повітря. Вона бігла босоніж, а на ньому були важкі черевики з обмотками до колін, через те кучерявий не міг її швидко догнати. Перед ним миготіли її стрункі ноги, сукня від бігу злітала вгору, відкриваючи вище дівочу звабу, солдат від того дурів, ще дужче налягав на ноги, змахуючи з обличчя гарячий піт, та знов ловив у жменю лиш вітер. Коли здавалося, що ні, йому її не догнати, дівчина враз спіткнулася і впала на моріжок.

Кучерявий майже налетів на неї. Не вірячи такому щастю, він навалився на дівчину, почав тикатися засапаним ротом у її шию, волосся, щоки, вуста. Відчуваючи гостру нестримну насолоду, він здивувався, що дівчина не дуже й пручається, не кричить, не кличе нікого на допомогу, хіба що злегка опинається, ховаючи стиснуті губи. Від солодкої втіхи йому аж кольнуло в серце, він навіть не встиг відчути болю, коли сталева в'язальна шпиця, яку дівчина вихопила з тугої золотої коси, увійшла йому в груди.

Він затих миттєво, здувся, як проколений міхур, дівчина скинула його з себе на зелену траву. Якийсь час вона дивилася в його трохи здивоване, але загалом спокійне лице, їй зовсім не було страшно від того, що вона вперше вбила людину, дівчина ще не повірила до кінця, що це таки сталося. На його грудях не було крові, і їй здавалося, що він ще може ожити, ось-ось підведе голову, схопиться на ноги і знов кинеться її наздоганяти. Від цього їй було тривожно й трохи моторошно. Однак зайда не ворушився, не дихав, хоча й змінювався з лиця, але то вже були порухи не життя, а смерті.

Вона подивилася на шпицю, яку тримала в руці, і на ній теж не побачила крові, довгий сталевий дротик був чистий, ніби ним проткнули не серце, а клубок вовни. Однак дівчина не сховала шпицю в косу. Вона хотіла її викинути в річку, та передумала й застромила під кору старої верби (В. Шкляр).

В-12. Попід лісом виринула ще одна хмара кінноти й теж поперла прямо на них. «Це все», – з якимось дивним спокоєм подумав Мирон, шукаючи очима Станіміра. Осип стояв, широко розставивши ноги, й від того здавався нижчим. З його розірваного вище ліктя рукава цебеніла кров, Осип винувато всміхався у почервонілий вус – видно, торкався його закривавленою рукою. Всміхався винувато, зніяковіло, але мовби

з полегкістю: «Відвоювалися». Миронові захотілося сказати йому на прощання щось дуже хороше, адже вони разом воюють уже третій рік; познайомилися в російському таборі для австрійських військовополонених аж під Пермою, звідти разом втекли, коли в Росії почалася революція, і відтоді не розлучалися. Спершу подалися до Києва, де розпочалася війна за Україну, та потрапили у такий революційний безлад, що соромно згадувати. Замість безоглядного визволення Краю з московського ярма Київ півроку мітингував на вулицях, а провідники Центральної Ради боялися навіть думки про творення власної армії. Вони довго вимучували універсали про автономію, а коли, нарешті, зважилися проголосити незалежність, московсько-большевицька орда вже стояла біля воріт. Осип з Мироном були тоді в похапцем зліпленій із прибулих галичан гарматній півбатареї поручника Яреми й наприкінці січня їх кинули проти червоних під Полтаву, та вже через два дні надійшов наказ повертатися на загрожений большевиками Київ. Після кількаденних боїв за місто горопашне українське військо покотилося на Житомир і далі на Захід. Осип з Мироном доїхали потягом до Проскурова, звідти дісталися до Підволочиська, і там, у рідній Галичині, знов повернулись на коло своє – потрапили до австрійських окопів. Вони разом пройшли італійський фронт, потім польський і, нарешті, мусили пройти цей, большевицький, останній, який вів їх через Велику Україну на Київ, бо так їм було написано згори, що до вільного Львова ви, хлопці, дійдете лише через Київ .

… Бідна жінка, її чоловік, Миронів батько, поклав свою голову ще на Маківці, старший син упав на горі Лисоні, а тепер от меншенький… більше нікого в неї немає. (В. Шкляр).

Завдання 3. З творів І. Нечуя-Левицького *(«Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»)* випишіть речення з відносними прикметниками на позначення:

В-1. ознак предметів за матеріалом;

В-2. ознак предметів за відношеннями різних вимірів предметів;

В-3. ознак предметів за призначенням, функціями;

В-4. ознак предметів за належністю її до установи, організації

В-5. ознак предметів за просторовими відношеннями до інших предметів;

В-6. ознак предметів за матеріалом;

В-7. ознак, які у контексті переходять до якісних прикметників, наприклад: *срібна ложка – срібна голова (сива); вишневий сік – вишнева сукня* та ін.;

В-8. ознак предметів за відношеннями різних вимірів предметів;

В-9. ознак предметів за просторовими відношеннями до інших предметів;

В-10. ознак, які у контексті переходять до якісних прикметників, наприклад: *кришталева ваза – кришталева совість* та ін.

Завдання 4. Виписати з тексту займенники та визначити :

а) розряд за співвідношенням з іншими частинами мови;

б) розряди за значенням;

в) семантичні особливості;

г) синтаксичну роль.

В-1. Деякий час на шляху куреня було вільно, лише вряди-годи назустріч вискакували невеличкі большевицькі роз'їзди, але, вгледівши противника, вони швидко щезали з очей. Марусині

козаки, які цього разу забезпечували ліве крило, знудилися від такого «котячого» маршу. Отаманша через вістового передала Станімірові, щоб він не хвилювався, коли їх не буде чути.

Щільним вогнем зустрів їх ворог недалеко від Боярки, причому вдарив згори несподівано, коли вони підіймалися схилом, шукаючи якого-небудь прихистку чи лісочка. Збиралося на дощ, треба було його десь пересидіти, а тут тобі маєш – напоролися прямо на большевицькі окопи. Відходити назад було не з руки, їх би згори подесяткували з кулеметів, тому Станімір дав команду розсипатися в розстрільну й брати ворога швидким приступом.

Спершу хтось крикнув «Гура!», та стрільці, вже навчені досвідом, підхопили його як «Слава!», і той гук покотився під гору, під гору, під гору, вони бігли за ним з усіх сил, вони на весь світ кричали «Слава!» й незчулися, як опинилися на узгір'ї в чужих окопах, де вже не було нікого. Москалі пішли врозтіч, тут ще до всього вдарила блискавка, торохнув грім, куди тій гарматі, і червоні розбігалися, як руді миші. Стрільці захоплено дивилися їм услід, дивуючись, що іноді, як Бог поможе, можна взяти висоту без жертв, дивуючись, що чоловік, якщо йому припече, може отак швидко бігати, ніби саме життя втікає від нього, а він наздоганяє його з останніх сил, щоб торкнутися бодай кінчиком пальця. Утішені легкою перемогою, вони забули, що шукали сховку від дощу, і, коли впали перші важкі краплі, звели очі до неба, підставили запилюжені обличчя дощеві, хапали його пересохлими губами, ловили гарячими щоками, по яких стікали чорні цівки дощу, поту й бруду (В. Шкляр).

В-2. Та от іще дивина: десь немовби з-за їхніх спин, трішечки зліва, але так, наче просто з їхньої лави випорснув загін кінноти і, поминувши стрільців, помчав услід за втікачами. Попереду летіла

Маруся, Маруся, Маруся! – червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла, але Мирон бачив тільки темну родимку над кутиком вуст, Маруся була вже далеко, а він бачив цю родимку й чув – не бачив, а чув – тривожний блиск її синьо-сірих очей.

Ворога переслідував не весь Марусин загін, лише сотня вершників полетіла вслід за чужою піхотою, яка щезла за пеленою дощу. Поручник Гірняк знав із мапи, що десь там за версту-другу повинна бути цегельня, і якщо москалі встигнуть засісти за її мурами, то вершникам буде непереливки. Там навіть можуть стояти свіжі сили большевиків.

– Пане сотнику! – звернувся він до Станіміра. – Накажіт прискорити крок.

Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що кидає ноги на плечі, зненацька налітає кіннота й вирубує всіх до ноги. Спершу втікачі, побачивши, що за ними ніхто не женеться, знов почали збиватися докупи. Одна ватага сховалася за осокорами, що росли вздовж польової дороги, друга побігла за скирту, треті, спотикаючись і падаючи на слизоті, блискали п'ятами в лісопосадку.

Дощ періщив уже стіною, блискавки очищали повітря – так його очищають хіба ще шаблі. Молоденька кобила Василя Матіяша страх як любила дощ – не бігла, а танцювала, поблискуючи «панчішками». Мокрий англійський френч на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого носа скапувала вода (В. Шкляр).

В-3. Маруся теж промокла до нитки, цупка сорочка прилипла до тіла, поверх сорочини був ще легенький твинчик [16], який Маруся зодягала заради кишень – у правій і зараз насипом лежало зо два десятки набоїв до нагана, що заміняв їй

шаблю. Чого-чого, а шаблі Маруся не брала до рук – чи заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини, але й у кіннотній атаці головними для неї були карабін і наган. Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня, з якою вона вискочила на прогулянку під веселий літній дощик. Більшість із них воювали ще з Лесиком – Пилип Золотаренко, Семен Гарманчук, Іван Горобей, Оверко Лапай, Степан Помпа, Саків Галдун… Він, цей Саків Галдун із кутка Галдунівка, справді галдикав більше, ніж треба, але зараз мовчав, зараз йому більше важили вуха, аніж язик. Вуха й «гочі», як казав сам Саків Галдун.

Праворуч від нього скакав на чистокровному горбоносому киргизі [17] чистокровний шляхтич Льодзьо Ліпка. У Горбулеві жило багато поляків, і Льодзьо мешкав на вулиці, яка так і називалася – Перша Шляхта, а ще ж за нею були Друга й Третя Шляхта. Коли москалі зґвалтували його наречену Марильку – поглумилися прямо біля костелу на цвинтарі, Льодзьо пішов у козаки до Дмитра Соколовського. Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці, якій щось зробилося з головою і яку він кохав після того ще дужче, міг усміхнутися, а так більше ніхто не бачив посмішки на його тонкому, як лезо, лиці.

Ліворуч від Сакова Галдуна приострожував свою гніду кобилу Гальку Санько Кулібаба, який за срібного портсигара з ведмедиками виміняв добру нагайку, та зараз замість нагайки Санько полоскав на дощі голу шаблюку.

Найбільшим і найогряднішим серед них був Микита Шульга. Навіть коли він спокійно сидів на коні, не їхав, – сідло рипіло під ним тільки від того, що Шульга дихав. Микита й справді був шульгою – рубав з лівої руки, але так, що з одного живого

москаля робив два неживих. Рубав навпіл від плеча, наче дрова колов. А як бив по черепу, то цілив тупим боком шаблі, щоб не пощербити «жало». Шабля хрякала об головешку, як об макітру (В. Шкляр).

В-4. Хоч у душі Микита Шульга був добрий, він і москалів раніше любив, казав, що вони люди непогані, тільки їх роздрочили німці, посваривши з нами, ось вони, братушки, прийдуть – і ми заживемо з ними у мирі. Та коли ці братушки прийшли й забрали в Микити те, що він любив найдужче, Микита оскаженів, бо найдужче він любив, як пахне його хлів і загорода з худобою. Стане, було, ввечері коло загороди й не може надихатися теплим духом худібки, соломи та влежаного гною. Нема тепер того добра у Микити, є тільки шабля, що хрякає об макітри братушок, яких добрий і лагідний Микита десь у глибині душі досі жаліє і любить.

Найстаршим серед них був Оверко Лапай. Йому перейшло вже давно за тридцять, але Оверко вийшов найменший зростом. Це був маленький заїкуватий чоловік, який у своєму житті не вбив і мухи, хоча тертий мисливець Оверко міг у ту муху поцілити з револьвера на один лише звук. Він і гармату вмів наводити на удар. Колись, ще при покійному Дмитрові Соколовському, їм треба було завалити паротяг, Оверко так і казав «завалити», наче йшлося про козу чи кабана на полюванні. Гармат тоді в них було чимало, але всі негодящі. На рисях підігнали цілу батарею, миттю відлетіли передки з кіньми, і три гармати стали на пагорбі вряд. Навідники заметушилися біля панорам[18], та вийшов пшик. В одній гарматі заклинило снаряд, який заштовхнули в казенник, не стерши з нього пісок, у другій зносився спусковий механізм, у третій барахлила панорама. Тоді Оверко через дуло видивився на мішень, навів його,

перехрестився і всадив стрільно прямісінько під паротяг. На большевиків він був лихої волі відтоді, як разом із посівним збіжжям вони забрали в нього положисту[19] корову, лошака та троє свиней з пацятами. Навіть волосний воєнком Щегловітов обурювався таким грабунком: «Да, Авєркій, с табой пєрєгнулі ми палку, канєшно. Но ти нє сєрчай, ми вєрньом тєбє всьо с ліхвой». – «А к-к-коли?» – заїкувато спитав Оверко. «Скоро, – заспокоїв його Щегловітов. – Вот пастроім камунізм, і гасударство тєбє всьо вєрньот» (В. Шкляр).

В-5. Перед боєм упала важка тиша. Потім у небі, над головами стрільців, з'явилися одна по одній білі хмарини, луснули шрапнелі й тільки після того долинули удари гармат. Ворожа артилерія вкопалася перед селом за вітряками й лупила у заздалегідь пристріляне місце. Тут і там до неба здіймалися чорні стовпи землі. Коли вгорі зі свистом пролітав гарматний набій, усі пригиналися, втягнувши голови в плечі, ніби від стрільна можна було ухилитися. Вони знали, що пощадити міг лише щасливий трапунок, як це сталося з Михасем Процівим. Мирон сам бачив, як чорний гейзер землі накрив з головою Михася, стрільно впало поруч із ним, та, коли порох і дим розвіялися, Михась підвівся з землі цілий-цілісінький. Він помацав себе за голову, чи є на в'язах, потім, звівши до неба очі, перехрестився. Аж дивно, яким зосередженим і послідовним був Михась Проців після такої оказії. Він старанно обтрусився і, дрібно кліпаючи очима та роззираючись навсібіч, став шукати кріса й кашкета, яких нечиста сила позакидала невідь-куди.

Хлопці щось до нього кричали, але Михась нічого не чув. Його чорне, як земля, обличчя було чуже й незворушне. Лише коли Петро Гультайчук подав йому кріса, Михасеве лице заворушилося такою усмішкою, що з його щік посипалися

грудочки землі. А стрілецького кашкета не знайшли. Михась любив свого темно-синього кашкета з твердим околом і називав його шапкою. Мабуть, позаздрила на нього нечиста сила й забрала собі, дивно тільки, що не забрала разом з головою. Таке буває один раз на тисячу, пояснив сотник Станімір, – це коли ти, чоловіче, потрапляєш у «мертвий простір» вибуху. Лише «мертвий простір» дає шанс на життя.

Під Глевахою багато хто такого шансу не мав, галичани перли на Київ безоглядно, хоча й зазнавали дошкульних утрат. У кожному зблиску на обрії їм увижалися золоті бані київських церков. Ще трохи – і вони, зім'явши большевиків, помоляться в тих церквах, а потім разом із наддніпрянськими братами підуть на Львів (В. Шкляр).

Завдання 5. Виписати з тексту іменні частини мови та визначити :

а) лексичне значення;

б) значеннєвий розряд;

в) синтаксичну роль.

В-1. Перед боєм упала важка тиша. Потім у небі, над головами стрільців, з'явилися одна по одній білі хмарини, луснули шрапнелі й тільки після того долинули удари гармат. Ворожа артилерія вкопалася перед селом за вітряками й лупила у заздалегідь пристріляне місце. Тут і там до неба здіймалися чорні стовпи землі. Коли вгорі зі свистом пролітав гарматний набій, усі пригиналися, втягнувши голови в плечі, ніби від стрільна можна було ухилитися. Вони знали, що пощадити міг лише щасливий трапунок, як це сталося з Михасем Процівим. Мирон сам бачив, як чорний гейзер землі накрив з головою Михася, стрільно впало поруч із ним, та, коли порох і дим розвіялися, Михась підвівся з землі цілий-цілісінький. Він помацав себе за голову, чи є на

в'язах, потім, звівши до неба очі, перехрестився. Аж дивно, яким зосередженим і послідовним був Михась Проців після такої оказії. Він старанно обтрусився і, дрібно кліпаючи очима та роззираючись навсібіч, став шукати кріса й кашкета, яких нечиста сила позакидала невідь-куди.

Хлопці щось до нього кричали, але Михась нічого не чув. Його чорне, як земля, обличчя було чуже й незворушне. Лише коли Петро Гультайчук подав йому кріса, Михасеве лице заворушилося такою усмішкою, що з його щік посипалися грудочки землі. А стрілецького кашкета не знайшли. Михась любив свого темно-синього кашкета з твердим околом і називав його шапкою. Мабуть, позаздрила на нього нечиста сила й забрала собі, дивно тільки, що не забрала разом з головою. Таке буває один раз на тисячу, пояснив сотник Станімір, – це коли ти, чоловіче, потрапляєш у «мертвий простір» вибуху. Лише «мертвий простір» дає шанс на життя.

Під Глевахою багато хто такого шансу не мав, галичани перли на Київ безоглядно, хоча й зазнавали дошкульних утрат. У кожному зблиску на обрії їм увижалися золоті бані київських церков. Ще трохи – і вони, зім'явши большевиків, помоляться в тих церквах, а потім разом із наддніпрянськими братами підуть на Львів (В. Шкляр).

В-2. Хоч у душі Микита Шульга був добрий, він і москалів раніше любив, казав, що вони люди непогані, тільки їх роздрочили німці, посваривши з нами, ось вони, братушки, прийдуть – і ми заживемо з ними у мирі. Та коли ці братушки прийшли й забрали в Микити те, що він любив найдужче, Микита оскаженів, бо найдужче він любив, як пахне його хлів і загорода з худобою. Стане, було, ввечері коло загороди й не може надихатися теплим духом худібки, соломи та влежаного гною.

Нема тепер того добра у Микити, є тільки шабля, що хрякає об макітри братушок, яких добрий і лагідний Микита десь у глибині душі досі жаліє і любить.

Найстаршим серед них був Оверко Лапай. Йому перейшло вже давно за тридцять, але Оверко вийшов найменший зростом. Це був маленький заїкуватий чоловік, який у своєму житті не вбив і мухи, хоча тертий мисливець Оверко міг у ту муху поцілити з револьвера на один лише звук. Він і гармату вмів наводити на удар. Колись, ще при покійному Дмитрові Соколовському, їм треба було завалити паротяг, Оверко так і казав «завалити», наче йшлося про козу чи кабана на полюванні. Гармат тоді в них було чимало, але всі негодящі. На рисях підігнали цілу батарею, миттю відлетіли передки з кіньми, і три гармати стали на пагорбі вряд. Навідники заметушилися біля панорам[18], та вийшов пшик. В одній гарматі заклинило снаряд, який заштовхнули в казенник, не стерши з нього пісок, у другій зносився спусковий механізм, у третій барахлила панорама. Тоді Оверко через дуло видивився на мішень, навів його, перехрестився і всадив стрільно прямісінько під паротяг. На большевиків він був лихої волі відтоді, як разом із посівним збіжжям вони забрали в нього положисту[19] корову, лошака та троє свиней з пацятами. Навіть волосний воєнком Щегловітов обурювався таким грабунком: «Да, Авєркій, с табой пєрєгнулі ми палку, канєшно. Но ти нє сєрчай, ми вєрньом тєбє всьо с ліхвой». – «А к-к-коли?» – заїкувато спитав Оверко. «Скоро, – заспокоїв його Щегловітов. – Вот пастроім камунізм, і гасударство тєбє всьо вєрньот» (В. Шкляр).

В-3. Та от іще дивина: десь немовби з-за їхніх спин, трішечки зліва, але так, наче просто з їхньої лави випорснув загін кінноти і, поминувши стрільців, помчав услід за втікачами.

Попереду летіла Маруся, Маруся, Маруся! – червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла, але Мирон бачив тільки темну родимку над кутиком вуст, Маруся була вже далеко, а він бачив цю родимку й чув – не бачив, а чув – тривожний блиск її синьо-сірих очей.

Ворога переслідував не весь Марусин загін, лише сотня вершників полетіла вслід за чужою піхотою, яка щезла за пеленою дощу. Поручник Гірняк знав із мапи, що десь там за версту-другу повинна бути цегельня, і якщо москалі встигнуть засісти за її мурами, то вершникам буде непереливки. Там навіть можуть стояти свіжі сили большевиків.

– Пане сотнику! – звернувся він до Станіміра. – Накажіт прискорити крок.

Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що кидає ноги на плечі, зненацька налітає кіннота й вирубує всіх до ноги. Спершу втікачі, побачивши, що за ними ніхто не женеться, знов почали збиватися докупи. Одна ватага сховалася за осокорами, що росли вздовж польової дороги, друга побігла за скирту, треті, спотикаючись і падаючи на слизоті, блискали п'ятами в лісопосадку.

Дощ періщив уже стіною, блискавки очищали повітря – так його очищають хіба ще шаблі. Молоденька кобила Василя Матіяша страх як любила дощ – не бігла, а танцювала, поблискуючи «панчішками». Мокрий англійський френч на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого носа скапувала вода (В. Шкляр).

В-4. Маруся теж промокла до нитки, цупка сорочка прилипла до тіла, поверх сорочини був ще легенький твинчик[16], який Маруся зодягала заради кишень – у правій і зараз насипом лежало зо два десятки набоїв до нагана, що заміняв їй шаблю.

Чого-чого, а шаблі Маруся не брала до рук – чи заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини, але й у кіннотній атаці головними для неї були карабін і наган. Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня, з якою вона вискочила на прогулянку під веселий літній дощик. Більшість із них воювали ще з Лесиком – Пилип Золотаренко, Семен Гарманчук, Іван Горобей, Оверко Лапай, Степан Помпа, Саків Галдун… Він, цей Саків Галдун із кутка Галдунівка, справді галдикав більше, ніж треба, але зараз мовчав, зараз йому більше важили вуха, аніж язик. Вуха й «гочі», як казав сам Саків Галдун.

Праворуч від нього скакав на чистокровному горбоносому киргизі [17] чистокровний шляхтич Льодзьо Ліпка. У Горбулеві жило багато поляків, і Льодзьо мешкав на вулиці, яка так і називалася – Перша Шляхта, а ще ж за нею були Друга й Третя Шляхта. Коли москалі зґвалтували його наречену Марильку – поглумилися прямо біля костелу на цвинтарі, Льодзьо пішов у козаки до Дмитра Соколовського. Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці, якій щось зробилося з головою і яку він кохав після того ще дужче, міг усміхнутися, а так більше ніхто не бачив посмішки на його тонкому, як лезо, лиці.

Ліворуч від Сакова Галдуна приострожував свою гніду кобилу Гальку Санько Кулібаба, який за срібного портсигара з ведмедиками виміняв добру нагайку, та зараз замість нагайки Санько полоскав на дощі голу шаблюку.

Найбільшим і найогряднішим серед них був Микита Шульга. Навіть коли він спокійно сидів на коні, не їхав, – сідло рипіло під ним тільки від того, що Шульга дихав. Микита й справді був шульгою – рубав з лівої руки, але так, що з одного живого москаля робив два неживих. Рубав навпіл від плеча, наче дрова

колов. А як бив по черепу, то цілив тупим боком шаблі, щоб не пощербити «жало». Шабля хрякала об головешку, як об макітру (В. Шкляр).

В-5. Деякий час на шляху куреня було вільно, лише вряди-годи назустріч вискакували невеличкі большевицькі роз'їзди, але, вгледівши противника, вони швидко щезали з очей. Марусині козаки, які цього разу забезпечували ліве крило, знудилися від такого «котячого» маршу. Отаманша через вістового передала Станімірові, щоб він не хвилювався, коли їх не буде чути.

Щільним вогнем зустрів їх ворог недалеко від Боярки, причому вдарив згори несподівано, коли вони підіймалися схилом, шукаючи якого-небудь прихистку чи лісочка. Збиралося на дощ, треба було його десь пересидіти, а тут тобі маєш – напоролися прямо на большевицькі окопи. Відходити назад було не з руки, їх би згори подесяткували з кулеметів, тому Станімір дав команду розсипатися в розстрільну й брати ворога швидким приступом.

Спершу хтось крикнув «Гура!», та стрільці, вже навчені досвідом, підхопили його як «Слава!», і той гук покотився під гору, під гору, під гору, вони бігли за ним з усіх сил, вони на весь світ кричали «Слава!» й незчулися, як опинилися на узгір'ї в чужих окопах, де вже не було нікого. Москалі пішли врозтіч, тут ще до всього вдарила блискавка, торохнув грім, куди тій гарматі, і червоні розбігалися, як руді миші. Стрільці захоплено дивилися їм услід, дивуючись, що іноді, як Бог поможе, можна взяти висоту без жертв, дивуючись, що чоловік, якщо йому припече, може отак швидко бігати, ніби саме життя втікає від нього, а він наздоганяє його з останніх сил, щоб торкнутися бодай кінчиком пальця. Утішені легкою перемогою, вони забули, що шукали сховку від дощу, і, коли впали перші важкі краплі, звели очі до неба, підставили запилюжені обличчя дощеві, хапали його

пересохлими губами, ловили гарячими щоками, по яких стікали чорні цівки дощу, поту й бруду (В. Шкляр).

Завдання 6. З творів Ліни Костенко (або Т. Шевченка, І. Франка, В. Симоненка) виписати речення з поданими словами та виконати їхній морфологічний розбір.

В-1. ***червоний, хто-небудь, перший, братній, молодая.***

В-2. ***чорний, якийсь, міський, вірна, цей.***

В-3. ***білий, кожен, материнський, воно, цікавий.***

В-4. ***пурпуровий, якийсь, лагідний, бідний, такий.***

В-5. ***блакитний, інший, житній, будь-який, щедрий.***

В-6. ***сумний, всякий, німецький, крилатий, хтось.***

В-7. ***столітній, його, білий-білий, вродливий, якісь.***

В-8. ***довгий, такий, смарагдовий, осінній, дрібні.***

В-9. ***радісний, ніякий, червоно-чорний, великий.***

В-10. ***нічний, вона, рожевий, гіркувато-солодкий, короткий.***

Лабораторна робота № 3

ТЕМА : ЗНАЧЕННЄВІ РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ

МЕТА : Сформувати уміння і навички визначати у контексті та характеризувати значеннєві розряди та підрозряди прислівників, утворювати синтетичні та аналітичні форми ступенів порівняння прислівників. Поглибити знання про семантичні, словотворчі та функціональні властивості прислівників.

ЛІТЕРАТУРА:

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. – К.,1993. – 485 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник – К., 1995. – 192 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995. – 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

7. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000. Л. М. Полюга. – Вид. 3-є, допов. і випр. – К. : Довіра, 2009. – 554 с.

8. Словник синонімів української мови. 3-є вид. – К.: Довіра, 2007. – 477 с.

9. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

10. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

11. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. – К., 2000. – 750 с.

12. Український правопис. – К. : Наук. думка, 2003. – 236 с.

Завдання 1. Виписати з тексту прислівники та визначити:

а) значеннєві розряди, підрозряди;

б) лексичне значення;

в) синтаксичну роль.

Від якісно-означальних прислівників утворити ступені порівняння.

В-1. Перед боєм упала важка тиша. Потім у небі, над головами стрільців, з'явилися одна по одній білі хмарини, луснули шрапнелі й тільки після того долинули удари гармат. Ворожа артилерія вкопалася перед селом за вітряками й лупила у заздалегідь пристріляне місце. Тут і там до неба здіймалися чорні

стовпи землі. Коли вгорі зі свистом пролітав гарматний набій, усі пригиналися, втягнувши голови в плечі, ніби від стрільна можна було ухилитися. Вони знали, що пощадити міг лише щасливий трапунок, як це сталося з Михасем Процівим. Мирон сам бачив, як чорний гейзер землі накрив з головою Михася, стрільно впало поруч із ним, та, коли порох і дим розвіялися, Михась підвівся з землі цілий-цілісінький. Він помацав себе за голову, чи є на в'язах, потім, звівши до неба очі, перехрестився. Аж дивно, яким зосередженим і послідовним був Михась Проців після такої оказії. Він старанно обтрусився і, дрібно кліпаючи очима та роззираючись навсібіч, став шукати кріса й кашкета, яких нечиста сила позакидала невідь-куди.

Хлопці щось до нього кричали, але Михась нічого не чув. Його чорне, як земля, обличчя було чуже й незворушне. Лише коли Петро Гультайчук подав йому кріса, Михасеве лице заворушилося такою усмішкою, що з його щік посипалися грудочки землі. А стрілецького кашкета не знайшли. Михась любив свого темно-синього кашкета з твердим околом і називав його шапкою. Мабуть, позаздрила на нього нечиста сила й забрала собі, дивно тільки, що не забрала разом з головою. Таке буває один раз на тисячу, пояснив сотник Станімір, – це коли ти, чоловіче, потрапляєш у «мертвий простір» вибуху. Лише «мертвий простір» дає шанс на життя.

Під Глевахою багато хто такого шансу не мав, галичани перли на Київ безоглядно, хоча й зазнавали дошкульних утрат. У кожному зблиску на обрії їм увижалися золоті бані київських церков. Ще трохи – і вони, зім'явши большевиків, помоляться в тих церквах, а потім разом із наддніпрянськими братами підуть на Львів (В. Шкляр).

В-2. Хоч у душі Микита Шульга був добрий, він і москалів раніше любив, казав, що вони люди непогані, тільки їх роздрочили німці, посваривши з нами, ось вони, братушки, прийдуть – і ми заживемо з ними у мирі. Та коли ці братушки прийшли й забрали в Микити те, що він любив найдужче, Микита оскаженів, бо найдужче він любив, як пахне його хлів і загорода з худобою. Стане, було, ввечері коло загороди й не може надихатися теплим духом худібки, соломи та влежаного гною. Нема тепер того добра у Микити, є тільки шабля, що хрякає об макітри братушок, яких добрий і лагідний Микита десь у глибині душі досі жаліє і любить.

Найстаршим серед них був Оверко Лапай. Йому перейшло вже давно за тридцять, але Оверко вийшов найменший зростом. Це був маленький заїкуватий чоловік, який у своєму житті не вбив і мухи, хоча тертий мисливець Оверко міг у ту муху поцілити з револьвера на один лише звук. Він і гармату вмів наводити на удар. Колись, ще при покійному Дмитрові Соколовському, їм треба було завалити паротяг, Оверко так і казав «завалити», наче йшлося про козу чи кабана на полюванні. Гармат тоді в них було чимало, але всі негодящі. На рисях підігнали цілу батарею, миттю відлетіли передки з кіньми, і три гармати стали на пагорбі вряд. Навідники заметушилися біля панорам[18], та вийшов пшик. В одній гарматі заклинило снаряд, який заштовхнули в казенник, не стерши з нього пісок, у другій зносився спусковий механізм, у третій барахлила панорама. Тоді Оверко через дуло видивився на мішень, навів його, перехрестився і всадив стрільно прямісінько під паротяг. На большевиків він був лихої волі відтоді, як разом із посівним збіжжям вони забрали в нього положисту[19] корову, лошака та троє свиней з пацятами. Навіть волосний воєнком Щегловітов обурювався таким грабунком: «Да, Авєркій, с табой пєрєгнулі ми

палку, канєшно. Но ти нє сєрчай, ми вєрньом тєбє всьо с ліхвой». – «А к-к-коли?» – заїкувато спитав Оверко. «Скоро, – заспокоїв його Щегловітов. – Вот пастроім камунізм, і гасударство тєбє всьо вєрньот» (В. Шкляр).

В-3. Та от іще дивина: десь немовби з-за їхніх спин, трішечки зліва, але так, наче просто з їхньої лави випорснув загін кінноти і, поминувши стрільців, помчав услід за втікачами. Попереду летіла Маруся, Маруся, Маруся! – червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла, але Мирон бачив тільки темну родимку над кутиком вуст, Маруся була вже далеко, а він бачив цю родимку й чув – не бачив, а чув – тривожний блиск її синьо-сірих очей.

Ворога переслідував не весь Марусин загін, лише сотня вершників полетіла вслід за чужою піхотою, яка щезла за пеленою дощу. Поручник Гірняк знав із мапи, що десь там за версту-другу повинна бути цегельня, і якщо москалі встигнуть засісти за її мурами, то вершникам буде непереливки. Там навіть можуть стояти свіжі сили большевиків.

– Пане сотнику! – звернувся він до Станіміра. – Накажіт прискорити крок.

Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що кидає ноги на плечі, зненацька налітає кіннота й вирубує всіх до ноги. Спершу втікачі, побачивши, що за ними ніхто не женеться, знов почали збиватися докупи. Одна ватага сховалася за осокорами, що росли вздовж польової дороги, друга побігла за скирту, треті, спотикаючись і падаючи на слизоті, блискали п'ятами в лісопосадку.

Дощ періщив уже стіною, блискавки очищали повітря – так його очищають хіба ще шаблі. Молоденька кобила Василя Матіяша страх як любила дощ – не бігла, а танцювала,

поблискуючи «панчішками». Мокрий англійський френч на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого носа скапувала вода (В. Шкляр).

В-4. Маруся теж промокла до нитки, цупка сорочка прилипла до тіла, поверх сорочини був ще легенький твинчик[16], який Маруся зодягала заради кишень – у правій і зараз насипом лежало зо два десятки набоїв до нагана, що заміняв їй шаблю. Чого-чого, а шаблі Маруся не брала до рук – чи заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини, але й у кіннотній атаці головними для неї були карабін і наган. Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня, з якою вона вискочила на прогулянку під веселий літній дощик. Більшість із них воювали ще з Лесиком – Пилип Золотаренко, Семен Гарманчук, Іван Горобей, Оверко Лапай, Степан Помпа, Саків Галдун… Він, цей Саків Галдун із кутка Галдунівка, справді галдикав більше, ніж треба, але зараз мовчав, зараз йому більше важили вуха, аніж язик. Вуха й «гочі», як казав сам Саків Галдун.

Праворуч від нього скакав на чистокровному горбоносому киргизі [17] чистокровний шляхтич Льодзьо Ліпка. У Горбулеві жило багато поляків, і Льодзьо мешкав на вулиці, яка так і називалася – Перша Шляхта, а ще ж за нею були Друга й Третя Шляхта. Коли москалі зґвалтували його наречену Марильку – поглумилися прямо біля костелу на цвинтарі, Льодзьо пішов у козаки до Дмитра Соколовського. Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці, якій щось зробилося з головою і яку він кохав після того ще дужче, міг усміхнутися, а так більше ніхто не бачив посмішки на його тонкому, як лезо, лиці.

Ліворуч від Сакова Галдуна приострожував свою гніду кобилу Гальку Санько Кулібаба, який за срібного портсигара з ведмедиками виміняв добру нагайку, та зараз замість нагайки Санько полоскав на дощі голу шаблюку.

Найбільшим і найогряднішим серед них був Микита Шульга. Навіть коли він спокійно сидів на коні, не їхав, – сідло рипіло під ним тільки від того, що Шульга дихав. Микита й справді був шульгою – рубав з лівої руки, але так, що з одного живого москаля робив два неживих. Рубав навпіл від плеча, наче дрова колов. А як бив по черепу, то цілив тупим боком шаблі, щоб не пощербити «жало». Шабля хрякала об головешку, як об макітру (В. Шкляр).

В-5. Деякий час на шляху куреня було вільно, лише врядигоди назустріч вискакували невеличкі большевицькі роз'їзди, але, вгледівши противника, вони швидко щезали з очей. Марусині козаки, які цього разу забезпечували ліве крило, знудилися від такого «котячого» маршу. Отаманша через вістового передала Станімірові, щоб він не хвилювався, коли їх не буде чути.

Щільним вогнем зустрів їх ворог недалеко від Боярки, причому вдарив згори несподівано, коли вони підіймалися схилом, шукаючи якого-небудь прихистку чи лісочка. Збиралося на дощ, треба було його десь пересидіти, а тут тобі маєш – напоролися прямо на большевицькі окопи. Відходити назад було не з руки, їх би згори подесяткували з кулеметів, тому Станімір дав команду розсипатися в розстрільну й брати ворога швидким приступом.

Спершу хтось крикнув «Гура!», та стрільці, вже навчені досвідом, підхопили його як «Слава!», і той гук покотився під гору, під гору, під гору, вони бігли за ним з усіх сил, вони на весь світ кричали «Слава!» й незчулися, як опинилися на узгір'ї в

чужих окопах, де вже не було нікого. Москалі пішли врозтіч, тут ще до всього вдарила блискавка, торохнув грім, куди тій гарматі, і червоні розбігалися, як руді миші. Стрільці захоплено дивилися їм услід, дивуючись, що іноді, як Бог поможе, можна взяти висоту без жертв, дивуючись, що чоловік, якщо йому припече, може отак швидко бігати, ніби саме життя втікає від нього, а він наздоганяє його з останніх сил, щоб торкнутися бодай кінчиком пальця. Утішені легкою перемогою, вони забули, що шукали сховку від дощу, і, коли впали перші важкі краплі, звели очі до неба, підставили запилюжені обличчя дощеві, хапали його пересохлими губами, ловили гарячими щоками, по яких стікали чорні цівки дощу, поту й бруду (В. Шкляр).

Завдання 2. З творів В. Шкляра «Маруся», «Чорний ворон» виписати речення (15 речень) з означальними прислівниками. Визначити підрозряд кожного прислівника (*якісно-означальний, міри або ступеня, способу дії, порівняльно-уподібнювальний*), характер сполучуваності та синтаксичну роль.

Завдання 3. З творів Тараса Шевченка виписати речення (15 речень) з обставинними прислівниками. Визначити підтип кожного прислівника (*місця, часу, причини, мети*), значення та синтаксичну роль.

Завдання 4. З творів Тараса Шевченка виписати речення (15 речень) з предикативними прислівниками та визначити їхні лексико-семантичні групи, морфологічні особливості та синтаксичну роль.

Завдання 5. З творів Ліни Костенко виписати речення з модальними прислівниками (15 речень) прислівниками та визначити їхні семантичні групи, морфологічні особливості та синтаксичну роль.

Примітка. Для виконання 2 – 5 завдань використовувати таблиці 1 – 4.

Таблиця 1.

Означальні прислівники

Підрозряд	Запитання, на які відповідають прислівники	Характер сполучуваності	Приклади
Якісно-означальні *(голосно, дбайливо, ніжно, привітно, авторитетно, бездоганно).*	Як?	Поєднуються тільки з дієсловами.	*Рипить корабель, стогне* ***тяжко,*** *здригається, наче конає, угору здіймається* ***важко****,* ***ще важче*** *у діл поринає* (Леся Українка)*; Я знав: ніколи серце не проща того, що розумом* ***безжально*** *вбито* (Д. Павличко).
Міри або ступеня *(дуже, ледве, надзвичайно, виключно, абсолютно, трохи, мало, недостатньо, дотла. вволю, вщерть, вщент, досхочу, стократ, надвоє, учотирьох, двічі, вп'яте).*	Якою мірою? Скільки? У скільки разів?	Поєднуються з дієсловами, прикметниками і прислівниками, тобто зі словами тих лексико-граматичних класів, категоріальну семантику яких становить ознаковість, здатна мати різну міру чи інтенсивність вияву.	*Осінній вітер* ***ледве*** *чутне „дзень" від кузні донесе і знову стихне* (Т. Масенко)*; Те біле,* ***трохи*** *блакитне світло тихо лилось згори, а*

			зачарована земля неначе куталась у фантастичному сяйві (М. Коцюбинський*); Весно, весно. Яка ти* ***нещадно*** *прекрасна у ці важкі дні війни* (О. Гончар)*; Тільки твердо так трималось місто гордеє, уперте,* ***раз*** *трималось, потім* ***вдруге****, потім* ***втретє*** *ще й* ***вчетверте*** (Леся Українка).
Способу дії *(похапцем, жартома, верхи, сліпма, навшпиньки, раптом, бійцем, неквапом, жужмом, повагом, босоніж, наосліп).*	Як? Яким чином?	Поєднуються тільки дієсловами.	З
Порівняльно-уподібнювальні *(соколом, ластівкою, по-батьківському, по-осінньому, по-новому).*	Як?	Поєднуються тільки дієсловами.	З
			За день до мого від'їзду я востаннє ***похапцем*** *передивляюсь свої книжки* (С. Васильченко)*; У Василя* ***несамовито*** *б'ється серце від бажання поїздити* ***верхи*** *й*

			собі (Панас Мирний)*; Все робилось* ***похапцем, нашвидкуруч*** (М. Стельмах). *І коли школярі* ***птахами*** *розліталась на шкільні канікули, вчительку завжди огортав неясний смуток...* (О.Донченко)*; Осіння вже пора* ***по-вовчи*** *закрадалось* (М Рильський*); Генерал підійшов до Орлюка й* ***по-батьківському*** *обняв за плечі* (О. Довженко).

Таблиця 2.

Обставинні прислівники

Підтип	Запитання на які відповідають прислівники	Значення	Приклади
Прислівники місця – виражають просторову локалізацію дії або стану за такими основними орієнтирами: *тут, там, туди, звідти.*	де? куди? звідки?	а) вказують на своєрідну фіксовану локалізацію дії або стану в просторі (*близько, поблизу, вгорі, внизу, далеко, навколо, поряд, поруч, де, тут, там);* б) позначають напрям дії або руху (*вгору, вправо, вбік, додому, здалеку (-а), звідки, звідусіль, сюди, туди).*	а) ***Вгорі*** *погідне сонце, десь за горами вітер, Скрізь нерозтанний килим дев'ятої зими* (М. Зеров); *Річка* ***внизу*** *жебонить по камінню, смирна, довірлива* (О. Гончар); *б)* ***Справа і зліва, і спереду*** *стояли озерця* (А.Шиян); *Місяць піднявся* ***вгору*** *і сипнув промінням на море* (І. Нечуй-Левицький); *Легенька хвиля ледве помітно відносить човна* ***вбік*** *(О. Довженко).*

Прислівники часу позначають різні часткові темпоральні значення прояву процесуальних і не процесуальних ознак.	коли? через що? з якої причини?	а) час, в який відбувається дія або стан (*тепер, тоді, вночі, вранці, влітку, взимку, вдень, восени, навесні);* б) періодичності дії або стану *(щоденно, щодня, щодень, щороку, щоліта, щохвилини, щороку, щотижня);* в) початкової межі дії або стану (*здавна, здавен, змолоду, зранку, зроду, споконвіку, спочатку);* г) кінцевої часової межі дії або стану (*доти, поки, досі, донині, дотепер, довіку, повік, назавжди).*	*а)* ***Вночі*** *хороший дощ ясний послав нам щедру благостиню* (М Рильський); ***Увечері*** *посумую, а* ***вранці*** *заплачу (Т. Шевченко);* *б)* ***Щодень*** *вечорами приходили побратими, по два, по три, розповідали, як іде діло* (І. Франко)*;* *Зійшлися вони Журботі [...]* ***щосезону*** *ходили туди на підробітки* (В. Земляк); *в)* ***Здавен*** *було марю: коли б сила, то я б той храм таємничий вступила, де святять крізь пітьму науки дива* (Леся Українка)*;* *Не спинить людину, що* ***одвіку*** *мріє про казкові далі, душу не*

			спинить (М. Терещенко*)*. *г) Але* ***поки*** *що буде на світі хоч єдина людина сумна,* ***доти*** *буде між людьми бриніти моя пісня смутна-голосна* (Леся Українка).
Прислівники причини – вказують на причину виконання / невиконання (реалізації / нереалізації) відповідної дії або стану.	чому? через що? з якої причини?	Кількісно обмежена група *(згарячу, спересердя, спросоння, ненароком, мимохідь).*	*Двері відчинилися, і Петро* ***спрожоху*** *вибіг* (Панас Мирний); *Василина вхопила торбу і, як птиця, вилетіла* ***знестямки*** *на фургон туди, де було найгустіше дівчат* (І. Нечуй-Левицький).
Прислівники мети – вказують на мету дії чи стану.	для кого? з якою метою? навіщо?	Кількісно обмежено група лексичних одиниць (*навмисно (-е), напоказ, наперекір, на зло).*	*Йому здалося, що дерева* ***навмисно заступають дорогу*** (О. Донченко); *Дами охали та пищали, Кривлячи устами та виставляючи* ***напоказ,*** *які-то вони чулі та*

			мякого серця (І. Франко).

Таблиця 3.

Предикативні прислівники (слова категорії стану)

Погляди на частиномовний статус предикативних прислівників	**Загально-категоріальне значення**	**Лексико-семантичні групи**	**Морфологічні особливості**	**Синтаксичні функції**
1. Традиційна точка зору: ці лексичні одиниці вважають предикативними прислівниками, кваліфікація яких, подібно до якісних і обставинних прислівників, грунтується на синтаксичних засадах. 2. Це самостійна частина мови,	Непроцесуальність – саме цим вони протиставляються дієсловам зі значенням процесуального стану, пор.: *спішити – спішно; морозити – морозно; жаліти – жалко, жаль*	1) слова на позначення фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного стану людини і взагалі істоти: *боязко, видно, зрозуміло, заздро, небезпечно, тривожно, прикро,*	1) нульова парадигма; 2) форма ступенів порівняння (в окремих випадках), напр.: *Нам було приємно, а господарям ще приємніше* (Розм.);	1) предикативна – функція головного члена односкладного (безособового) речення, напр.: ***Тихо стало*** *скрізь у лузі* (Леся Українка); *Ой чи не* ***жаль*** *тобі, Галю, молоденьких*

тобто клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням не процесуального стану у функції головного члена (за іншою термінологією – присудка) односкладних (безособових) речень. Такі слова називають категорією стану (станівник) (*Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, М.А. Жовтобрюх, В.О. Горпинич та інші)*		*страх, охота, важко, сумно, радісно;* 2) слова на позначення стану середовища, що оточує людину: *сухо, смутно, душно, гарно, красно, пусто;* 3) слова на означення модальної оцінки дії з погляду необхідності (*треба, потрібно, неможливо, обов'язково, необхідно)* або з	3) форма умовного способу, напр.: *Добре було б їй при матері рідній* (Марко Вовчок).	*літ?* (Леся Українка); 2) нездатність означати чи доповнювати інші члени речення, пор.: ***Тихо** в садку, **тихо** в місті, бо пізня година* (Леся Українка) – ***Тихо, тихо** Дунай воду несе* (Нар.тв.); 3) здатність сполучатися зі зв'язком **бути** або **стати**, напр.: ***Тихо було** у повітрі* (Леся Українка); *І на серденьку знов **стане***

		моральноетичного погляду *(гріх, жаль, диво, сором, лінь, страх, охота, час, пора).*		***тихо*** (Леся Українка) 4) Здатність мати при собі залежні компоненти, напр.: ***Не жаль мені життя,*** *а* ***жаль*** *тієї* ***людини****, що у мені живе* (Леся Українка).

Таблиця 4.

Модальні прислівники (модальники)

Погляди на частиномовний статус модальних прислівників	**Загальнокатегоріальне значення**	**Семантичні групи**	**Морфологічні особливості**	**Синтаксичні властивості**
1. Модальні слова – це прислівники (*О.В. Востоков, О.О. Шахматов, В.О. Богородицький).* 2. Модальні	Виражають ставлення мовця до висловленої думки, пор.: ***Правда*** *потрібна*	1. Слова, що виражають впевненість (*безперечно, безумовно, справді, зрозуміло, без сумніву, природно, правда, звичайно).*	Нульова парадигма.	Найчастіше використовують функцію вставних слів: *Я вже тоді,*

слова – це „вставні прислівники” (*Д.М. Овсянико-Куликовський, І.І. Мєщанінов).* 3. Модальні слова мають не частиномовний характер *(Л.В. Щерба).* 4. Це окрема група слів, яка стоїть в одному ряду поряд з частинами мови з тієї причини, що вони не можуть бути членами речення і не пов’язуються з іншими словами в реченні засобами граматичного прилягання (*В.В. Виноградов, В.О. Горпинич).* 5. Модальні слова – це самостійна повнозначна частина мови	*всім і завжди. –* ***Правда ,може,*** *я сам-таки в цьому винен* (О.Гончар).	2. Слова. що виражають невпевненість щодо вірогідності повідомлюваного (*напевно, очевидно, либонь, певно, можливо, може, мабуть).* 3. Слова, що вказують на джерело думки (*кажуть, мовляв, чую, чутно, по-моєму, за словами, на думку, як на мене, як кажуть).* 4. Слова, що виражають емоції мовця щодо змісту висловленого (*ясна річ, чого доброго, на щастя, на жаль, як на зло, шкода*). 5. Слова, що виражають звертання до співрозмовника (*погодьтесь, дозвольте, бачите, уявіть собі, чуєте, повірте, бачили).* 6. Послідовність, порядок думок (*по-перше, по-друге, далі,*		***повірте****, все це обміркував* (Ю. Збанацький); *І ось,* ***нарешті****, вершина* (О. Гончар); *А читати Тарас,* ***справді****, вивчився дуже рано* (О. Іваненко). Можуть вживатися як слова-речення, напр.: *Ти поїдеш до Києва? –* ***Звісно*** (Розм.).

(І.Г. Милославський).		*нарешті, і останнє).* 7. Наслідок, висновок, зв'язок з попереднім висловлюванням (*навколо, отож, взагалі, словом*).		

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Під впливом якої частини мови сформувалися прикметникові категорії роду, числа й відмінка?

А) іменника

Б) числівника

В) займенника

2. Яке категоріальне значення має прикметник?

А) передає динамічну ознаку предмета

Б) виражає статичну ознаку предмета

В) узагальнено вказує на ознаку предмета

3. Якими морфологічними категоріями виражається категоріальне значення прикметника?

А) роду, відмінка, виду

Б) роду, числа, стану

В) роду, числа, відмінка

4. Яка синтаксична функція для прикметника є основною?

А) додатка

Б) присудка

В) означення

5. Які ознаки предмета позначають якісні прикметники?

А) безпосередні, прямі, здатні виявлятися з різною інтенсивністю

Б) незмінні, сталі щодо міри вияву через відношення до інших предметів

6.У якому рядку всі прикметники належать до розряду якісних?

А) холодний, материнський, гарячий, молодий

Б) добрий, мудрий, зелений, довжелезний

В) круглий, п'ятикілограмовий, рухливий, білявий

7. Як утворюється синтетична форма вищого ступеня порівняння прикметника?

А) додаванням до основи суфіксів -ч-, -ач-

Б) за допомогою суфіксів -іш-, -ч-, -ач-

В) додаванням до основи якісного прикметника суфіксів -ш-, -іш-

8. У якому рядку всі прикметники вжито у формі вищого ступеня?

А) багатший, дешевший, товстіший, менш успішний

Б) дужчий, ближчий, найвищий, стрункіший

В) більш холодний, червоніший, тісніший, більш-менш вдалий

9. У якому рядку всі прикметники вжито у формі найвищого ступеня порівняння?

А) щонайсміливіший, найгірший, найбільш вдалий, найцікавіший

Б) найменш доцільний, довший, найстарший, найцікавіший

В) найбагатший, найтовстіший, якнаймогутніший, рухливіший

10. У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступенів порівняння?

А) всемогутній, завеликий, преславний, менший

Б) худющий, премудрий, босий, лисий

В) самовпевнений, короткий, надчутливий, архімудрий

11. У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

А) босий, лисий, білявий, тоненький

Б) жонатий, товстуватий, сердитий, холодний

В) літній, добренький, ніжний, духмяний

12. У якому рядку всі прикметники належать до розряду відносних?

А) учнівський, навчальний, польовий, бузковий (шарф)

Б) скляний, морський, дерев'яний, журнальний

В) одеський, літній (день), гнідий, скляний

13. У якому рядку всі прикметники належать до розряду відносних?

А) круглий (відмінник), середній (рід), золотий (характер), заяча (душа)

Б) золоті (руки), малинове (пальто), буряковий (шарф), середній (клас)

В) золотий (годинник), рабські (умови), малинове (варення), чорне золото (вугілля)

14. У якому рядку надмірна інтенсивність ознаки передається без порівняння до іншого предмета?

А) премудрий, всемогутній, самовпевнений, худющий

Б) превеликий, якнайбільший, худющий, нескінченний

В) архінеобхідний, щонайкращий, всесильний, незрівнянний

15. У якому рядку всі прикметники передають значення індивідуальної належності?

А) заяча (душа), Миколин, кроляча (шапка), материнський (інстинкт)

Б) вовчий (апетит), Авгієві (стайні), батьківський

В) Климів, Ольжин, вовчий (хвіст), бригадирів

16. У якому рядку всі прикметники мають одну словоформу (нульову парадигму відмінювання)?

А) зелен, срібен, варт, сухий

Б) бордо, люкс, міні, хакі

В) люкс, мажор, ясний, міді

17. У якому рядку всі прикметники не змінюються за відмінками?

А) дрібен, красен, рад, бригадирів

Б) згоден, сестрин, брокерів, певен

В) молод, зелен, винен, срібен

18. У якій строфі прикметник виконує предикативну

функцію?

А) Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька, Бо люде чужії її засміють (Т. Шевченко)

Б) Вона все ходить, з уст ні пари. Широкий Дніпр не гомонить (Т. Шевченко)

В) Добре тому багатому: Його люди знають; А зо мною зустрінуться – Мов недобачають (Т. Шевченко)

19. У якій строфі вжито субстантивований прикметник?

А) … Швидше, коню, швидше, коню, Поспішай додому! Утомився вороненький, Іде спотикнеться … (Т. Шевченко)

Б) А тим часом із діброви Козак виїжджає; Під ним коник вороненький Насилу ступає (Т. Шевченко)

В) Спала й виглядала Козаченька молодого, Що торік покинув (Т. Шевченко)

20. За якими ознаками прикметник протиставляється іменнику і дієслову?

А) синтаксично залежними категоріями роду, числа, відмінка; вказівною семантикою

Б) категоріальним значенням статичної ознаки предмета; синтаксично залежними категоріями роду, числа, відмінка; парадигмами відмінкових закінчень

В) синтаксичними функціями; дейктичним характером категоріального значення

21. У якому контексті вжито прикметник повної нестягненої форми?

А) Защебече соловейко – Сохнуть дрібні сльози (Т. Шевченко)

Б) Тяжко мені сиротою На сім світі жити; Свої люде – як чужії, Ні з ким говорити… (Т. Шевченко)

В) Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на той бік – човна не дають (Т. Шевченко)

22. У якій строфі прикметник виконує роль іменної частини складеного іменного присудка?

А) Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами (Т. Шевченко)

Б) Праведная душе! Прийми мою мову, Не мудру, та щиру. Прийми, привітай (Т. Шевченко)

В) А може, я темний, нічого не бачу, Злая доля, може, на тім боці плаче… (Т. Шевченко)

23. У якому рядку всі прикметники з погляду походження є первинними?

А) тихий, лівий, новий, кислий

Б) чудовий, помилковий, білявий, тямущий

В) прегарний, цікавий, скупий, зелений

24. У якому рядку всі прикметники з погляду походження належать до похідних?

А) тихий, брудний, лобатий, чудовий

Б) співчутливий, чорнявий, солодкий, новий

В) стеблястий, вертлявий, білявий, вузенький

25. Як називається перехід дієприкметників у прикметники?

А) ад'єктивація

Б) субстантивація

В) адвербіалізація

26. Як називається перехід прикметників в іменники?

А) вербалізація

Б) прономіналізація

В) субстантивація

27. На основі якої ознаки числівник виділяють як самостійну частину мови?

А) морфологічної категорії відмінка

Б) категоріального значення кількості

В) синтаксичної функції

28. Які числівники мають закінчення іменникової парадигми?

А) більйон, багато, мільярд, один

Б) трильйон,більйон, тисяча, п'ять

В) нуль, тисяча, мільйон, мільярд

29. Що позначають означено-кількісні числівники ?

А) нефіксовану кількість

Б) кількість як нечленовану сукупність предметів

В) точно визначену кількість предметів

30. У якому рядку всі числівники належать до власне кількісних?

А) десятеро, шість, одинадцять, сто

Б) вісімнадцять, один, мільярд, тисяча

В) кільканадцять, вісім, мільйон, три

31. У якому рядку всі числівники належать до невідмінюваних?

А) півтораста, мало, півтори, чимало

В) обидва, півтора, немало, кількасот

В) кількадесят, чимало, мало, обидві

32. Які форми іменників мають при собі числівники **два, три, чотири** Н. в. ?

А) давального відмінка однини

Б) називного відмінка однини

В) називного відмінка множини

33. Якої відмінкової форми іменника вимагають невідмінювані числівники **півтора, півтори**?

А) називного відмінка однини

Б) родового відмінка однини

В) давального відмінка однини

34. Яку відмінкову форму має числівник **двісті** в орудному відмінку?

А) двома ста

Б) двохстами

В) двомастами

35. Яку відмінкову форму має числівник **чотириста** в орудному відмінку?

А) чотирьомастами

Б) чотирмастами

В) чотирьохстами

36. Які відмінкові форми має числівник **сімсот** в орудному відмінку?

А) сімохстами, сімомастами

Б) сьомастами, сімомастами

В) сьомастами, сімомастами

37. Які відмінкові форми має числівник **п'ятдесят** в орудному відмінку?

А) п'ятидесятьма, п'ятдесятьма

Б) п'ятдесятьма, п'ятдесяти

В) п'ятдесятьма, п'ятдесятьома

38. Які відмінкові форми має числівник **одинадцять** в орудному відмінку?

А) одинадцятьох, одинадцятьома

Б) одинадцятьма, одинадцяти

В) одинадцятьма, одинадцятьома

39. Які відмінкові форми має числівник **сто сорок п'ять** в орудному відмінку?

А) ста сорока п'ятьма / ста сорока п'ятьома

Б) стами сорока п'ятьма / стами сорока п'ятьома

В) ста сороками п'ятьма / ста сороками п'ятьома

40. Яку синтаксичну функцію виконує порядковий числівник у реченні : Ще треті півні не співали, Ніхто нігде не гомонів, Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів ? (Т. Шевченко)

А) складеного іменного присудка

Б) означення

В) обставини

41. Яку частину мови називають займенником?

А) що передає динамічну ознаку предмета

Б) що вказує на предмети, ознаки і кількість, не називаючи їх

В) що узагальнено вказує на статичну ознаку

42. На які розряди поділяються займенники за значенням?

А) особові, зворотний, вказівні, означальні, неозначені, безособові

Б) особові, зворотний, присвійні, вказівні, заперечні, узагальнено-особові

В) особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні, неозначені

43. У якому рядку всі займенники належать до вказівних?

А) той, отакий, оцей, інший

Б) цей, той, такий, скільки

В) цей, той, такий, стільки

44. У якому рядку всі займенники належать до означальних?

А) сам, кожен, жоден, ніякий

Б) самий, всякий, кожний, інший

В) всякий, інший, отакий, кожний

45. Які присвійні займенники вказують на належність предмета будь-якій особі?

А) ваші, наші, свої, його

Б) його, її, свої, твої

В) свій, своє, своя, свої

46. У якому рядку всі займенники належать до неозначених?

А) казна-скільки, якийсь, ніякий, котрийсь

Б) казна-хто, хто-небудь, хтось, будь-хто

В) абихто, дехто, хтозна-скільки, ніскільки

47. У якому рядку всі займенники належать до присвійних?

А) мій, наш, свої, чиїсь

Б) твій, ваш, свій, їхній

В) свій, його, наші, нічий

48. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

А) хтось, вони, себе, хто-небудь

Б) ніхто, ми, будь-який, дещо

В) такий, казна-що, щось, він

49. У якому реченні займенники виконують атрибутивну функцію?

А) Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко)

Б) Мале дитя коло його На сонці куняє (Т. Шевченко)

В) Привітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумних, як свою дитину (Т. Шевченко)

50. У якому реченні займенник виконує функцію підмета?

А) Не завидуй багатому: Багатий не знає Ні приязні, ні любові – Він все те наймає (Т. Шевченко)

Б) Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати (Т. Шевченко)

В) Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

51. У якому реченні вжито зворотний займенник?

А) Не, кажуть, гине ледача дитина, коли не зуміла себе шанувать (Т. Шевченко)

Б) Люби ж собі, моє серце, люби, кого хочеш (Т. Шевченко)

В) Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

52. Які розряди займенників належать до узагальнено-предметних?

А) заперечні, питально-відносні, неозначені, вказівні

Б) особові, особово-вказівні, зворотний, питально-відносні

В) неозначені, означальні, вказівні, присвійні

53. Які розряди займенників належать до узагальнено-якісних?

А) заперечні, особові, зворотний, неозначені

Б) неозначені, зворотний, особово-вказівні, заперечні

В) вказівні, присвійні, означальні, неозначені

54. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

А) хтось, вони, себе, ніхто

Б) мене, свій, хто-небудь, ніщо

В) будь-хто, казна-який, щось, вона

55. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-якісних?

А) самий, ввесь, абихто, казна-який

Б) будь-який, хто-небудь, свій, всякий

В) кожний, інший, такий, який-небудь

56. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

А) абищо, деякий, себе, казна з ким

Б) ніхто, будь-хто, нічий, якийсь

В) мені, собі, будь-що, дещо

57. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-якісних?

А) абичий, нікотрий, кожний, дехто

Б) цей, твій, інший, який-небудь

В) будь-який, весь, самий, вони

58. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-кількісних?

А) скільки, ніскільки, стільки, скількись

Б) скільки-небудь, казна-де, стільки-то, ніскільки

В) наскільки, стільки-небудь, як-небудь, стільки

59. На які розряди за значенням поділяють прислівники у сучасній українській мові?

А) обставинні, безособово-предикативні, модальні

Б) означальні, безособово-предикативні, модальні

В) означальні, обставинні, безособово-предикативні, модальні

60. На які під розряди поділяють означальні прислівники?

А) якісно-означальні, міри або ступеня, способу дії

Б) міри або ступеня, порівняльно-уподібнювальні, кількісні

В) кількісно-означальні, порівняльні, міри або ступені

61. У якому рядку всі прислівники належать до розряду означальних?

А) ніжно, дбайливо, безпомилково, жартома

Б) вдруге, похапцем, босоніж, споконвіку

В) наосліп, авторитетно, верхи, дотепер

62. У якому рядку всі прислівники належать до розряду означальних?

А) навмисно, звідусіль, стрілою, прекрасно

Б) тяжко, раптом, по-батьківському, напоказ

В) тихо, правильно, по-осінньому, повагом

63. У якому рядку всі прислівники належать до розряду обставинних?

А) напоказ, спересердя, знічев'я, поблизу

Б) звідусіль, зозулею, виключно, восени

В) щоліта, споконвіку, ненароком, справа

64. У якому рядку всі прислівники належать до розряду обставинних?

А) вночі, згарячу, наперекір, жартома

Б) здалеку, тепер, щохвилини, вгору

В) навшпиньки, навіщо, увечері, щороку

65. У якому рядку всі прислівники відприкметникові?

А) по-філософськи, гаряче, тихо, добре

Б) взимку, по-батьківськи, високо, радо

В) ясно, гоже, весело, утричі

66. У якому рядку всі прислівники відіменникові?

А) безвісти, навесні, вряди-годи, наодинці

Б) жартом, поблизу, низом, по-сільськи

В) миттю, риссю, гуртом, волею-неволею

67. У якому рядку всі прислівники відчислівникові?

А) надвоє, навкруги, пошепки, втретє

Б) удруге, спершу, уп'ятьох, наодинці

В) по-друге, передовсім, наодинці, внічию

68. У якому рядку всі прислівники відприкметникові?

А) безвісти, спідлоба, зблизька, досуха

Б) попросту, по-столичному, жартом, зроду

В) зблизька, замолоду, востаннє, вповні

69. Яку частину мови називають прислівником?

А) що об'єднує клас слів із загальним категоріальним значенням процесуальної ознаки

Б) що об'єднує клас слів із загальним категоріальним значенням не процесуальної ознаки дії або стану, іншої не процесуальної ознаки або предмета

В) що об'єднує клас слів з атрибутивною функцією

70. Яким синтаксичним зв'язком поєднуються прислівники з іншими компонентами у складі речення?

А) узгодження

Б) керування

В) прилягання

71. У якому рядку всі прислівники займенникові?

А) куди-небудь, по-моєму, де-небудь, інколи

Б) хто-небудь, по-твоєму, ніколи, десь

В) хтозна-куди, по-вашому, всюди, щось

72. У якому рядку всі прислівники належать до безособово-предикативних?

А) соромно, жаль, варто, утричі

Б) ліньки, морозно, тихо, вітряно

В) страх, необхідно, сумнівно, по-третє

73. Яку синтаксичну функцію у реченні Глухо і смутно кругом на просторі (Леся Українка) виконують безособово-предикативні прислівники?

А) головного члена речення

Б) додатка

В) обставини

74. У якому рядку всі прислівники є модальними?

А) правда, на радість, повірте, нізащо

Б) безперечно, на щастя, звичайно, вперше

В) напевно, зрозуміло, можливо, справді

75. Які означальні прислівники вжито у реченні Все робилося похапцем, нашвидкуруч (М. Стельмах)?

А) міри або ступеня

Б) способу дії

В) якісно-означальні

ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
VI СЕМЕСТР

Практичне заняття № 1

ТЕМА : ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Загальна характеристика дієслова як частини мови
2. Категоріальне значення і граматичні категорії дієслова
3. Дієвідмінювані (відмінкові) та невідмінювані форми дієслова
4. Неозначена форма дієслова (інфінітив)
5. Дієслівні основи.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 –

227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти статей:

1. Симонова Катерина. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення // Українська мова. – 2012. – № 2. – С. 34 – 44.

2. Юлія Романюк Словозмінні класи дієслів у сучасній українській мові // Українська мова. – 2017. – № 2. – С. 75 – 83.

ІІ. З творів Тараса Шевченка виписати 15 речень з різними дієслівними формами, охарактеризувати їхні

морфологічні ознаки та визначити синтаксичну роль.

***Виконуючи домашнє завдання використовуйте таблиці 1 – 6.**

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають дієсловом?
2. Яка категоріальна семантика властива дієслову?
3. Які синтаксичні функції виконує дієслово? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.
4. Які форми дієслова виділяють у сучасній українській мові?
5. Які форми дієслова належать до дієвідмінюваних?
6. Які форми дієслова належать до недієвідмінюваних?
7. Які граматичні категорії властиві дієслову?
8. Які граматичні категорії вважають загальнодієслівними?
7. Яким дієслівним формам властива категорія роду?
8. Яким дієслівним формам властива категорія особи?
9. Яким дієслівним формам властива категорія часу?
10. Яка дієслівна форма має прикметникову словозміну?
11. Що називають інфінітивом?
12. Які граматичні категорії властиві інфінітиву?
13. Які синтаксичні функції виконує інфінітив? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.
14. Як визначається основа інфінітива?
15. Які дієслівні форми утворюються від основи інфінітива?
16. Як визначається основа теперішнього часу?
17. Які дієслівні форми утворюються від основи теперішнього часу?
18. Які структурні класи дієслів виділяють у сучасній українській мові?
19. Які дієслова називають атематичними?

Практичне заняття № 2

ТЕМА: КАТЕГОРІЯ ВИДУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Поняття про категорію виду.
2. Способи творення видових форм дієслова.
3. Творення корелятивної видової пари. Парновидові дієслова.
4. Двовидові та одновидові дієслова.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.
2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.
3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. :

Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9.Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Калько М. І. Видова неоднорідність дієслів як вияв взаємодії категорії виду з їх лексичним значенням // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 31 – 38.

Завдання ІІ.

1) Зі словника української мови (в 11-ти томах) виписати 10 багатозначних дієслів, пояснити їхнє значення та визначити вид.

2) З творів художньої літератури виписати 10 речень з одновидовими дієсловами, пояснити їхнє значення та спосіб творення.

***Виконуючи домашнє завдання використовуйте таблиці 7 – 12.**

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. На протиставленні яких значень ґрунтується категорія виду дієслова?
2. Які дієслова об'єднуються у складі видової пари?
3. Які дієслова називаються парновидовими?
4. Які дієслова називаються двовидовими?
5. Як визначають вид двовидових дієслів?
6. Які дієслова називаються одновидовими?
7. Які дієслова завжди передають значення нерезультативної дії?
8. Які дієслова завжди передають значення результативної дії?
9. Що таке перфективація?
10. За допомогою яких префіксів утворюються дієслова доконаного виду від дієслів недоконаного виду?
11. За допомогою яких суфіксів утворюються дієслова доконаного виду в сучасній українській мові?
12. Який процес називають імперфективацією?
13. За допомогою яких суфіксів утворюються дієслова недоконаного виду від дієслів доконаного виду?
14. Які способи творення видових пар називають продуктивними?
15. Які способи творення видових пар вважають непродуктивними?

Практичне заняття № 3

ТЕМА: ПЕРЕХІДНІ Й НЕПЕРЕХІДНІ ДІЄСЛОВА. КАТЕГОРІЯ СТАНУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Категорія перехідності / неперехідності дієслова як морфолого-синтаксична категорія.
2. Категорія стану дієслова.
3. Дієслова активного стану.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. :

Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Лаврінець Олена. Пасивні конструкції з дієсловами на -ся в сучасній науковій мові: синонімія та паралелізм функціонування // Українська мова. – 2014. – № 1. – С. 61 – 75.

Завдання ІІ. З творів Павла Загребельного виписати 10 речень з перехідними дієсловами.

Завдання ІІІ. У поданому тексті підкреслити дієслова та визначити їхній стан.

ЗОЛОТЕ СЛОВО МОНОМАХА

Володимир Мономах увійшов в історію не тільки мудрим

правителем, а й відомим письменником. Цей князь дбав про просвіту рідної землі, кохався в книгах, вільно володів п'ятьма мовами. Він залишив знамените «Повчання» дітям. Це слова зрілої людини про те, як належить жити в світі, яких законів слід дотримуватися. Ось деякі поради Володимира Мономаха.

«Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамоти цю, не посмійтесь над нею, а прийміть її до свого серця. І не лінуйтеся, а щиро трудіться.

Перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не давайте сильним губити людину. Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. Брехні остерігайтесь, і пияцтва,і облуди, від того душа гине і тіло. Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного. Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні. Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте» (М. Слабошпицький).

***Виконуючи домашнє завдання використовуйте таблиці 13–15.**

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка особливість дієслова виявляється у категорії перехідності / неперехідності?

2. Які дієслова належать до перехідних? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

3. Які дієслова належать до неперехідних? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

3. Як утворюються неперехідні дієслова?

4. Яке дієслово з постфіксом *-ся* належить в українській мові до перехідних?

5. Які відношення дії виражає категорія стану дієслів?

6. Як у сучасній українській мові співвідносяться категорії перехідності / неперехідності і стану?

7. Які дієслова називають одностановими? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

8. Які дієслова називають двостановими? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

9. Яку дію виражають дієслова активного стану? Приклади дієслів активного стану доберіть з творів художньої літератури.

10. Який морфемний показник дієслів активного стану?

Практичне заняття № 4

ТЕМА: КАТЕГОРІЯ СТАНУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Пасивний стан дієслова.
2. Зворотно-середній стан дієслова:
а) власне-зворотні дієслова;
б) взаємно-зворотні дієслова;
в) загально-зворотні дієслова;
г) активно-безоб'єктні дієслова;
г) пасивно-якісні дієслова;
д) зворотно-пасивні дієслова;
е) непрямо-зворотні дієслова.
3. Дієслова нульового стану.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник

для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

9. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

10. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Встановити розряди дієслів зворотно-середнього стану: а)власне зворотні; б) взаємно зворотні; в)загально-зворотні; г) непрямо-зворотні; ґ) активно-безоб'єктні; д) пасивно-якісні).

В-1. Запасатися продуктами, лоза гнеться, зустрітися з сестрою, Тимофій купається, готуватися до екзаменів, кішка

драпається, будяк колеться, листуватися з подругою.

В-2. Ящик висувається, турбуватися про сина, утирався від поту, дивувалася собі,дивувалася собі, дівчинка чепурилася, бійці боролися, сусіди сварилися, собака кусається.

В-3. Збирається в дорогу, милується краєвидом, радиться з матір'ю, чоловік голиться, лід колеться, хліб кришиться, мати журиться, кінь хвицається.

В-4. Віск топиться, олово плавиться, будяк колеться, мучиться від болю, діти купаються, чоловік взувається, водій зупиняється, вітатися з учителем.

Завдання ІІ. Виписати дієслова нульового стану та встановити значення їх за Словником української мови в 11-ти томах.

1. Спочатку він парубкує по лісах – видобуває з-під снігу ще нерозщібнуті підсніжники, потім розморожує сік у березі і, коли вона блисне щасною сльозою, йде на річки й озера. 2. Тоді на прогнутих плесах починають світити вимоїни і прокидаються льодоколи – поведуть своїми срібними смичками, і вже тільки прислухайся – над берегами й за берегами здиблюється бентежний передзвін, а в берегах шипить, гуркоче, шаленіє крига і радісно зітхає вивільнена хвиля. 3. Як їй любо після темені заграти сонцем та вдарити в бубни примкнутих човнів, щоб підскочили вони вгору, рвонули свої кайдани та згадали воленьку-волю, і купальські вечори, і сяйво юних очей із тих вечорів. 4. Тому й крутиш життям, як циган сонцем, та цього не зрозуміє навіть рідний тато, який і досі має утіху і від землі, і від води, і від худібки, і від бджіл, і від жита... 5. Він тріпонув кованими віжками, коні побігли завіяним зрубом, з якого витикались молоденькі берізки, а думки повернули до Василини, до її жагою обведених уст, до її дорідності (М. Стельмах).

***Виконуючи домашнє завдання використовуйте таблиці 14 – 15.**

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку дію виражають дієслова пасивного стану?
2. Як утворюються дієслова пасивного стану в сучасній українській мові?
3. Яку дію виражають дієслова зворотно-середнього стану?
4. Який морфемний показник дієслів зворотно-середнього стану?
5. Як в українському мовознавстві характеризують зворотно-середній стан дієслова?
6. Які дієслова в українському мовознавстві називають зворотніми?
7. На які лексико-семантичні групи поділяють дієслова зворотно-середнього стану? (Порівняйте класифікації у підручниках: Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К., 2010. – С. 260-262с. та Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 1997. – С. 417 – 418).
8. Які дієслова називають власне-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
9. Які дієслова називають взаємно-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
10. Які дієслова називають загально-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
11. Які дієслова називають пасивно-якісними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

12. Які дієслова називають активно-безоб'єктними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

13. Які дієслова називають зворотно-пасивними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

14. Які дієслова називають непрямо-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

15. Які дієслова в сучасній українській мові вважають нульового стану? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

Таблиця 1.

Дієслово як частина мови

Дієслово (лат. verbum) — частина мови, що має категоріальне значення процесуальної ознаки і виражає його у граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, а також числа і роду.

Загальнокатегоріальне значення

Дієслово - носій динамічної ознаки, тобто представленої як дія або процес, що має певні часові показники і тривалість/нетривалість, початок процесу, ознаку закінченості (власне дієслівна, лексико-граматична ознака). Крім того, в дієслові може виражатися статична, атрибутивна ознака (як у прикметнику), ознака ознаки (як у прислівнику), предметність (як в іменнику).

Морфологічні категорії

Дієслова характеризують динамічну ознаку в різних часових площинах й розгортання, граничності – неграничності, реальності - гіпотетичності вияву, зв'язку з одним або кількома суб'єктами, співвідношення між мовцем, адресатом мовлення і предметом повідомлення тощо.

Синтаксичні властивості

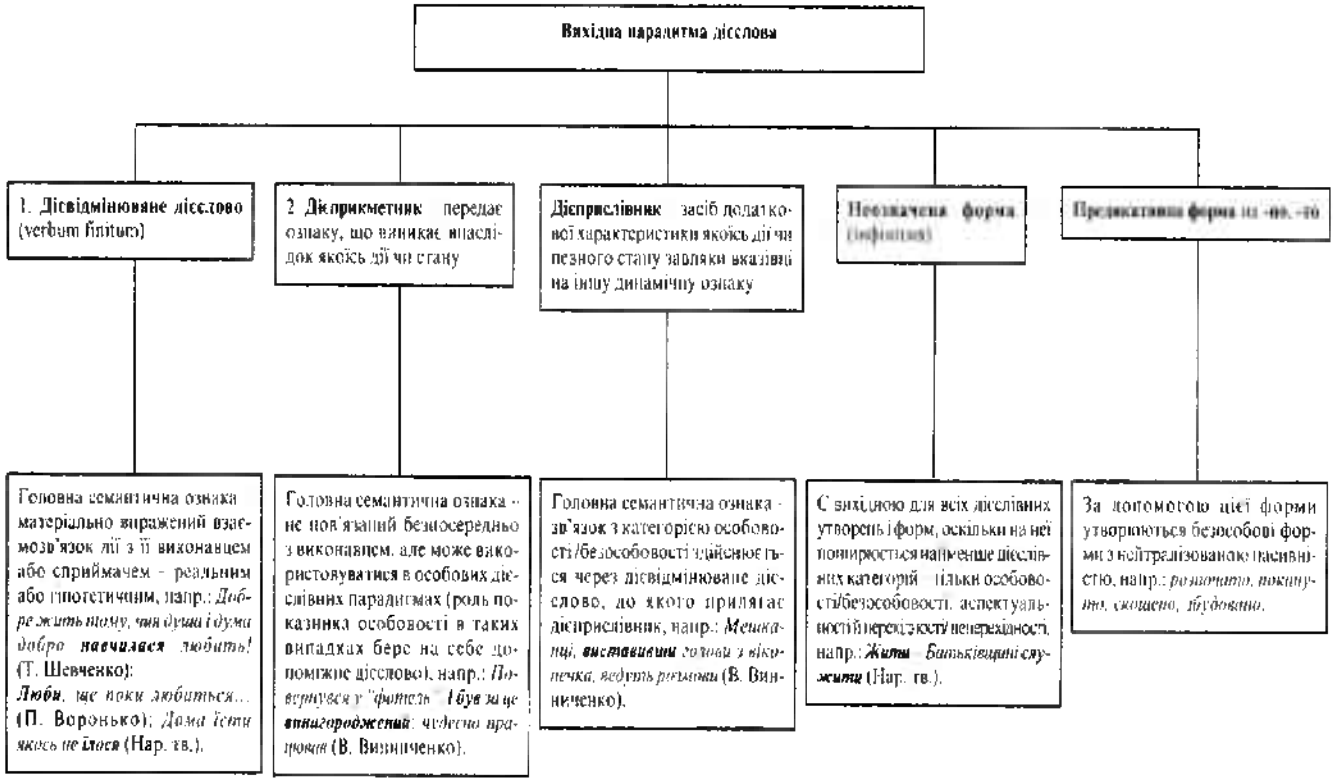
Відзначаються багатогранністю. Найголовнішою, або категоріальною, серед них є предикативна. Дієвідмінювані дієслова у реченні - присудки; типовими для дієприслівника є відповідно атрибутивна й обставинна функції. Форми на **-но, -то** виступають головними членами в односкладних безособових реченнях. Інфінітив (синтаксично поліфункціональне утворення) може виступати у ролі як головних, так і поширювачів (другорядних членів речення).

Спеціалізовані афікси:

-а-ти (*спів-а-ти*);
-и-ти (*нос-и-ти*);
-ну-ти (*стук-ну-ти*);
-ува-ти (*механіз-ува-ти*);
-ка-ти (*хни-ка-ти*);
-ичи-ти/-ничи-ти (*утаєм-ичи-ти*);
-учи/-ачи (*плач-учи, ход'-ача*);
-иш (*приніс-иш*);
-вши (*малюва-вши*)

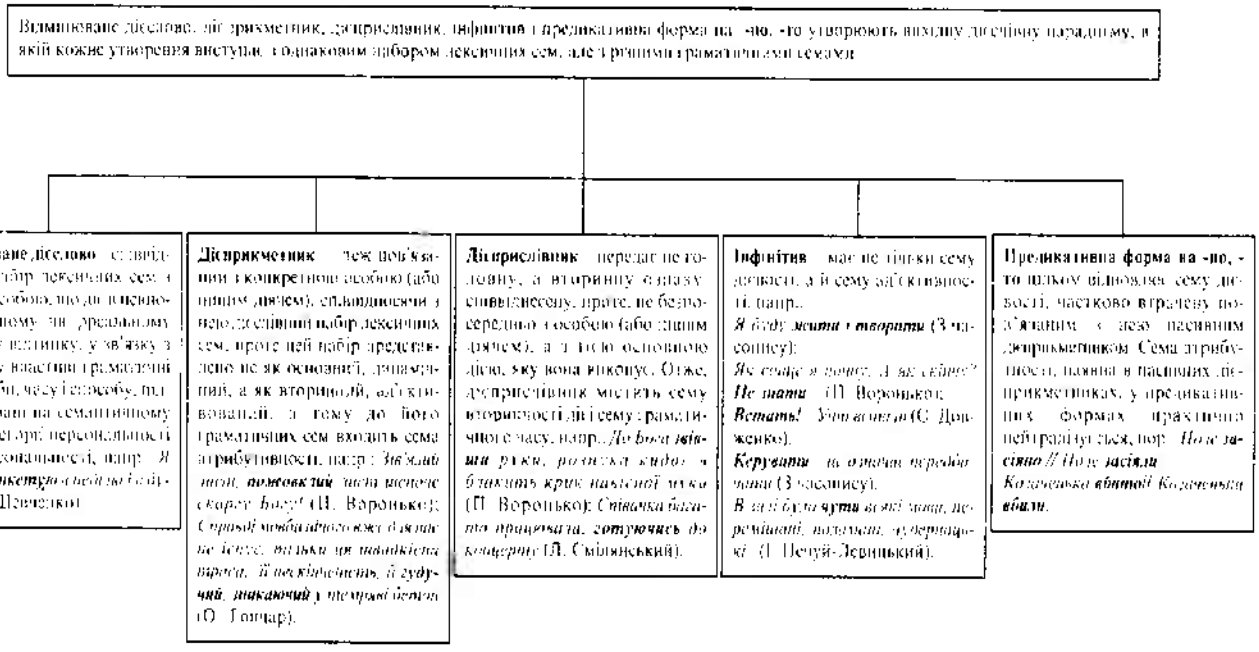
Таблиця 2.

Система дієслівних утворень української мови

Таблиця 3.

Семантичні особливості дієслова

Таблиця 4.

Семантичні групи дієслів

Семантична класифікація
розкриває зміст лінгвістичного поняття дії, ставлення, становлення ознаки, стану як процесу

Основні семантичні (лексико-семантичні) групи дієслів:
1) дієслова руху (пересування, переміщення) *брести, їхати, повзти, носити, везти;*
2) дієслова мислення: *думати, мріяти, пам'ятати, аналізувати, гадати, розмірковувати;*
3) дієслова бажання: *бажати, хотіти, пропонувати, вимагати, просити, примушувати,*
4) дієслова мовлення: *говорити, мовити, казати, мимрити, бубонити, читати,*
5) дієслова волевиявлення: *дозволяти, наказувати, командувати;*
6) дієслова вияву почуттів: *дякувати, радіти, гніватися, ненавидіти, любити, зневажати;*
7) дієслова вияву ознаки: *зеленіти, добрішати, червоніти, рудіти, дерев'яніти;*
8) дієслова сприйняття: *бачити, чути, засвоювати;*
9) дієслова стану: *спати, сниться, мерзнути,*
10) дієслова ставлення: *плювати, премінювати, кусати, сердитися;*
11) фазові дієслова: *розпочинати, закінчити, продовжувати.*

За семантичною повнотою:
1) повнозначні (*читати, будувати, малювати, розповідати, чорніти*),
2) службові (абстрактна зв'язка) - *бути;*
3) допоміжні (семантично неповноцінні): *почав навчатися, став говорити, продовжував лежати, хотів подорожувати.*

За валентністю
(здатністю до семантичної сполучуваності з іншими словами)
1) одновалентні: *Дівчина веселішає.*
2) двовалентні: *Діти посадили капусту.*
3) тривалентні: *Поет присвятив* ***поему*** *матері.*
4) чотиривалентні: *Діти* ***їхали*** *з Чернівців до Києва автобусом.*
5) п'ятивалентні: *Галинка несе з саду квіти бабусі до кімнати.*
6) шестивалентні: *Петро віз із Тернополя до Кременця вантаж братові автомашиною.*
7) нульвалентні: ***Світає. Смеркає. Темніє.***

Таблиця 5.

Морфологічні категорії дієслова

Категорії особи, часу, стану, виду, способу становлять специфіку дієслова як частини мови. Залежно від сукупності морфологічних категорій, що виражають значення процесуальної дії, всі дієслова поділяють на:

Фінітивні:
1) форми активного і пасивного стану;
2) форми дійсного, умовного і наказового способу;
3) форми доконаного і недоконаного виду;
4) форми теперішнього, минулого і майбутнього часу.
Вони змінюються за:
• особами (у теперішньому та майбутньому часі);
• числами (однина, множина);
• родами (в минулому часі).

Нефінітивні (вербоїдні), до яких **належать:**
1) **інфінітив** – має: а) категорії виду (доконаного і недоконаного), б) категорії стану (активного і пасивного), в) категорію перехідності - неперехідності;
2) **дієприкметник** – має: а) дієслівну категорію часу (теперішнього, минулого); б) дієслівну категорію виду (доконаного, недоконаного), в) дієслівну категорію стану (активного, пасивного), г) прикметникові категорії роду, числа, відмінка;
3) **дієприслівник** – має: а) форму доконаного і недоконаного виду; б) форму активного і пасивного стану; в) прислівникову ознаку невідмінюваності; г) категорію часу (М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, А.П. Грищенко);
4) **предикативні форми** на **-но, -то.**

Таблиця 6.

Взаємозалежність дієслівних утворень

Дієслівне утворення	Категорія								Можливість включення в морфологічну парадигму
	аспектуальність	особа	час	спосіб	стан	відмінок	рід	число	
Дієвідмінюване дієслово	+	+	+	+	+	-	+/-	+	+
Дієприкметник	+	-	+	-	+	+	+	+	+
Предикативна форма на **-но, -то**	+	-	-	-	-	-		-	+
Дієприслівник	+	-	+	-	-	-	-		-
Інфінітив	+		-		-		-	+	+

Таблиця 7.

Категорія виду дієслова

Категорія виду – це неслововмінна морфологічна категорія, що ґрунтується на протиставленні двох часткових категорій

доконаного виду – повністю реалізована, обмежена граничним виявом, цілісна процесуальна ознака дієслова, напр.: *дати, зробити, написати, збудувати, назбирати.*

недоконаного виду – неповністю реалізована, необмежена граничним виявом, нецілісна процесуальна ознака дієслова, напр.: *давати, робити, писати, будувати, збирати.*

Таблиця 8.

Семантичний зміст грамем «доконаний вид» і «недоконаний вид»

Дієслова доконаного виду означають дію з вказівкою на її обмеження у часі, на її завершеність у минулому або майбутньому, на її результативність.

Значення:

загальне – обмеженість і завершеність у часі. Напр.: *Весною зацвітання квіту* ***зацвіло*** *дороги, хати* (М. Стельмах); *Річка* ***поплила*** *білим пінистим цурком* (М. Коцюбинський); ***Заснули*** *вірші на обрізі і вітер* ***задрімав*** (Л. Глібов).

додаткові:
1) результативність дії (*одержати, загоріти, заробити, здивувати, захистити, обернутися*);
2) однократність дії (*кивнути, смикнути, квикнути*);
3) початок дії (*Застрягли сурми привозу; Задзвонили дзвони*);
4) багатократність дії (*побити, перезвонити*).

Дієслова недоконаного виду означають тривалість дії безвідносно до її внутрішньої межі (обмеження, рубежу) та завершеності в часі.

Значення:

загальне – необмеженість і незавершеність у часі. Напр.: *Поміж людьми* ***живе*** *ріс, поміж людьми* ***шукав*** *я щастя, з людьми* ***ростив*** *сади і ліс, де бризки неба* ***квітли*** *рясно* (М. Стельмах); ***Вітає*** *сад квітками вже щасливі, щоб їх життя не* ***знало*** *доріг сліз* (В. Сосюра).

додаткові:
1) постійна неперервність дії (*Тече річка невеличка; Сміється, та не сріє, сонце золоте*);
2) регулярна повторюваність незавершеної дії (*приголублювати, прибирувати, підсовувати...*);
3) нерегулярна повторюваність дії, яка виникає час від часу (*подзвонювати, підмовляти, підговорювати, підсьорбувати*);
4) здатність до дії, яка є постійною ознакою суб'єкта: *Собака кусається; Троянда пахне*).
5) протяжність дії у певному напрямку в дієсловах руху (*їхати, летіти, бігти, вести*);
6) повторюваність дії, що означає необмежений рух (*блукати, бродити, литати, їздити*).

Таблиця 9.

Видові пари дієслів

Видова пара (ВП) – це дві лексично тотожні дієслівні словоформи, що різняться лише граматичною семантикою виду

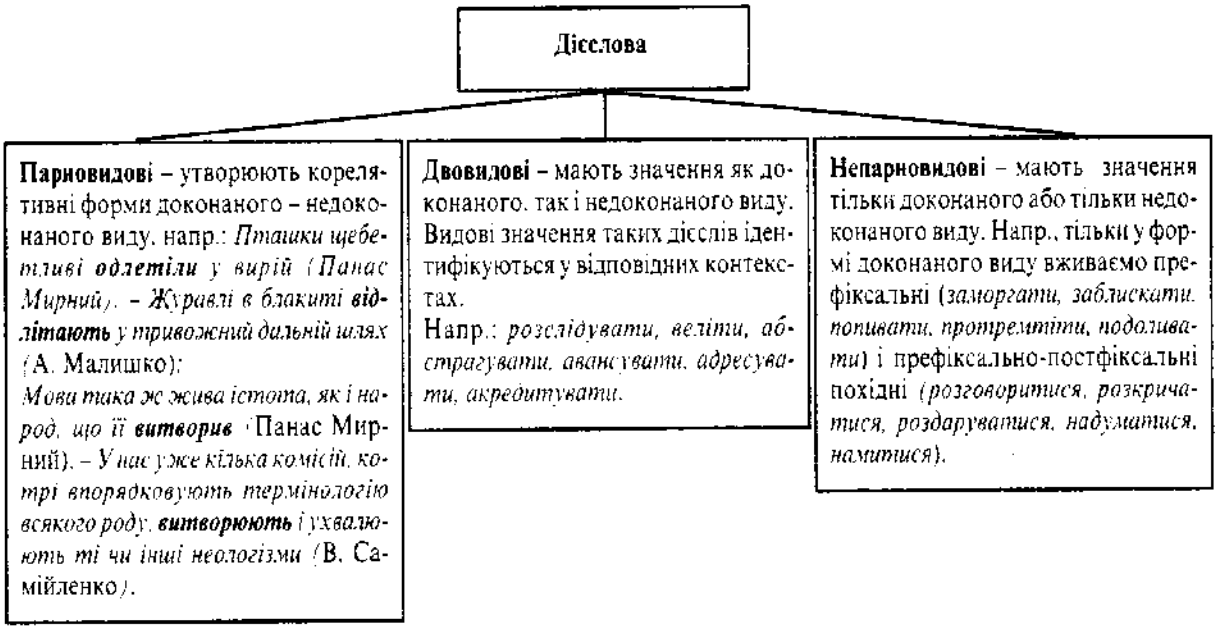
Широке розуміння ВП: дієслова вважають видовою парою, коли її компоненти різняться не лише видовою, а й:
1) лексичною семою: *їхати – заїхати*$_1$ "по дорозі" – заїхати в гості; їхати – заїхати$_2$ "збитися з дороги" – заїхати в хащі;
2) словотвірним і лексичним значенням (*дописати – переписати – підписати – записати*).

Вузьке розуміння ВП: видовою вважають тільки ту пару, компоненти якої різняться лише граматичною категорією виду за абсолютної тотожності лексичного значення, напр.: *писати (листа) – написати листа; дописувати (вправу) – дописати вправу; їхати (додому) – приїхати додому.*

Три типи ВП:
1) перфективаційні (*готуватися – підготуватися; вчити – вивчати*);
2) імперфективаційні (*підписати – підписувати; розв'язати – розв'язувати*);
3) суплетивні (*брати – взяти; говорити – сказати*).

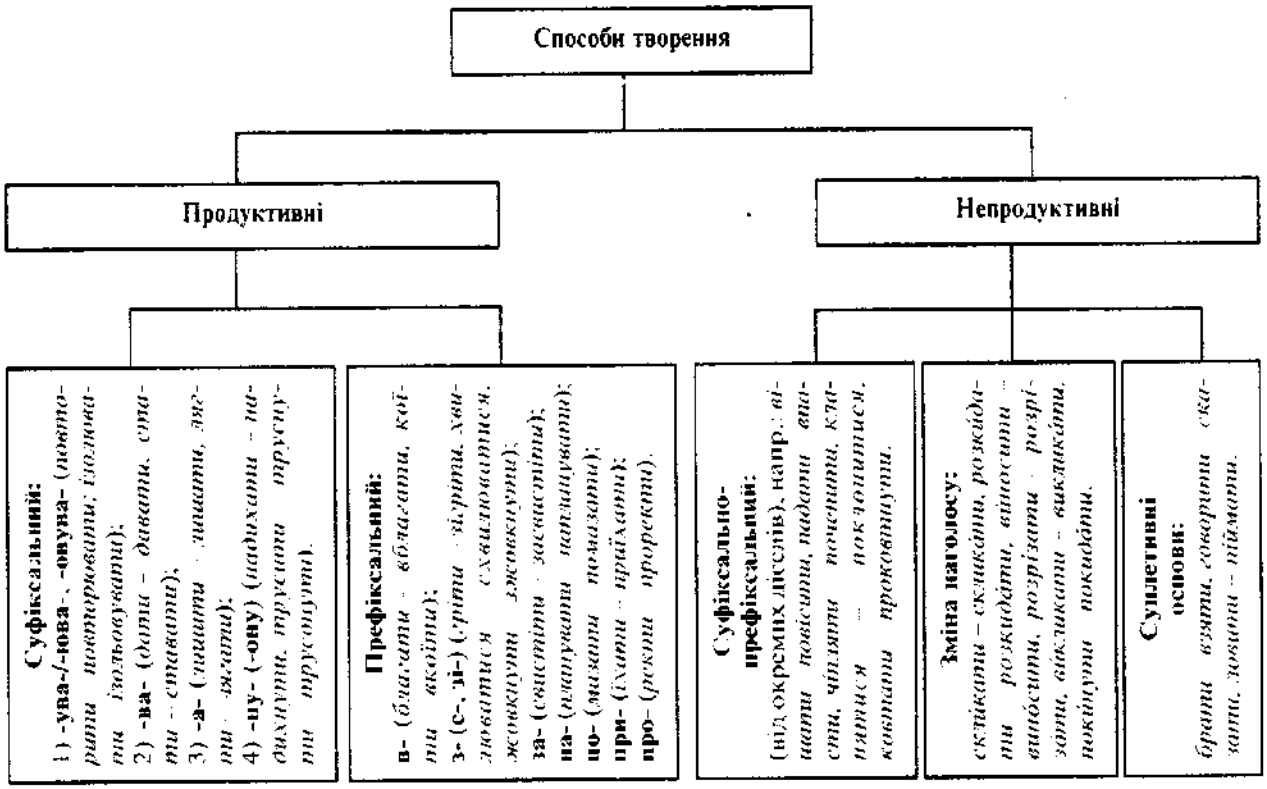
Таблиця 10.

Класифікація дієслів за категорією виду

Таблиця 11.

Творення видових пар дієслів

Таблиця 12.

Способи дієслівної дії

Спосіб дієслівної дії (СДД) – це додаткова семантика, сформована в дієсловах словотвірними афіксами разом з видовим значенням.

Основні СДД

Часові - характеризують насамперед реалізацію відповідних процесуальних ознак у часі.

Різновиди:

1) починальний (виражає момент виникнення дії): *заспівати, захворіти, полетіти*;

2) кінцево-результативний (вказує на завершення дії): *зробити, дописати, зненавидіти*;

3) тривало-обмежувальний (вказує на реалізацію дії або стану протягом тривалих і фіксованих відрізків часу): *просидіти (дві години); прожити (сто років)*;

4) тривало-дистрибутивний (виражає повільну неінтенсивну дію або стан): *роздумувати, розмірковувати, роз'їжджати*.

Кількісні (кратні) – характеризують дію з погляду її кількості, означають різний ступінь вияву дії, неповноту, послаблення або її посилення.

Різновиди:

1) однократний (виражає миттєву дію): *штовхнути, стрибнути, вколоти*;

2) гранично-кількісний (вказує на тривалість дії з погляду активності суб'єкта в її реалізації): *начитатися, наїстися, нагулятися*;

3) підсилювально-інтенсивний (виражає крайній ступінь інтенсивності в розвитку дії): *розкричатися, розхвилюватися, розговоритися*;

4) кінцево-негативний (вказує на надмірність кратного вияву дії з негативними для суб'єкта наслідками): *дограпися, догулятися, доходитися*;

5) надмірно-тривалий (має значення надмірного вияву тривалості або інтенсивності дії): *засидітися, заговоритися*;

6) розподільний (дистрибутивний) (вказує на дію, виконану багатьма суб'єктами або спрямовану на кілька об'єктів): *повиходити, повиносити, позачиняти*.

Оцінні – виражають особливості процесуальних ознак з погляду суб'єктивного сприймання їх мовцем.

Різновиди:

1) переривчасто-пом'якшувальний (позначає переривчасту неповну дію, що характеризується нерегулярною кратністю): *поболювати, подзвонювати*;

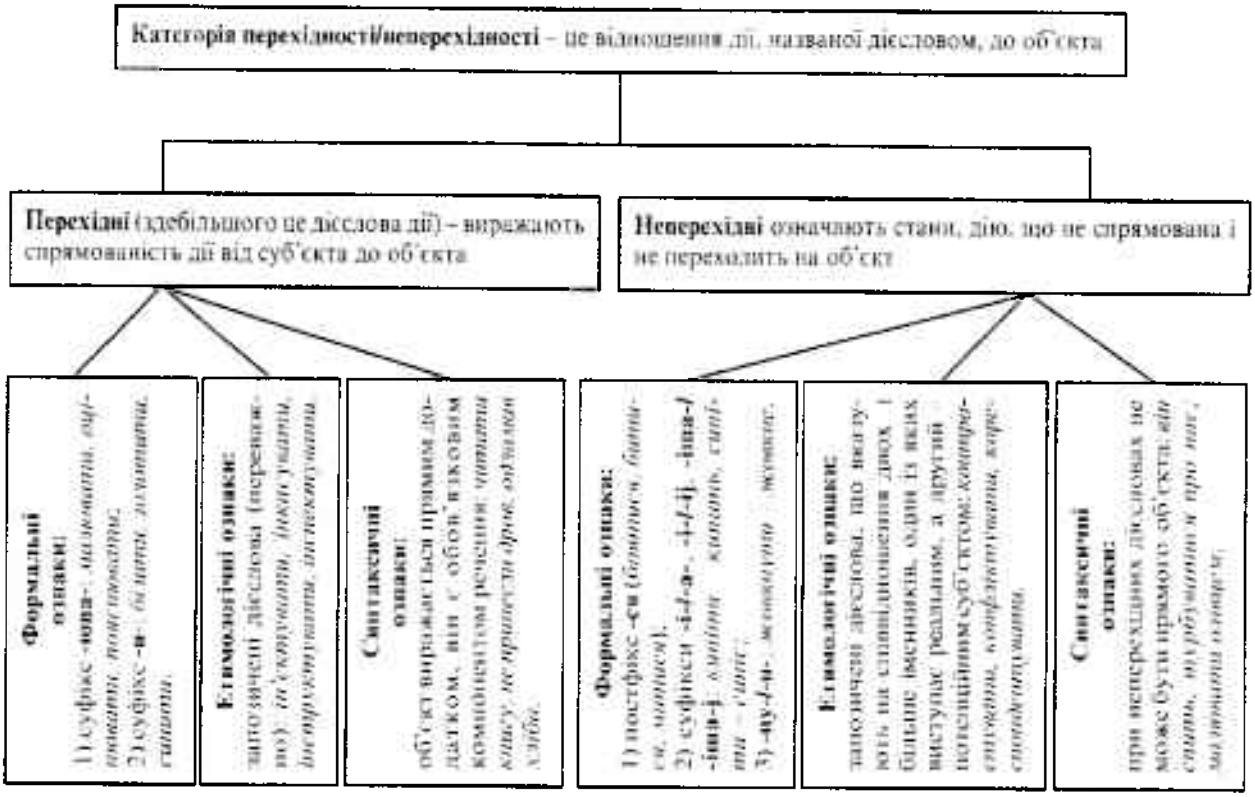
2) процесно-пом'якшувальний (виражає послаблений вияв дії): *награвати, накрапати, наспівувати)*;

3) ускладнено-інтенсивний (виражає підсилену інтенсивність дії): *витанцьовувати, виступувати*;

4) процесно-супровідний (позначає послаблену дію, яка супроводжує іншу дію): *приспівувати, підспівувати, притупувати*.

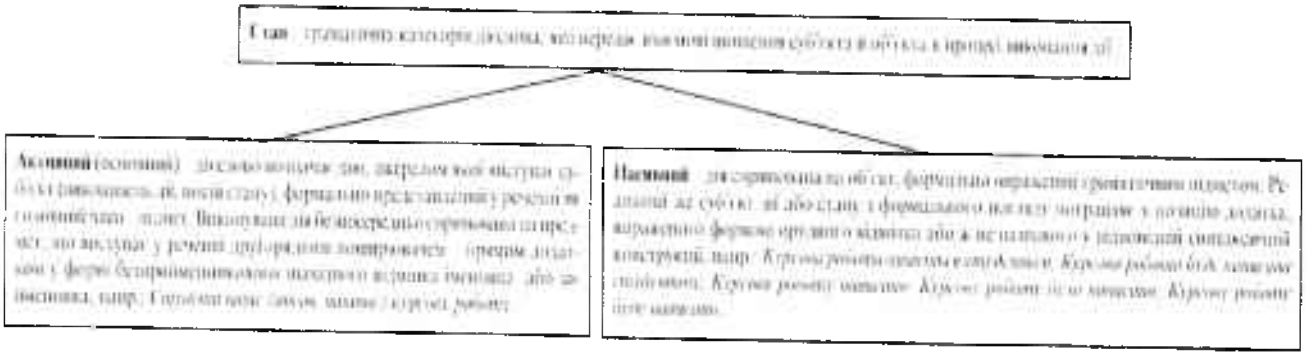
Таблиця 13.

Категорія перехідності/неперехідності

Таблиця 14.

Категорія стану

Таблиця 15.

Зворотні дієслова

Практичне заняття № 5

ТЕМА: КАТЕГОРІЇ ОСОБИ, ЧИСЛА І РОДУ ДІЄСЛОВА. ДІЄВІДМІНЮВАННЯ

ПЛАН

1. Граматична категорія особи дієслова. Значення особових форм.
2. Парадигма дієвідмінювання особових форм.
3. Дієслова неповної особової парадигми.
4. Вживання дієслів у власне-особовому, неозначено-особовому та узагальнено-особовому значеннях.
5. Безособові дієслова.
6. Категорія роду і числа дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.
2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 –

227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Написати твір-мініатюру на одну із запропонованих тем. Виписати дієслова, які мають першу парадигму дієвідмінювання. Визначити особові закінчення у формах однини і множини та дієвідміну.

В-1. «Одною мовою одвік всі люди плачуть»

В-2. «Буду я навчатись мови золотої…»

В-3. «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок, Є тисячі ланів, але один лиш мій…»

Завдання ІІ. Підкреслити особові форми дієслова, визначити парадигму дієвідмінювання та закінчення особових форм.

В-1. 1. Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золотозубий вересень (М. Стельмах). 2. Слухаєш, спостерігаєш природу в перші осінні дні й відчуваєш усю її урочисту красу (А. Волкова). 3. Де б не літав – повернешся додому, бо крила виростають із землі (Л. Горлач). 4. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю, коли гармонії шукаєш у житті (П. Тичина). 5. Зелена трава горить – палає зеленим вогнем (Панас Мирний).

В-2. 1. І коли зійшов він на ґанок, повітря здригнулося від гарматних і рушничних випалів, зграями птахів над головами злетіли шапки, лісом звелися рушниці, коси, пятиаршинні ратища (Ю. Мушкетик). 2. Ми завітали до баби Анасої, яка володіла таємницями «народної косметології» (Г.Маковій). 3. Погублю мудрість мудреців і розум розумних відкину, сказав один з тих темних, але запекло-впертих апостолів, які першими почали розповсюджувати нову віру (П. Загребельний). 4. Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комашня, розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо – туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами... (М. Коцюбинський). 5. Справжнє сонце навчишся цінить, коли небо імлою повите (В. Забаштанський).

В-3. 1. Глиняний каганець з двома гнотиками світив так, що видно було самі двері і невеликий простір коло них, а решта хижі тонула в пітьмі (П. Загребельний). 2. Ідеш і слухаєш, і чуєш рідну землю, що годує тебе не тільки хлібом і медом, а й думками, піснями і звичаями (О. Довженко). 3. А вечір сідав на ліси, вів за собою ніч, повну загадкових шерехів, криків,зойків, в пущі мовби розпочиналося нове життя, набагато бурхливіше й клекотливіше,

аніж удень, головне ж – у сто крат загрозливіше (П. Загребельний). 4. Я не дивуюсь нічому, бо вспів переконатися, що люди часто з мухи слона роблять. (І. Карпенко-Карий). 5. А маленький вітер несе з холодком пахощі степової рослини… (Панас Мирний).

Завдання ІІІ. З'ясувати, які особові форми дієслова вжито в означено-особовому, узагальнено-особовому та неозначено-особовому значенні.

В-1. 1. Той монастир недавно збудували (Л. Костенко). 2. Плекаймо в серці кожне гроно, прозоре диво калинове (Д. Білоус).3. Отак пройду крізь твій великий подив, не зачеплюсь об лагідні слова (Л. Костенко). 4. Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня... (Л. Костенко). 5. Рідна земле, дай мені снаги скрізь, у всьому буть самим собою (В. Тарасенко).

В-2. 1. Тужу за вами, солов'ї Вкраїни (М. Рильський). 2. Не сперечайся! Слів не каламуть (М. Боровко). 3. Дивишся і ненадивишся, дишеш і ненадишешся чистим, гарячим і пахучим повітрям (І. Нечуй-Левицький). 4. Задзвони в усі дзвони по всій Україні (Т. Шевченко). 5. Пишу тобі рядки привіту крильми найперших журавлів (М. Боровко).

В-3. 1. Землі кланяйся низько – до хліба будеш близько (Нар. творчість). 2. Назбираю в гаю запашного зілля, Запашного зілля вибуялих трав. З ясеня та кленів назбираю гілля, Лепехи нарвати побіжу на став (В. Чумак). 3. Умивали доріженьку рясними дощами (О. Квітневий).4. Три дні дали на роздуми мені (Л. Костенко). 5. Йдемо удвох під вечір по стежині (Л. Костенко).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що позначає категорія особи дієслова?
2. Яким дієслівним формам властива категорія особи?
3. Які значення мають особові форми дієслова?
4. Які особові форми вживаються із вторинним значенням?
5. На які групи поділяють особові форми за відношенням до учасників комунікативної ситуації? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
6. Які дієслова мають повну особову парадигму? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
7. Які дієслова мають часткову особову парадигму? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
8. Які дієслова належать до першої особової парадигми?
9. Які дієслова належать до другої особової парадигми?
10. Які дієслова належать до третьої особової парадигми?
11. Що називають дієвідмінюванням?
12. За яких контекстуальних умов дієслова вживаються у власне-особовому, неозначено-особовому та узагальнено-особовому значеннях? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
13. Які дієслова називаються безособовими?
14. Які лексико-семантичні групи безособових дієслів виділяють у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
15. За яких контекстуальних умов особові форми дієслів вживаються у безособовому значенні? Приклади доберіть з творів художньої літератури. Приклади доберіть з творів художньої літератури.

Практичне заняття № 6

ТЕМА: КАТЕГОРІЯ ЧАСУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Категорія часу як морфологічна словозмінна категорія дієслова.
2. Основні значення та особливості творення:

а) дієслівних форм теперішнього часу;

б) форм минулого часу дієслова;

в) дієслівних форм мабутнього часу;

г) давноминулого (передминулого) часу.

3. Вторинні значення дієслівних часових форм.
4. Зв'язок категорії часу із загальнодієслівними граматичними категоріями дієслова.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.
2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник

для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

10. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Мельник Ю. В. Давноминулий час: проблема та гіпотези // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 30 – 32.

Завдання ІІ. З'ясувати значення дієслівних форм теперішнього, минулого та майбутнього часу.

В-1. 1. Кафе поступово виповнювалося людьми, гамором,

цигарковим димом, і, коли цей поступовий процес заповнення дійшов до краю, четверо мовчки перезирнулися між собою, вдоволені, що тіснява й колотнеча їх зовсім не зачіпають, що вони й надалі зостаються самі, наодинці з безмежжям моря, щедро дарованим їм оцим дивним, майже чарівним вікном (П. Загребельний). 2. Спершу Отава все очікував, що його товаришам набридне отаке не зовсім звичне для курортників гаяння часу, але згодом і сам ужа став боятися, щоб часом не розруйнувалося їхнє товариство, щоб не піддався хто-небудь з них на банальні, але такі непереборні спокуси, яким піддавалися щоразу тисячі людей повсюди і завжди (П. Загребельний). 3. І сам він піде згодом далі й далі в люди і забереться в таке вировнння, що й не снилося всім його предкам до десятого коліна, поки що ж мав найвищу втіху в ті дні, коли змандровували вони з дідом з свого неспокійного кінця уділля і заглиблювалися на кілька день в притаєний світ тисячолітньої пущі (П. Загребельний). 4. Анна дрижить над своїм хлопцем якоюсь боязкою любов'ю з цілої поважної, глибокої душі, що натерпілася до дна, і знає лише одну мету – вивести дитину свою в люди (О. Кобилянська). 5. Чи тільки терни на шляху знайду, чи стріну, може, де і квіт барвистий? (Леся Українка).

В-2. 1. Так тривало досить довго, вже наближався день, коли всі вони мали роз'їхатися з санаторію, вже віяло з-за моря теплом, казали, що десь буцімто навіть зацвіло перше мигдалеве дерево, але цьому ніхто не вірив; Отава відчував себе помолоділим, виснаженість, викликана впертою роботою, минула, знову були в ньому сили й уперта наполегливість, що ними так умів він дивувати всіх, хто знав його ближче (П. Загребельний). 2. Тоді в биків ще побільшають круті бугри під рогами, і вони вибиратимуть
найміцніші, найтовстокоріші дерева і вперто тертимуться об їхні

стовбури лобами, полишаючи на струпуватій корі краплини густого плину з міцним запахом, що полине по всій пущі (П. Загребельний). 3. Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють-поночіють (Є. Гуцало). 4. Притулялася до берези, що росла на їхньому подвір'ї, хотіла підслухати, про що вона шумить, але сьогодні чомусь береза кралася від неї, не бажала повідати своїх думок (Є. Гуцало). 5. Ой дівчата, русяві й білі, чорні очі – мов стиглий плід (В. Симоненко).

В-3. 1. У них з дідом Родимом рослочимало дерев, а Родим ще й до того щовесни привчав Сивоока саджати бодай один прутик, який десь згодом зазеленіє і звеселить не одне серце (П. Загребельний). 2. Принишк, злякавшись, що медовар одгадає його потаємний намір – і тоді кінець усім сподіванням (П. Загребельний). 3. Вирушатимуть світ за очі мститися за свої гріхи (П. Загребельний). 4. Вона бачить той промінь, що паде золотим пасмом із тої дрібної хатини в душу її чоловіка, але він у ній лише жаль викликає (О. Кобилянська). 5. Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті (П. Загребельний).

Завдання ІІІ. З творів художньої літератури виписати 10 речень з дієслівними формами давноминулого часу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що виражає морфологічна словозмінна категорія часу дієслова?
2. Які основні значення форм теперішнього часу?

3. Як творяться дієслівні форми теперішнього часу?

4. Які основні значення та особливості творення форм минулого часу?

5. Які основні значення та особливості творення форм майбутнього часу?

6. Які основні значення та особливості творення форм давноминулого (передминулого) часу?

7. Які вторинні значення часових форм дієслів? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

8. Коли форми теперішнього часу вживаються для позначення майбутніх дій?

9. Коли форми теперішнього часу вживаються для позначення минулих дій?

10. Коли дієслівні форми минулого часу доконаного виду вживаються у функції майбутнього?

11. Яке значення мають форми майбутнього часу у прислів'ях та приказках?

12. Який зв'язок категорії часу і категорії виду дієслова? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

Практичне заняття № 7

ТЕМА: КАТЕГОРІЯ СПОСОБУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Спосіб дієслова як морфологічна словозмінна категорія.
2. Значення та особливості творення дійсного способу.
3. Значення та парадигма наказового способу.
4. Значення, творення та різновиди умовного способу.
5. Вживання форм одного способу у значенні іншого.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. :

Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9.Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті: Власенко Л. Метафоричне вживання граматичних форм дієслова // Лінгвістика:Зб. наук. праць. – Вип. 1. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005.– С. 63-66.

Завдання ІІ. Використовуючи різні способові форми дієслів, напишіть твір-роздум (3 – 4 сторінки) на тему: «Рідна мова – найбільше джерело правдивого щастя для людини, мова літературна – найміцніша підвалина держави» (І. Огієнко).

Завдання ІІІ. Зробити морфологічний аналіз способових форм дієслів, заповнивши таблицю:

Дієслівна словоформа	Початкова форма (інфінітив)	Загально-дієслівні категорії			Граматичні категорії				Грама-тична форма	
		Вид	Перехідне чи неперехідне дієслово	Стан	Спосіб	Час	Особа (рід)	Число	Синтетична	Аналітична

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1 – 21.**

В-1. 1. До мови доторкнешся – м'якше м'яких вона тобі здається. Хай слово мовиться інакше, то суть в нім наша зостається (П. Тичина). 2. Любімо, шануймо, бережімо природу – вічне джерело нашого життя і творчості (М. Рильський). 3. Палкими блискавицями, мечами хотіла б я вас викувать, слова (Леся Українка). 4. Весни цвітуть, і осені палають, І час пливе, пливе, пливе (Г.Дущак). 5. Я б назбирала срібної роси, якби стежки усі не заросли (Г. Чубач).

В-2. 1. Тепер летим в Україну – Тебе виглядають. Полетів би за тобою, Та хто привітає (Т. Шевченко). 2. Правді в очі подивіться прямо, не одводьте погляду униз (В. Симоненко). 3. Відкрий для себе Україну!Ти ще не знаєш всю її (Г. Бідняк). 4. Тож ходімо в гай осінній! Там спадає тихо листя. Там воно в

яснім промінні щирим золотом іскриться (І. Коваленко). 5. Зорі світять, серед неба горить білолиций, верба слуха соловейка, дивиться в криницю (Т. Шевченко).

В-3. 1. Шукаймо в людях доброти! Добро відкриє нам світи (М. Сингаївський). 2. Даруйте радощі мої і клопоти мої – нещастя й радощі мої – весняні ручаї (В. Стус). 3. Без людської праці вся земля від краю до краю заросла б бур'яном (О. Довженко). 4.Вересню мій, веслами весело греби, ждуть тебе на березі з кошиком гриби (Б. Олійник). 5. Тяжкими гронами висять набої, аж повгинались плечі вояків. Впаде – й вирушить нагори велике військо сонця і землі (Д. Павличко).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які форми дієслова характеризує морфологічна словозмінна категорія способу?

2. Які способи дієслова виділяють у сучасній українській літературній мові?

3. Яку процесуальну ознаку (дію, стан) позначає дійсний спосіб (індикатив)? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

4. Що виражає наказовий спосіб (імператив)? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

5. Як утворюються синтетичні форми наказового способу у сучасній українській мові?

6. Як утворюються аналітичні форми наказового способу у сучасній українській мові?

7. Які дієслівні форми наказового способу мають нульові закінчення?

8. Що позначає умовний спосіб дієслова? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

9. Які різновиди форм умовного способу виділяють у

сучасній українській мові?

10. У яких випадках форми одного способу у значенні іншого? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

Практичне заняття № 8

ТЕМА: ТВОРЕННЯ ТА ПРАВОПИС ДІЄСЛІВ. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ

ПЛАН

1. Деривaційна система дієслова сучасної української мови.
2. Особливості творення дієслів морфологічним способом.
3. Творення дієслівних форм від основи інфінітива.
4. Творення дієслівних форм від основи теперішнього часу.
5. Правила правопису дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.
2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9.Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Виписати із тексту дієслівні форми, утворені від основи інфінітива, та визначити спосіб творення їх.

В-1. 1. Ти силу дав мені, народе, тобі піснями слугувати (М. Рильський). 2. Гроза пройшла… зітхнули трави. Квітки головки підняли (О. Олесь). 3. А тумани вже давно щезли, розвіяли їх сині та теплі вітри і вітерці (Г. Тютюнник). 4. Між гостро зарисованими, високо піднятими чорними бровами зарились хмарні зморшки, що не вигладжувалися ніколи, її очі дивилися майже все понурим, зажуреним поглядом, а коло уст зарисувалася глибока лінія болю (О. Кобилянська). 5. Свійські

гуси пролетіли зовсім низько, і в їхніх крилах прозвучала, по-моєму, пташина печаль (Є. Гуцало).

В-2. 1. Місяць не зникав з обрію і, здавалось, плив по вершинах білих пагорбів (П. Автомонов). 2. Скоро прийде весна, і в поле, звичайно, покличуть мене журавлі (В. Сосюра). 3. Звалив народ на криж доріг минувшини І розтрощив, – розкуте слово В собі нові відкрило барви й тони, Нову гармонію (Є. Гуцало). 4. Пригадую, як ранньої весни, темного, принишклого вечора, поверталися з церкви жінки з запаленими свічками; ховали кволе світло за тинками долоней, за крайками хусток, оберігали від подуву вітерця, од власного дихання, намагаючись донести запалені свічки аж додому, й цікаво було дивитись на рухливі цятки вогню, на тремтячі його язички, які, коливаючись, щось безмовно розповідали й дорозі, й деревам, і чорному небу, – і все їх, мабуть, розуміло, бо ж слухало заворожено. 5. Наші предки шанували сонце (Н.Кочережко).

В-3. 1. В молодих літах рвався за фірманкою, «шалів», як сам оповідав, за кіньми, наймаючись то тут, то там, по панах, а пізніше не припадали йому сільські дівчата до вподоби, – і його найкращий вік перейшов, що й сам не стямився, як і коли (О. Кобилянська). 2. Усю зиму Василь з Миколою годували птаство (О. Копиленко). 3. Недавно я поза Уралом блукав і господа благав, щоб наша слава не пропала, щоб наше слово не вмирало (Т. Шевченко). 4. Вже й дикі гуси в небі пролітали, вже й лебеді кричали крізь туман (Л. Костенко). 5. Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю (О. Довженко).

Завдання ІІ. Виписати з тексту дієслова, утворені засобами імперфективації. Обгрунтувати свій вибір.

В-1. Лежали у високій траві, серед моря квіток, і

роздивлялись: там, на самому споді, жовтіли черевички і дрібна потентиля, як зерна золотого піску, а над ними здіймались топольки вероніки, то сіро-блакитні, то густо-сині. Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підставок, а пахучий чебрець ткав по схилу гори геліотроповий килим. Кашка розкрила скрізь парасольки. Серед білих наметів її тріпались крильця синіх метеликів. Часом на парасольку спускався жук і ловив сонце в зелене дзеркало крил. Устя таїла віддих, щоб його не злякати. Похмурий звіробой викидав купи зірок, яскраво-жовтих, проте сумних, як золоті кутаси на чорних боках домовини, а обік нього виганяв сіре та вузлувате стебло петрів батіг, по якому дряпались зрідка блакитні квіти, полинялі й нечесані. З трави на Кирила наводив око ромен. Дрібні дзвіночки розбігались по луці і сіяли сум, такі делікатні і такі ніжні, що самі дивувались, як животіють на світі. Недоступна кропива, обважніла насінням, немов бджола пергою, хазяйновито шепталась по своїх леговищах.

А там знов волохата центаврія хилилась на всі чотири боки, немов хотіла засипать синьо-рожевим цвітом усі простори. Оддаль кінський щавель, зруділий на сонці, курився брунатним димом, як похоронний факел, і стояли поважно, як золоті семисвічники по древніх храмах, коров'яки. Кирило показував Усті долини, де евфорбія таємничо котила в сочистих та сирових, як дійки корови, стеблинах молоко од темно-соснового низу до жовтих кругленьких розеток. На високих місцях поріс, як джунглі, сивий полин і п'янив повітря гіркими пахощами, густими й задушливими (М. Коцюбинський).

В-2. Брів серед жита і дивився новими очима... ні, не новими, а тими, -що довго спали під вагою безвладних повіків, – дивився, як скипало молоде жито синім шумовинням колосся, як било хвилями у чорний ліс. А ліс кудись йшов. Йшли кудись сосни,

ряди високих пнів. На вершечках, жовтих, як ананаси, лежали чорні корони, мов волохаті папахи. Здалека йшли, переходили річки, фіолетові дороги, глибокі багна – й замазали ноги, бо до половини пні були сірі, як засохле болото. Йшли і щезали у сизій млі.

Коли ж Кирило вступив у ліс, ноги сковзались у нього, як на паркеті, над головою химерно корчились гілки – клубки жовтих гадюк, гойдались кошлаті віти, наче фотелі, де спочивало сонце, а маленькі галузки, пучечки соснових гілок стелились на небі, як дороге гаптування по блакитному шовку. І сонце горіло за ними, як за китайським екраном.

За лісом дрімали луки, наче стоячі води під матом ряски. По них блукали тіні летючих хмар, наче хорти припадали, нюшили й щезали у резедових просторах.

Попадались маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на надбережну траву. Або великі – з муром синього очерету, з білим обличчям водяних лілій, з багнистими берегами, чорними і блискучими, як мокрі спини гіпопотамів, з теплим духом води і намулу (М. Коцюбинський).

Завдання ІІІ. Виконати орфографічний аналіз дієслів за схемою:

1. Записати слово орфографічно. 2. Виділити орфограму і визначити її тип. 3. Пояснити написання та встановити орфографічне правило. 4. З'ясувати принцип орфографії, на якому базується написання.

В-1. Обезводнюється, поз'їжджаються, поперечитують, возз'єднуються, схоплюєшся.

В-2. Сфотографуються, стережешся, не надивишся, зм'якшується, викришується.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що являє собою деривaційна система українського дієслова?
2. Який словотвір дієслів називають внутрішньодієслівним (віддієслівним)?
3. Від яких частин мови утворюються дієслова у сучасній українській мові. Приклади доберіть з творів художньої літератури.
4. Які способи словотвору властиві дієсловам?
5. За допомогою яких префіксів утворюються дієслова в сучасній українській мові?
6. Які префікси виступають у ролі модифікаторів видового значення дієслів?
7. За допомогою яких суфіксів утворюються дієслова в сучасній українській мові?
8. У чому сутність граматичної і словотворчої ролі суфікса -ну-? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
9. Від яких частин мови можуть утворюватися дієслова суфіксальним способом?
10. Які різновиди основ беруть участь у творенні дієслів?
11. Які дієслівні форми утворюються від основи інфінітива?
12. У чому полягають особливості творення дієслівних форм від основи теперішнього часу?
13. Які правила правопису дієслівних префіксів?
14. Як пишуться дієслівні суфікси?
15. Які правила правопису ненаголошених кореневих голосних?

Таблиця 1.

Категорія часу – морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає відношення процесуальної ознаки (дії, стану, відношення) до моменту мовлення.

Абсолютний час – вказує на відношення до моменту мовлення. Напр.: ***Сміються й плачуть*** *солов'ї і* ***б'ють*** *піснями в груди* (Олександр Олесь).

Відносний час – це час дії, що вказує на відношення до іншої дії. Напр.: *Як тільки* ***кінчився*** *артналіт, Хому* ***викликали*** *до командира полку* (О. Гончар).

Експліцитно виражена в реченні категорія часу – маркована, що має формальні засоби, напр.: *Засвистали козаченьки в похід з полуночі* (3 пісні).

Імпліцитна категорія часу – немаркована, формально невиражена, така, що домислюється, напр.: *У клубі – танці* (О. Гончар).

Таблиця 2.

Категорія часу пов'язана з такими дієслівними категоріями, як:

Категорія способу дії

Зв'язок виявляється в тому, що часові значення властиві лише дієсловам дійсного способу, які називають реальну дію (*вивчаю, вивчив, вивчатиму*), і не властиві дієсловам у формі умовного і наказового способів, оскільки вони називають ірреальну дію (*вивчив би, вивчіть*).

Категорія виду

Зв'язок виявляється в тому, що всі дієслова теперішнього часу мають форму недоконаного виду (*доповідаю, пояснюю*), дієслова минулого часу – форму недоконаного і доконаного виду (*доповідав, доповів; пояснював, пояснив*), дієслова майбутнього часу – форму недоконаного і форму доконаного виду (*буду доповідати – доповім; буду пояснювати – поясню*).

Категорія особи

Зв'язок виявляється в тому, що категорія особи властива лише дієсловам теперішнього і майбутнього часу. Дієслова минулого часу не мають категорії особи, а тільки – категорію роду: *читав, читала, читало.*

Таблиця 3.

Теперішній час

Категоріальне значення	Спосіб творення часових форм	Приклади	Первинні значення	
Означає процесуальну ознаку, перебіг якої збігається з моментом мовлення	Основа теперішнього часу дієслів недоконаного виду + особові закінчення	**І дієвідміна** **Однина** 1-ша ос. *нес-у, питај-у* 2-га ос. *нес-еш, питај-еш* 3-тя ос. *нес-е, питај-е* **Множина** 1-ша ос. *нес-емо, питај-емо* 2-га ос. *нес-ете, питај-ете* 3-тя ос. *нес-уть, питај-уть* **ІІ дієвідміна** **Однина** 1-ша ос. *мовч-у, стој-у* 2-га ос. *мовч-иш, стој-іш* 3-тя ос. *мовч-ить, стој-іть* **Множина** 1-ша ос. *мовч-имо, стој-імо* 2-га ос. *мовч-ите, стој-іте* 3-тя ос. *мовч-ать, стој-ать*	1. Теперішній актуальний час позначає конкретно-ситуативний збіг виконання дії або перебігу стану з моментом мовлення, напр.: [Лукаш]: *Ти **плачеш**, дівчино?* [Мавка]: *Хіба я **плачу**?* (Проводить рукою по очах). *А справді... Ні-бо! То роса вечірня. **Заходить** сонце... Бач, уже **встає** на озері туман...* (Леся Українка).	2. Теперішній неактуальний час має кілька характерних значень, пов'язаних з вираженням дій, станів і відношень, що не мають часових обмежень, конкретної локалізації у зв'язку з моментом мовлення. **Різновиди значень:** а) розширений теп. час – дія збігається з моментом мовлення, а також відбувається до і після моменту мовлення, напр.: *Співці по місту ходять та піснями люд морочать* (Леся Українка); б) постійний теп. час – дія відбувається постійно, напр.: *Дніпро впадає в Чорне море*; в) абстрактний теп. час – дія мислиться як узагальнена, не відбувається в момент мовлення: *Курчат рахують восени.*

Таблиця 4.

Минулий час дієслів

Категоріальне значення	Способи творення часових форм	Первинні значення
Позначає процесуальну ознаку, що передує моментові мовлення	1) при творенні форми чол. роду від основи інфінітива, що закінчується на голосну фонему, додається суфікс **-в-** (писа-**в**-□, говори-**в**-□); якщо ж основа закінчується на приголосний, то форма чол. р. має нульовий суфікс (*нес-ти – ніс, вез-ти – віз*); 2) форми жін. і серед. роду, а також спільна форма множини творяться за допомогою суфікса **-л-** незалежно від характеру основи інфінітива (*писа-**л**-а, -о, -и; зелені-**л**-а, -о, -и*).	1) перфектне значення мають дієслова доконаного виду, що позначають завершені дії або стани, результати яких існують у момент мовлення, напр.: ***Поснули*** *– сплять оса з осиною.* ***Змерз*** *чорний кетяг бузини, і літня хмара під осінньою плечем біліє край зими* (М. Вінграновський). 2) імперфектне значення мають дієслова доконаного виду, які позначають завершені дії або стани, що відбувалися в минулому і не пов'язані з моментом мовлення, напр.: *Богдан* ***скинув***, ***роздер*** *свою напільну сорочку, та бинт уже, здається, був непотрібен* (О. Гончар). 3) форми минулого часу недоконаного виду позначають незавершені тривалі або повторювані (переважно аористичні) дії, не пов'язані з моментом мовлення, напр.: *Хтось* ***гладив*** *ниви, все* ***гладив*** *ниви,* ***ходив*** *у гніві і* ***сіяв*** *співи: о дайте грому, о дайте зливи! – Нехай не сохнуть золотисті гриви. Хтось гладив ниви, так ніжно* ***гладив*** (П. Тичина).

Таблиця 5.

Давноминулий час дієслів

Категоріальне значення	Приклади	Спосіб творення
Це виразна й функціонально повноцінна аналітична форма, значення якої виникає при порівнянні часового перебігу двох дій у минулому: одна з них (власне-давноминула) передує іншій.	*Спершу* ***був*** *криком* ***напустився*** *на них, але* ***вгамували*** *його одразу* (А. Головко); *Він коней* ***був розсердився*** *на дідових батьків, і як у них народився хлопець, то й* ***назвав*** *його Македоном* (І. Сенченко).	Утворюється від форм минулого часу відмінюваного основного дієслова і форм минулого часу допоміжного дієслова **бути**.

Таблиця 6.

Майбутній час дієслів

Категоріальне значення	Форма майбутнього часу	Спосіб творення	Приклади
Виражає процесуальні ознаки, що реалізуються як дії або стани після моменту мовлення	**Синтетична:** 1) проста (доконаного виду)	набір особових флексій майбутнього часу доконаного виду майже повторює відповідний набір особових флексій теперішнього часу.	**Однина** 1-ша ос. *напиш-у, зроб-ю* 2-га ос. *напиш-еш, зроб-иш* 3-тя ос. *напиш-е, зроб-ить* (розм. *зроб-е*) **Множина** 1-ша ос. *напиш-емо, зроб-имо* 2-га ос. *напиш-ете, зроб-ите* 3-тя ос. *напиш-уть, зроб-ять*
	2) складна (недоконаного виду)	історично утворена від сполучення інфінітива з особовими формами допоміжного дієслова **яти**: ходити + иму = ходитиму. З синхронного погляду в структурі цієї форми виділяються інфінітив дієслова недоконаного виду, формотворчий суфікс -м- і особово-числове закінчення.	**Однина** 1-ша ос. *писат-им-у* 2-га ос. *писати-м-еш* 3-тя ос. *писати-м-е* **Множина** 1-ша ос. *писати-мемо* (*-м*) 2-га ос. *писати-м-ете* 3-тя ос. *писати-м-уть*
	Аналітична складна (недоконаного виду)	інфінітив сполучається з самостійними, не перетвореними в афікси особовими формами допоміжного дієслова **бути**.	**Однина** 1-ша ос. *буду писати* 2-га ос. *будеш писати* 3-тя ос. *буде писати* **Множина** 1-ша ос. *будемо писати* 2-га ос. *будете писати* 3-тя ос. *будуть писати*

Таблиця 7.

Вторинні значення форм часу

Вживання часових форм у вторинних значеннях (функціональна транспозиція)	**Приклади**
Тепер. час (т.зв. тепер. історичний час) → минулі дії і стани, що відбувалися (реалізувалися) до моменту мовлення	*Машини мчали з гір. Стояло сухе осіннє надвечір'я...* *Шура Ясногорська **стоїть** у кузові, тримаючись руками за кабіну, і **сміється** пробігаючому золотому лісу, **сміється** дорозі, що **шумить** їй назустріч* (О. Гончар). *Як була я молодою, то мені **було** не раз **сниться**, що моя мати чеше мені коси, вплітає червоні кісники. Вбирає мене в квітки та стрічки, голубить та жаліє мене* (І. Нечуй-Левицький).
Тепер. час → майбутні дії	*Зрозумійте – днями **виступаємо** на велику справу* (О. Довженко).
Мин. час докон. виду → майбутні дії (супровідне значення упевненості, переконання)	*– Я **пішов**, – раптом вирішив Галат, устаючи з місця. – Сьогоднішній день перекреслив усе моє життя* (Ю. Яновський).
Майб. час докон. виду → повторювані, типові, тобто позачасові процеси	*Буває, мій товариш **відвідає** мене і **розповість** багато цікавого про свої археологічні експедиції, а я потім знайомлю з цими розповідями своїх учнів* (розм.).
Майб. час → минулі дії, повідомлення, які супроводжуються експресивно-емоційними оцінками, наголошенням на раптовості, інтенсивності або повторюваності тих чи інших процесів	*До чого ж гарно й весело було в нашому городі!* *Отю як вийти з сіней та подивишся навколо – геть-чисто все зелене та буйне. А сад **було** як **зацвіте** весною. А що робилось на початку: тітка – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати* (О. Довженко).
Майб. час (у прислів'ях) як і приказках → позачасове значення	*Люди **зведуть** і **розведуть**. Людина народиться, і вже доля у неї росте; **Не поможуть** і чари, як хто кому не до пари* (Нар. тв.).

Таблиця 8.

Категорія особи, числа, роду

<table>
<tr><td rowspan="2">Категорія особи – словозмінна категорія, що позначає зв'язок процесуальної ознаки з її носієм у дієслівних формах теперішнього і майбутнього часу дійсного способу, а також наказового способу.</td><td colspan="2">В особових формах дієслова знаходить синтетичне вираження категорія числа, функціонування якої орієнтоване на позначення</td><td>Словозмінна категорія роду представлена у формах минулого часу та умовного способу</td></tr>
<tr><td>одного суб'єкта (однина)</td><td>кількох суб'єктів (множина)</td><td>В однині</td></tr>
<tr><td rowspan="2">За відношенням до учасників комунікативної ситуації:
а) безпосередні учасники спілкування:
1-ша особа
2-га особа

б) особи або предмети, про які повідомляється у процесі спілкування:
3-тя особа</td><td colspan="2">Первинні значення</td><td rowspan="2">1) чоловічий рід:
Вітер затих; Він прийшов;

2) жіночий рід:
Гроза минула; Вона прийшла;

3) середній рід:
Сонце зайшло; Дитя прийшло.
Фіксована форма середнього роду закріплена за безособовими дієсловами, а також особовими, вжитими в безособовому значенні. Надворі світало; Мені не співалось.</td></tr>
<tr><td>вказує на те, що носієм процесуальної ознаки (дії, стану, відношення) є мовець: Я пишу. Я писатиму.
Дія виконується адресатом мовлення. Ти пишеш. Пиши!

Позначає дії або стани, не пов'язані ні з мовцем, ні з адресатом мовлення. Він (вона, воно) пише.</td><td>означає, що носіями процесуальної ознаки (дії, стану або відношення) є кілька осіб, серед яких є і мовець: Ми пишемо. Пишімо листи! Вказує на дію двох адресатів: Ви пишете. Пишіть!

Реалізація процесуальної ознаки пов'язана участю кількох суб'єктів (осіб або предметів), про які повідомляється у комунікативній ситуації, напр.: Вони пишуть.</td></tr>
</table>

Таблиця 9.

Вторинні значення особових форм

Особові форми	Приклади
1) форма 1-ї ос. одн. втрачає реальний зв'язок з мовцем як носієм процесуальної ознаки, набуваючи не пов'язаного з конкретною особою значення, зокрема у приказках та прислів'ях;	*Я його* ***кладу*** *на полицю, а він пада на лавицю* (Нар. тв.). ***Я*** *і то* ***падаю****, як за свою ногу зачепилось* (Розм.).
2) форма 2-ї ос. одн. вживається: а) в узагальнено-особовому значенні; б) у значенні 1-ї ос. однини;	*Чого* ***навчишся*** *замолоду, на старість* ***не забудеш*** (Нар. тв.).<br***Ідеш*** *отак у доброму косарському товаристві і* ***бачиш****, ідучи, й вечірнє небо, і ясну зорю, і її з граблями на округлому дівочому плечі* (О. Довженко).
3) форма 3-ї ос. одн. вживається: а) у безособовому значенні; б) позначає віднесеність дії до мовця; в) позначає віднесеність дії до адресата мовлення;	***Вечорі*** *і* ***темніє****. По землі лягає мла* (Я. Щоголів). *Заспокойся, донечко, матуся більше* ***не сердиться*** *на тебе* (Розм.). *Тут вибачитися треба перед усіма, а він на жарт усе* ***переводить*** (Розм.).
4) 1-ша ос. множ. позначає мовця у значенні "авторського МИ", яке кваліфікується також як так звана "форма скромності";	***Відзначимо****, між іншим, що це тонкий і ніжний майстер слова [Т. Шевченко], який і вживав найласкавіші його відтінки, не був скупий і на дуже різкі, навіть лайливі вислови на адресу ворогів...* (М. Рильський).
5) 1-ша ос. множ. може мати узагальнено-особове значення;	*Як часто ми* ***не можемо надати*** *людині вчасно допомогу, підтримати її добрим словом* (Розм).
6) 2-га ос. множ. функціонує як форма ввічливого звертання до адресата мовлення;	*Як ти себе почуваєш? – спитав хірург, що був на обході палат, і взяв його за руку... – Нічого... Добре... Скажіть, докторе, жити буду? – прошепотів Орлюк, вдивляючись докторові, здавалося, в саму душу* (О. Довженко).
7) форма 3-ї ос. множ. вживається в неозначено-особовому значенні.	*Інколи* ***говорять****, що запопадлива, гарячкова діяльність Франка у найрізноманітніших ділянках культури продиктована була потребою заповнити незчисленні прогалини в духовному житті тогочасної Галичини* (М. Рильський).

Таблиця 10.

Безособові дієслова

Безособові дієслова означають дію, яка відбувається без участі мовця, слухача чи за відсутності особи або предмета

Морфологічні ознаки – не змінюються за особами, числами і родами, не мають форм наказового способу.

Парадигма включає лише інфінітив, дві чи три форми часу й одну форму умовного способу.

Синтаксичні особливості функціонують як головний член безособового односкладного речення: *Не спалося – а ніч як море* (Т. Шевченко); *Чи хутко доведеться правдивий лик розмови знов* (Леся Українка).

Форми:
інфінітив (*Його починає морозити*), 3-ї ос. одн. теп. і майб. часу дійсн. способу (*Вечоріє. Незабаром смеркне*), с. р. з також форма с. р. одн. умовн. сп. (*Мы не зійшлися б з дорогы, якбы так рано не стемніло*).

Семантичні групи
1) явища природи: *дніє, вечоріє, смеркає, розвиднявся, похолодало, морозить*;
2) стихійні явища: *залило світом, насунило темно*;
3) фізичний стан людини: *дивиться, працювати, пече, болить*;
4) бажання людини: *хочеться, пнгне, снитись*;
5) психічний стан людини: *не спиться, не сумується*;
6) повинність: *належить, довелося, годиться, випадає*.

Таблиця 11.

Особові парадигми дієслова

Парадигма

Повна – має всі шість особових дієслівних форм. Вона можлива лише у дієслів теперішнього і майбутнього часу, напр.: *пишу, пишеш, пише, пишемо, пишете, пишуть; писатиму, писатимеш, писатиме, писатимемо, писатимете, писатимуть*.

Неповна – якщо не має хоча б однієї з шести особових форм, напр., у дієслів наказ. способу (*співай, співайте, співаймо*); у неперехідних дієслів з другим префіксом **по-** (*повихо́дити, позабіга́ти*). Неповну парадигму мають дієслова таких ЛСГ:
1) дієслова групової дії (*громадитися, гуртуватися*);
2) фаунонімні дієслова в прямому значенні (*гавкати, гарчати, ревти, мукати*);
3) назви процесів у неживій природі (*ржавіти, тліти, жевріти*).

Нульова – складається з однієї словоформи, напр., у дієслів умовного способу; у дієслів мин. часу; у безособових дієслів (*читав би, писала б; я читав, ти читав, він читав; світає, розвиднявся, здається, сіріє*).

Словозміна дієслів. Дієслівні основи

Таблиця 13.

У творенні дієслівних форм беруть участь два різновиди основ

Основа інфінітива визначається відокремленням суфікса **-ти** (**-ть**), напр.: *пис-а-ти, говор-а-ти, буд-ува-ти, терп-і-ти, кіл-ну-ти, ку-ва-ти, їзд-и-ти, ле-ті-ти, їс-ти, цвіс-ти.*

Від основи інфінітива творяться:

а) форми минулого часу (*говорив, терпів, будував*);

б) умовний спосіб (*говорив би, терпів би, будував би*).

Основа теперішнього часу визначається відокремленням закінчення 3-ї ос. множини, напр.: *пиш-уть, володіj-уть, ход'-ать, крич-ать.*

Від основи теперішнього часу творяться:

а) особові форми теперішнього часу (*жив-у, жив-еш, жив-е, жив-емо, жив-ете, жив-уть*);

б) особові форми майбутнього часу дієслів доконаного виду (*прожив-у, прожив-еш, прожив-е, прожив-емо прожив-ете, прожив-уть*);

в) форми наказового способу (*жив-и, жив-імо, жив-іть*);

г) дієприкметники теперішнього часу (*працюючий, вимогливий*);

д) дієприслівники теперішнього часу (*жив(учи, ходячи, ведучи*).

Таблиця 14.

Класи дієслів

Клас	Суфікси основи інфінітива	Суфікси основи теперішнього часу	Приклади		Дієвідміна
			інфінітив	теперішній час	
I	-ува- (-ювa-), -ва-	-уj- -юj- -j-	буд-ува-ти прац-ювa-ти да-ва-ти	буд-уj-у (-еш, -уть) прац-юj-у (-еш, -уть) да-j-у (-еш, -уть)	I
II	-ва-	-вај-	бу-ва-ти	бу-вај-у (-еш, -уть)	I
III	-а- (-я-)	-ај- -яj-	пуск-а-ти рівн-я-ти	пуск-ај-у (-еш, -уть) рівн-яj-у (-еш, -уть)	I
IV	-і-	-ij-	сив-і-ти біл-і-ти	сив-ij-у (-еш, -уть) біл-ij-у (-еш, -уть)	I
V	-а- (-я-)	-□	каз-а-ти смі-я-тися	каж-у (-еш, -уть) смij-ося (-ошся, -уться)	I
VI	-і-	-□	рев-і-ти хот-і-ти	рев-у (-еш, -уть) хоч-у (-еш, -уть)	I
VII	-ну- -ону-	-н- -он-	крик-ну-ти трус-ону-ти	крик-н-у (-еш, -уть) трус-он-у (-еш, -уть)	I
VIII	-□	-□	нес-ти плив-ти вес-ти мес-ти	нес-у (-еш, -уть) плив-у (-еш, -уть) вед-у (-еш, -уть) мет-у (-еш, -уть)	I
IX	-□	-j-	ри-ти кри-ти ви-ти би-ти пи-ти	ри-j-у (-еш, -уть) кри-j-у (-еш, -уть) ви-j-у (-еш, -уть) б-j-у (-еш, -уть) п-j-у (-еш, -уть)	I
X	-и- (-і-)	-□	вод-и-ти пој-і-ти	водж-у (вод-иш, вод-ять) пој-у (-іш, -ать)	II
XI	-а-	-□	крич-а-ти мовч-а-ти	крич-у (-иш, -ать) мовч-у (-иш, -ать)	II
XII	-і-	-□	гор-і-ти лет-і-ти	гор-ю (-иш, -ять) леч-у (лет-иш, лет-ять)	II
XIII	-□	-□	бі-ти	біж-у (-иш, -ать)	II

Таблиця 15.

Дієслівні парадигми. Теперішній час

Дієвідмінювання								
Число	Особа	Теперішній час						
		I дієвідміна			II дієвідміна			
Однина	1-ша (я) 2-га (ти) 3-тя (він, вона, воно)	веду ведеш веде	полю полеш поле	малюю малюєш малює	бачу бачиш бачить	солю солиш солить	стою стоїш стоїть
Множина	1-ша (ми) 2-га (ви) 3-тя (вони)	ведемо ведете ведуть	полемо полете полють	малюємо малюєте малюють	бачимо бачите бачать	солимо солите солять	стоїмо стоїте стоять

Таблиця 16.

Дієслівні парадигми. Майбутній час

Дієвідмінювання							
Число	Особа	Теперішній час (недоконаний вид)			Майбутній час (доконаний вид)		
		аналітична форма		синтетична форма			
Однина	1-ша (я) 2-га (ти) 3-тя (він, вона, воно)	буду будеш буде	працювати працювати працювати	працюватим-у працюватим-ем працюватим-е	намалю-ю намалю-єш намалю-є	принес-у принес-еш принес-е
Множина	1-ша (ми) 2-га (ви) 3-тя (вони)	будемо будете будуть	працювати працювати працювати	працюватим-емо працюватим-ете працюватим-уть	намалю-ємо намалю-єте намалю-ють	принес-емо принес-ете принес-уть

Таблиця 17.

Дієслівні парадигми. Минулий час

Дієвідмінювання							
Число	Лексично виражена особа	Минулий час			Давноминулий час		
		чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
Однина	я ти він (вона, воно)	ходив □ ніс - □	ходи-л-а нес-л-а	ходи-л-о нес-л-о	ходив був ходили були	ходила була	ходило було
Множина	ми ви вони	ходи-л-и нес-л-и					

Таблиця 18.

Дієслівні парадигми. Наказовий спосіб

Дієвідмінювання				
Число	Особа	Наказовий спосіб		
Однина	1-ша ос. (я) 2-га ос. (ти) 3-тя ос. (він, вона, воно)	– сид-и, –	– сідай-□, –	– сядь-□, –
Множина	1-ша ос. (ми) 2-га ос. (ви) 3-тя ос. (вони)	сид-імо, сид-іть –	сідай-мо, сідай-те –	сядь-мо, сядь-те –

Таблиця 19.

Дієвідмінювання атематичних дієслів

Число	Особа	Теперішній – майбутній час (док. виду)			Наказовий спосіб		
Однина	1-ша ос. (я) 2-га ос. (ти) 3-тя ос. (він, вона, воно)	да-м, дас-и, даст-ть,	ї-м, їе-ш, їе-ть,	розпові-м розповіс-ш розповіс-ть	дай-□,	їж-□,	розповіж-□,
Множина	1-ша ос. (ми) 2-га ос. (ви) 3-тя ос. (вони)	да-мо дас-те, дад-уть,	ї-мо, їе-те, їд-ять,	розпові-мо розповіс-те розповід-ять	дай-мо, дай-те,	їж-мо, їж-те,	розповіж-мо, розповіж-те,

Таблиця 20.

Категорія способу

Спосіб – граматична категорія дієслова, що виражає ставлення мовця до можливості, бажаності, необхідності інших умов здійснення дії чи реалізації стану

Спосіб	Значення	Утворення	Приклади
Дійсний спосіб, або індикатив (лат. indicativus)	Позначає реальну процесуальну ознаку (дію, стан або відношення), що реалізується в одному з трьох часових планів.	Не має специфічних, властивих лише йому формальних засобів. Виражається за допомогою форм особи і часу, також роду (для позначення минулих дій).	*У праці кожен, як ксьондзи стоп, да скрипки грає* (М. Рильський). *Про затемнення, про лютий сонцезорт дощ співав свою пісню дивну* (В. Сосюра); *То сонце сяятиме по нових вічах, і дощ, і сніжок, і дощ* (П. Тичина)
Наказовий спосіб, або імператив (лат. imperativus)	Виражає волевиявлення мовця, яке залежить від конкретної комунікативної ситуації; побудує модальних відтінків наказу, команди, заклику, побажання, прохання, поради, застереження тощо.	Простий (синтетичний) формі, основа теп. часу + особові закінчення	однина / множина 1-ша ос. *зер-і-мо/зер-ем, дай-□ / дай-мо* 2-га ос. *зер-и, зер-ім/зер-іте* *дай-□ / дай-те*
		Складені (аналітичні) форми: частка **хай (нехай)** + форма теп. ч. (недок. вид) форма теп. - майб. часу (докон. вид).	***Нехай*** *не зер, ні то год* ***не стинять*** *вас!* (І. Франко); ***Хай*** *вам буде все до речі,* ***нехай*** *вас сонце не пече, і дощ буйнесенький вам часті не полива і не січе* (М. Зеров).
Умовний спосіб, або кон'юнктив (лат. coniunctivus)	Позначає вірогідний, можливий або бажаний процес, реалізація якого пов'язується з наявністю тих або інших додаткових умов.	Аналітичні форми. 1) форма мин. часу або інфінітив + частка **би (б)**; 2) дієслово **бути** (був, була, було, були) + форма умовного способу.	*Прочитав би, прочитала б, прочитало б, прочитали б, прочитати б* *Якби знала, що покине – була б не любила; якби знала, що покине – була б не пустила* (Т. Шевченко)

Таблиця 21.

Вторинні значення форм способу

Вживання форм одного способу в значенні іншого (функціональна транспозиція)	Приклади
1. Дійсний спосіб → наказовий спосіб, додатковий відтінок у значенні – спонукання до дії.	*Встали! Пішли! Поїхали! Всі слухають радіопередачу.*
2. Наказовий спосіб → дійсний спосіб, додатковий значеннєвий відтінок – негативне ставлення мовця до тих або інших дій чи станів: раптовість дії.	*Другі біжать, кричать, а ти* ***сиди, пряди, вечеряти*** *подай, посуду* ***перечий****, та тоді й* ***лягай****, а як другі півні прокричали –* ***вставай, світи*** *і знову за гребінь* (Панас Мирний). *Райко,* ***візьми та й пішли*** *ті гроші, маючи надію швидко одержати жалування й покласти позичену суму* (С. Васильченко).
3. Наказовий спосіб → умовний спосіб, додатковий значеннєвий відтінок – безперечна зумовленість дії за відповідних супровідних обставин.	*Мати знала, що* ***застукай*** *його в хаті білі та ще* ***довідайся****, з ким і де був, не помилують...* (А. Головко).
4. Умовний спосіб → наказовий спосіб, додатковий відтінок у значенні – некатегоричне спонукання до дії.	*Чи* ***не встав би*** *ти, небоже* (Леся Українка). ***Зачинив би*** *ти вікно, бо дуже холодно в кімнаті* (розм.).

Практичне заняття № 9

ТЕМА: ДІЄПРИКМЕТНИК

ПЛАН

1. Дієприкметник як особлива форма дієслова.
2. Творення активних і пасивних дієприкметників.
3. Синтаксичні особливості дієприкметників.
4. Граматичні ознаки дієслівних форм на **-но, -то**.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. :

Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9.Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

К. Булаховський Активні дієприкметники в українській літературній мові: питання статусу й практичного вживання // Українська мова і література. – 2012. – № 1. – С. 56 – 58.

Завдання ІІ. Утворити від поданих дієслів активні та пасивні дієприкметники, визначити їх вид та засоби творення.

В-1. Змерзнути, крокувати, стихати, розквітнути, в'янути, працювати, лежати, нагрівати, охолоджувати, почервоніти.

В-2. Свистіти, звикнути, різати, виступати, колоти, полоти, обмерзати, застосовувати, прикривати, чорніти.

В-3. Пекти, скосити, розв'язати, перекопати, обгорнути, насмикати, побороти, купити, запрягти, зловити, отруїти, позбавити, довірити, опрацювати, замкнути.

В-4. Мостити, запрягти, узгодити, намокнути, залишити, обгорнути, зажуритися, укрити, налякати, наклеїти, кроїти, забезпечити, здивувати, довіряти, усміхатися.

Завдання ІІІ. Зробити морфологічний аналіз дієприкметників, заповнивши таблицю.

Дієприкметник	Початкова форма	Вид	Стан	Час	Рід	Число	Відмінок	Від якої основи утворений	Формотворчий суфікс

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1 – 3.**

В-1. 1. Рідна хата! Оспівана в піснях, оповита легендами та переказами, опоетизована майстрами слова й пензля, вона буде завжди символом добра і надії, її незгасний вогник світитиметься теплом маминої любові, вірою в доброту, високу людяність, одвічною сподіванкою на чисте небо над нами і світанкову тишу над голубим овидом (В.Скуратівський). 2. Київ... Місто, оспіване багатьма поетами і письменниками, композиторами і художниками (І. Вихованець). 3. Драбинястий віз, запряжений одною конякою, раз у раз підскакував і немилосердно трусив, не попадаючи в колію (М. Коцюбинський). 4. Та нездоланним

залишається слово, породжене життям і діянням народу (І. Пільгук). 5. Приколисаний чарівною тишею, свіжістю води і лугу, Тимко був настроєний на думи і згадував тепер тільки те, що було близько його серцю (Григорій Тютюнник).

В-2. 1. Вечорами, коли всипане зорями небо замерехтить з височини і стомлений день солодко спить, вклавшись під копами на пахучі стерні, дід Леонтій виходить сторожувати на баштан (І. Цюпа). 2. Скульптор зачаровано дивився в далечінь, запруджену до самого крайнеба ясночолим сонячним братством (О. Гончар). 3. Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом (Григорій Тютюнник). 4. Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка, молодесенька, тендітна, ще не налита густим соком (Григорій Тютюнник). 5. Заслуханий у дружній вітер, свій давній голос чую в житі: «Аж юне серце затремтить, не заспокоєне й несите» (Б. Антонович).

В-3. 1.Степ у цю пору весь залитий сонцем, огорнутий голубими димками весняних випарів, привільний, широкий і безконечний, навіває на людину віковічне почуття жадоби до життя (Григорій Тютюнник). 2. Розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжозеленої землі, невтомним щебетанням жайворонка у високості, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ (Григорій Тютюнник). 3. Побризкані росою, трави стояли тихі, принишклі, бо ранок був теж тихий та безвітряний і обіцяв сонячний жаркий день (Григорій Тютюнник). 4. Вона набрела на дику грушу й сплеснула руками: під деревом, пересипані опалим листям, товстим шаром лежали жовті духмяні грушки (О. Донченко). 5. Місячним сяйвом залиті, мріють сади (В. Сосюра).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку форму дієслова називають дієприкметником?
2. Які морфологічні ознаки властиві дієприкметнику?
3. Яку синтаксичну роль у реченні виконують дієприкметники? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
4. Яку ознаку предмета виражають активні дієприкметники?
5. Як утворюються активні дієприкметники теперішнього часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
6. Як утворюються активні дієприкметники минулого часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
7. Яку ознаку предмета виражають пасивні дієприкметники?
8. Як утворюються пасивні дієприкметники у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
9. Які семантичні та граматичні ознаки властиві дієслівним формам на *-но, -то*? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
10. Як утворилися незмінні предикативні форми на *-но, -то* у сучасній українській мові?

Таблиця 1.

Дієприкметник

Загальне граматичне значення	Основні погляди на дієприкметник	Морфологічні ознаки		Синтаксична роль
		дієслова	прикметника	
Це вербоїдна недієвідмінювана форма, що означає дію як ознаку предмета, виражену морфологічними категоріями дієслова і прикметника, напр.: *Під дубом зеленьким кінь* ***замордований*** *стоїть; Шляхи* ***биті*** *зарослі терпами; Обідрана сиротою попад Дніпром плаче* (Т. Шевченко).	1) це змішана частина мови (*О. М. Пєшковський*); 2) це гібридна дієслівно-прикметникова форма, проміжна між дієсловом і прикметником (*В. В. Виноградов*); 3) це віддієслівний прикметник (*В. А. Богородицький, Л. А. Булаховський, І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець, Ю. Шевельов, А. П. Грищенко*); 4) це атрибутивна форма дієслова (*О. О. Потебня, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський. Граматика-80* та ін.). 5) це самостійна частина мови (*Діонісій Фракійський, М. В. Ломоносов, Д. М. Овсянико-Куликовський* та ін.).	1) творяться від дієслівних основ за допомогою спеціальних суфіксів і виявляють видові характеристики твірних основ, трансформовані у відносні ознаки, що співвідносяться: а) з реалізованими, результативними діями (*замкнений, докінчений*); б) з нереалізованими, нерезультативними діями (*супроводжуваний, зрячий*); 2) перехідність/неперехідність; 3) стан (активний і пасивний); 4) час – теперішній і минулий (традиційна точка зору); відносний – сучасний погляд; 5) здатні керувати залежними словами (***написане*** *крейдою слово*).	1) у початковій формі – називному відмінку одинини – відповідають на запитання *який? яка? яке?* 2) має прикметникову словозміну, тобто форми відмінка, роду й числа, зумовлювані узгодженням з відповідними іменниками.	1) атрибутивна функція (узгоджений означальний поширювач), напр.: *Та чи згадаєш ти в чужих краях* ***поржавілий*** *і старосвітський дах?* (М. Зеров); 2) предикативна функція (іменна частина складеного присудка), напр.: *Шляхи мої* ***не зріяні****, гори мої* ***не важені****, звірі мої* ***не наджені****, зоди мої* ***не ношені****, риба у їх* ***не ціджена****, шляхи мої* ***не ялкані****, діти мої* ***не нічені****, ніщо від мене* ***не залежене****...* *Оце така я в тебе матінка, в руці Господній Україно спасенна* (Т. Осьмачка). 3) напівпредикативна функція (при відокремленні), напр.: *Ніхто не подолає у нас цієї сили,* ***народженої в дії****,* ***змужнілої в бою*** (М. Бажан).

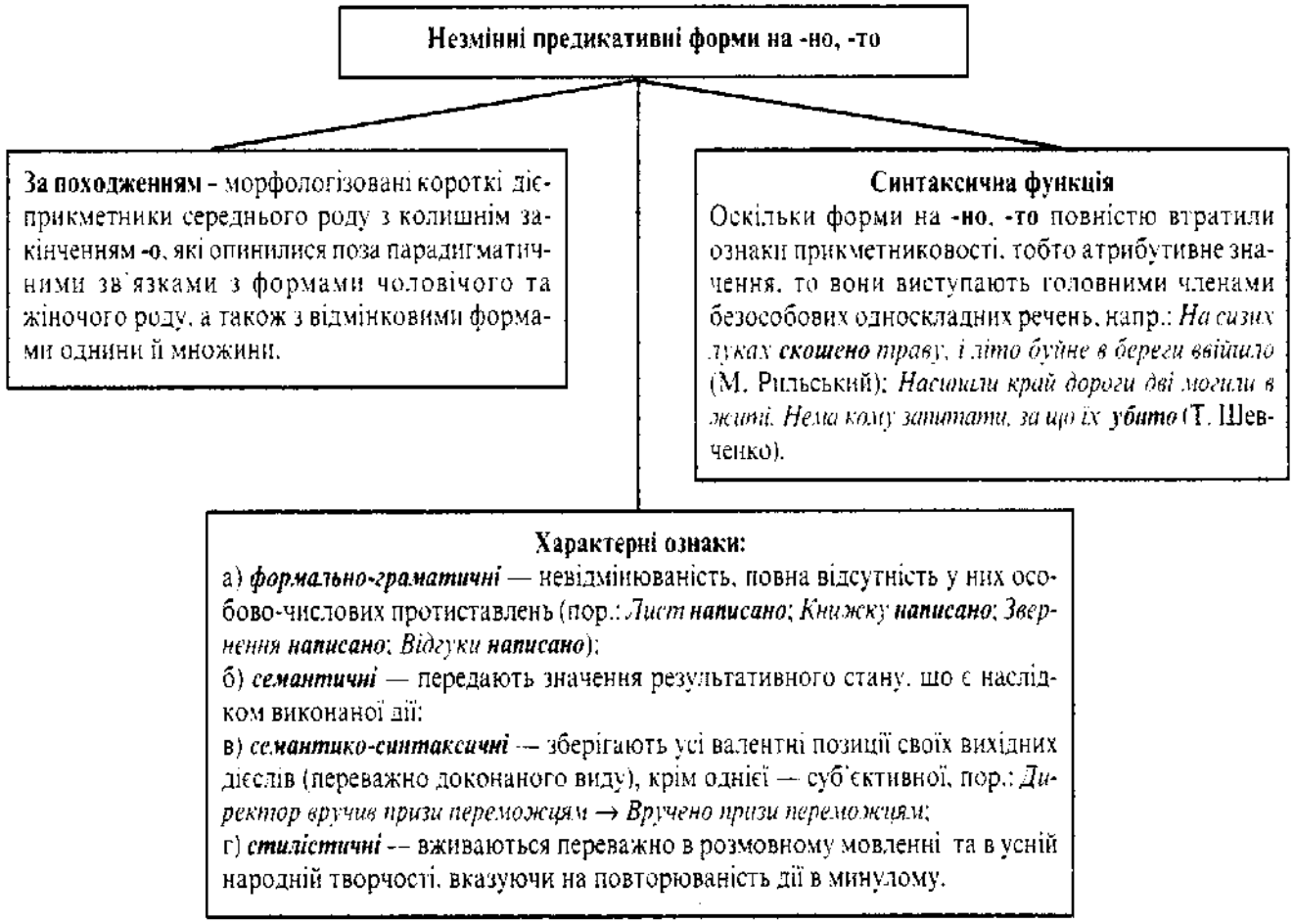
Таблиця 2.

Склад і творення дієприкметників

Дієприкметники	Дієслова			Неперехідне недоконаного виду
	Перехідне доконаного виду	Неперехідне доконаного виду	Перехідне недоконаного виду	
I. **Активні** – виражають ознаку предмета за відношенням до виконуваної ним дії: а) теперішнього часу (особлива проблема морфології сучасної української мови; б) минулого часу.		б) основа інфінітива + суфікс **-л-ий**, напр.: *І листя* ***пожовкле*** *вітри розвіяли* (Т. Шевченко).	а) основа тепер. часу + суфікси: **-уч-ий, -юч-ий, -ач-ий, -яч-ий.** *Всі вони [хлібороби] разом були як би одною силою, одною міццю, що була проти другої сили й чиєї* ***спочивачкої*** *в землі* (Н. Кобринська).	
II. **Пасивні** – виражають ознаку за відношенням до дії, що поширюється на інший предмет: а) теперішнього часу (у сучасній українській мові не вживаються); б) минулого часу.	б) основа інфінітива + суфікси: **-н-ий; -ен-ий; -т-ий**, напр.: *обговорити – обговорений; пояснити – пояснений; купити – куплений.*		б) основа тепер. часу + суфікси **-н-, -(ен-)**, напр.: *поясню-ти – поясню-в-ш-ий; будува-ти – будова-н-ий; косити – кошений; везти-ти – вез-ен-ий.*	

Таблиця 3.

Дієслівні форми на -но, -то

Практичне заняття № 10

ТЕМА: ДІЄПРИСЛІВНИК

ПЛАН

1. Дієприслівник як незмінна дієслівна форма.
2. Морфологічні ознаки та синтаксична роль дієприслівника.
3. Творення дієприслівників.
4. Адвербіалізація дієприслівників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000”, 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9.Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Передрій Г. Дієприслівник // Дивослово. – 1994. – № 12.

Завдання ІІ. Від поданих дієслів утворити дієприслівники доконаного і недоконаного виду. Встановити засоби творення.

В-1. Мерзнути, зустріти, усміхнутися, привезти, піднести, плутатися, виносити, розгорнути, запалити, везти.

В-2. Переїхати, сідати, зібрати, умиватися, допомогти, струшувати, відхилити, піймати, зберегти, замітати.

В-3. Прибігти, доповісти, плутатися. супроводжувати, зламати, адресувати, підняти, аналізувати, вимостити, відзначити.

*** Виконуючи завдання використовуйте таблиці 1 – 2.**

ІІІ. Завдання для повторення

Провідміняти складені кількісні числівники 44789, 116495.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку форму дієслова називають дієприслівником?
2. Які морфологічні ознаки властиві дієприслівнику?
3. Яку синтаксичну роль у реченні виконують дієприслівники? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
4. Як утворюються дієприслівники теперішнього часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
5. Як утворюються дієприслівники минулого часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
6. За яких умов відбувається адвербіалізація дієприслівників?

Таблиця 1.

Дієприслівник

Загальне граматичне значення	Основні погляди на дієприслівник	Морфологічні ознаки		Синтаксична роль
		дієслова	прислівника	
Це невідмінювана вербоїдна форма, що позначає дію або стан як ознаку іншої дії або стану.	1) це особлива форма дієслова (традиційна точка зору); 2) це віддієслівний прислівник (*В. О. Богородицький, І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець, О. М. Кузьмін* та ін.); 3) це окрема (гібридна) частина мови (*Д. М. Овсянико-Куликовський, С. І. Дорошенко*).	1) не лише дієслівна твірна основа, напр.: *співати – співаючи; заснути – заснувши*; 2) категорія виду (завжди збігається з видом відповідного дієслова): *здобувати – здобуваючи* (недок. вид); *здобути – здобувши* (док. вид); 3) перехідність/неперехідність (як і у твірного дієслова): *сидіти – сидячи* (непер.), *вручити – вручивши подарунок* (перех.); 4) стан (як і у твірного дієслова): *гойдати – гойдаючи; гойдатися – гойдаючись*; 5) час – теперішній і минулий; 6) здатність керувати іменниками, напр.: *читаючи книгу; листуючись з друзями*; 7) здатність сполучатися з прислівниками, напр.: *йдучи швидко, йдучи поволі*.	1) відсутність форм словозміни (нульова парадигма); 2) здатність вживатися в обставинній функції; 3) здатність бути залежним від дієслова-присудка	1) обставинна (при адвербіалізації), напр.: *Не можна читати лежачи* (З часопису). 2) напівпредикативна (у відокремленій позиції), напр.: ***Не спитавши броду***, не лізь у воду (Нар. тв.).

Таблиця 2.

Творення дієприслівників

Вид і час дієприслівників	Питання, на які відповідають дієприслівники	Спосіб творення		Приклади
		Твірна основа	Суфікс	
Недоконаний вид, теперішній час	що роблячи?	основа дієслів теперішнього часу недоконаного виду +	**-учи-** **(-ючи-)** **-ачи-** **(-ячи-)**	*кажуть – каж-учи* *гра-ють – гра-ючи* *леж-ать – леж-ачи* *нос-ять – нос-ячи*
Доконаний/недоконаний вид, минулий час	що зробивши; що роблячи?	основа інфінітива дієслів доконаного і недоконаного виду +	**-вши** **-ши**	*гра-ти – гра-вши* *лежа-ти – лежа-вши* *носи-ти – носи-вши* *сказа-ти – сказа-вши* *прибіг-ти – прибіг-ши* *змог-ти – зміг-ши*

Практичне заняття № 11

ТЕМА: ПРИЙМЕННИК. СПОЛУЧНИК

ПЛАН

1. Прийменник як частина мови.
2. Походження прийменників та їх морфологічниї склад.
3. Сполучник як частина мови.
4. Морфологічний склад сполучників.
5. Сполучники сурядності і підрядності.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. :

Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9.Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект:

Сполучники як окреми тип службових слів-морфем // Городенська К. Сполучники української літературної мови. Монографія. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 11 – 33.

Завдання ІІ. Визначити смислові відношення (часові, причинові, місця, мети, умов, допустові), які виражають прийменники у тексті.

ВЕЛИЧ І СЛАВА СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Слава про красу Софійського собору, спорудженого за Ярослава Мудрого, ширилася далеко за межами Давньоруської

держави. Іншого такого храму, крім Софії у Константинополі, не було в жодній країні. Письменник Іларіон захоплено констатував: "Церква дивна і славна всім навколишнім країнам".

Князь Володимир відправив послів у різні землі: до болгар, німців і греків, щоб ознайомитися з їхньою вірою. Коли десять русичів-послів прибули до Царграда і візантійський імператор довідався про їхній намір, він наказав патріархові влаштувати святкову відправу в головному храмі держави – Константинопольській Софії з усіма урочистостями.

Повернулись до Києва посли і розповіли: "І прийшли ми в грецьку землю, і ввели нас туди, де служать вони богу своєму. І не знали – на небі чи на землі ми: не знаємо на землі такого видовища, краси такої і не знаємо, як і розповісти про це... Не можемо забути, краси тієї".

Таке враження на сучасників справляло і монументальне мистецтво Софії Київської у поєднанні з богослужебним ритуалом.

Ярослав Мудрий приймав у соборі іноземних послів, прагнучи вразити пишністю церемоній. Тут затверджувалися важливі рішення і державні акти. Тут у 1051 році собором єпископів митрополитом замість грека був поставлений Іларіон. Тут зводили на київський "золотий стіл" великих князів.

Собор був князівською усипальницею. У ньому похований Ярослав Мудрий, його син Всеволод, онук Ростислав. Князь Ярослав заснував тут першу бібліотеку та школу, чи майстерню, де переписувалися і перекладалися книги. При соборі, безсумнівно, велося літописання (*За С. Висоцьким.*).

Завдання ІІІ. Дописати речення, використавши різні типи сполучників; охарактеризувати їх за значенням та способом уживання.

Базова частина змісту освіти передбачає опанування чотирма видами життєдіяльності …

Професія вчителя вважається однією з …

Сучасній молоді варто частіше звертатися до класики …

Хто долі кориться, хто далі не йде …

Я хочу правди бути вічним другом…

Десь звисока лилась пісня жайворонка…

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають прийменником?
2. Яке загальнокатегоріальне значення властиве прийменникам?
3. На основі яких ознак здійснюють структурну класифікацію прийменників у сучасній українській літературній мові?
4. Які прийменники називаються первинними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
5. Які прийменники називаються вторинними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
6. Які семантичні типи прийменників виділяють у сучасній українській літературній мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
7. Яку частину мови називають сполучником?
8. Які сполучники називаються простими? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
9. Які сполучники називаються складними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

10. Які сполучники називаються складеними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

11. Які сполучники називаються одиничними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

12. Які сполучники називаються повторюваними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

13. Які сполучники називаються парними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

14. Які сполучники називаються сурядними?

15. На які функціональні різновиди поділяються сурядні сполучники у сучасній українській літературній мові?

16. Які сполучники називаються підрядними?

17. На які функціональні різновиди поділяються підрядні сполучники у сучасній українській літературній мові?

Таблиця 1.

Прийменник : загальне поняття

Погляди на частиномовний статус прийменника	Категоріальне значення	Лексичне значення	Граматичне значення	Функція
1. Традиційна точка зору: прийменник - службове слово, що має статус службової частини мови. 2. Прийменник є аналітичною синтаксичною морфемою, а не словом, і тому не належить навіть до службових частин мови (*Є. Курилович, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська*). 3. Прийменник є самостійним словом зі статусом частини мови, що належить до прислівників узагальненого значення (*І. К. Кучеренко*).	Підрядний зв'язок іменника, іменникового займенника, числівника як залежних компонентів з головними у словосполученнях з синтаксичним керуванням: *переправитися через річку, стояти біля вікна, поділити на два, відійти від семи, запросити до себе, підійти до нього.*	Прибічники 2-го погляду не бачать у прийменниках лексичного значення, а 1-го та 3-го - виявляють єдність лексичного і граматичного значень. Така розбіжність пояснюється тим, що в семантичному відношенні прийменники неоднорідні: одні з них, що зберігають зв'язок з повнозначними словами, від яких вони утворилися, виразно виявляють своє лексичне значення (*коло, через, перед, після*), в інших воно надто абстрактне і зливається з граматичним (*з, в, до, про*).	Прийменник указує на синтаксичну залежність субстантива від інших слів у реченні або від усього речення і виражає відношення між словоформами.	Релятивна – прийменники виражають підрядні семантико-синтаксичні відношення між словоформами в словосполученнях і реченнях. Обов'язковою умовою концентрації прийменникових значень виступає мінімальний контекст, утворюваний головним компонентом словосполучення і залежною прийменниково-відмінковою формою.

Таблиця 2.

Структурні типи прийменників

Сполучуваність з відмінковою формою	Первинні		Вторинні	
	Прості	Складні	Прості	Складені
Родовий	без, біля, у (в), від, для, до, з, коло, крім, (окрім), між, ради, серед	задля, заради, з-за, з-межи, (з-між), з-над, з-перед, з-під, з-поза, з-поміж, (з-помежи), з-понад, з-поперед, з-попід, з-посеред, насеред, побіля, між (помежи), поперед, посеред, проміж, щодо	близько, вглиб, вздовж (вдовж), вище (повище), відносно, довкола (довкіл), довкруг (довкруги), замість, збоку, зверх, зверху, ззаду, з-позад, зсередини, кругом, ліворуч, мимо, навколо (навкіл), навкруги (навкруг), навпроти, назад, наперед, напередодні, наприкінці, напроти, насупроти, недалеко, неподалік, нижче (понижче), обабіч, оддалік (віддалік), круг (округ, округи), опріч, осторонь, пізніше (пізніш), після (опісля), побіч, поблизу (поблизь), поверх, подовж (поздовж), позад, поодаль, попереду, поперек, поруч,поряд, посередині, праворуч, просто, проти (супроти), протягом, раніше (раніш), спереду, стосовно, кінець, коштом, край, шляхом, ціною	в ім'я, в інтересах, за винятком, за допомогою, за посередництвом, за рахунок, за зразком, з боку, з метою, з нагоди, з приводу, на випадок, на (у) знак, на чолі, на адресу, на користь, на честь, на основі, на зразок, на кшталт, на засадах, на підставі, на предмет, під час, по лінії, у бік, у дусі, у мірі, в напрямі (напрямку), у плані, у процесі, у разі, в розрізі, у світлі, в силу, в справах (справі), у ході, в умовах, у сфері, в межах, у ролі, у випадку, в галузі, у сфері, в царині, в районі, в рамках, під приводом, поза сферою, поза межами, через посередництво; близько від, виходячи з, відповідно до, далеко від, залежно від, збоку від, на відміну від, недалеко від, незалежно від, неподалік від, обіруч від, оддалік (віддалік) від, подібно до, порівняно з, починаючи від, починаючи з, праворуч від, стосовно до, у бік від, на шляху до, у відповідь на
Давальний	к (ік)		вслід, всупереч, навздогін (наздогін), навперейми, назустріч (навстріч), наперекір, напереріз	на (у) противагу
Знахідний	у (в), за, крізь, поміж, о (об), перед, під, по, повз, про, через;	поза, поміж (помежи), понад, попри, проміж;		зважаючи на, незважаючи на, у відповідь на, з огляду на
Орудний	з (із, зі, зо), за, між (межи), над (наді), перед (переді), під (піді);	поза, понад, поперед, поміж (помежи), проміж		вслід (слідом) за, згідно з, навздогін (наздогін) за, нарівні з, на чолі з, одночасно з, паралельно з, побіч з, порівняно з, поруч з, поряд з, разом з, у зв'язку з, у розріз з, у згоді з, в унісон з, у співдружності з
Місцевий	у (в), на, о (об), попри			

Таблиця 3.

Семантичні типи прийменників

Функціонально-семантичні розряди	Семантичні підтипи	Приклади
1. Просторові	а) місце; б) напрямок; в) простір; г) місцезнаходження; ґ) шлях руху; д) вихідний пункт; е) кінцевий пункт; є) відстань.	зверху, в середині, ліворуч, від, біля; назад, вглиб, вздовж, слідом за, у напрямку; довкола; довкруг, кругом, обіруч, перед, збоку, напроти, нижче, обабіч, перед, побіч з, під; попід, поперек, через, слідом за; з, зсередини, з-під, з-над; до,край, кінець; недалеко від, неподалік, поблизу.
2. Темпоральні (часові)	а) одночасність; б) різночасність; в) протяжність у часі; г) часова попередність; ґ) часова наступність; д) початок або кінець і т.п.	одночасно з, під час, серед; через, біля, близько; протягом, у міру, у процесі, у ході, впродовж, раніше, напередодні, перед, до; пізніше, після, опісля, вслід за, слідом за; починаючи з, від, од,наприкінці.
3. Причинові		з, за, від, через, перед, завдяки, під впливом, внаслідок, у зв'язку, у силу, з огляду на, зважаючи на.
4. Цільові		для, на, за, по, задля, ради, заради, з метою, в інтересах, з нагоди, з приводу, на випадок, на знак, у справах, в справі, в ім'я, на честь.
5. Умовні		у, в, з, без, при, у випадку, у разі, за умови.
6. Допустові		усупереч, наперекір, на противагу, незважаючи на, незалежно від, у розріз з, при.

Таблиця 4.

Сполучник: загальне поняття

Погляди на частиномовний статус сполучника	Категоріальне значення	Лексичне значення сполучників	Граматичне значення	Функції
1. Традиційний: сполучник – не службова частина мови зі своїм специфічним лексичним, граматичним і категоріальним значенням. 2. Сполучник – це не слово взагалі, а аналітична синтаксична морфема, що виконує лише зв'язкову функцію, оскільки позбавлена лексичного і категоріального значення *(І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська).*	Категоріальним для сполучника як частини мови є реляційне значення, реалізоване в сучасній українській літературній мові семантико-синтаксичними зв'язками сурядності і підрядності.	Вказує на конкретні типи синтаксичних відношень, їх відтінків: єднальні, розділові, протиставні, градаційні, пояснювальні, приєднувальні, темпоральні, просторові, причинові, цільові, означальні, умовні, допустові та ін.	Сполучники функціонують у складі синтаксичних конструкцій і входять до їх складу як органічні компоненти. Водночас, на відміну від прийменників, у простому реченні вони виступають як автономні одиниці, нейтральні щодо граматичних характеристик, зокрема відмінкових форм, а також належності до тієї або іншої частини мови відповідних повнозначно лексичних компонентів.	Функція сполучників полягає у вираженні того або іншого семантико-синтаксичного відношення між повнозначно лексичними компонентами у простому реченні, частинами складного речення й окремими реченнями у складі тексту.

Таблиця 5.

Поділ сполучників

За походженням	За способом уживання
1. **Непохідні** (первинні): до них належать сполучники, які не мають у сучасній українській мові співвідносних повнозначних слів і не членуються на морфеми, а деякі – навіть на склади. Ця група невелика й об'єднує сполучники **а, бо і, (й), ні, та, чи.** Напр.: ***Бо*** *не в собі ж я,* ***а*** *увесь - на людях,* ***бо*** *все моє –* ***чи*** *зблизька,* ***чи*** *здаля. Тому - земля кипить, як серце в грудях, і серце стогне, як уся земля* (П. Тичина). 2. **Похідні** (вторинні): утворилися різними способами з інших частин мови. Одні з них є результатом злиття двох повнозначних слів (**якщо**) або повнозначного та службового слова – морфеми (**якби, проте, зате, щоб** тощо). Напр.: ***Якби*** *зросли низенько, чи то ж би досягли?* (Леся Українка); *Ми народились в муках,* ***щоб*** *родити, синами обезсмертити свій рід,* ***щоб*** *квітував на диво всьому світу козацький геніальний родовід!* (В. Симоненко). **Похідні складені** сполучники представлені в українській мові одиницями типу **тому що, через те що, незважаючи на те що, в міру того як, у зв'язку з тим що, як тільки, дарма що** та ін.	1. Одиничні (одномісні) сполучники розташовуються між поєднуваними компонентами структур і позиційно тяжіють до одного з них, не повторюючись при ньому, напр.: *Стоять високі сокорини* ***і*** *де-не-де осики,* ***а*** *по низах озер – очерети, дуже високі і густі* (О. Довженко); *Село лежало в зеленому вибалку,* ***а*** *по горбах чорніли поля* (Є. Гуцул). 2. Повторювані (багатомісні) сполучники виступають як послідовності одних і тих же одиниць, уживаних перед кожним компонентом тієї або іншої синтаксичної конструкції (і...і, ні...ні, або...або, чи...чи, то...то), напр.: *Кров,* ***і*** *біль,* ***і*** *сльози,* ***й*** *сміх,* ***і*** *часом глухі вирнають з безодні спогадів і линуть у потоці великих подій, як шумовиння в весняній бистрині* (О. Довженко); ***Або*** *погибель,* ***або*** *перемога – ці дві дороги перед нами стоять* (Леся Українка). 3. Парні (двомісні) сполучники – це поєднання двох позиційно віддалених і формально відмінних елементів, що функціонують у так званих закритих синтаксичних конструкціях, утворюваних поєднанням двох граматично рівнозначних, але спеціалізованих у плані семантико-синтаксичних відношень компонентів (*не тільки...але і (й), як...так і, хоч... але, якщо...то*), напр.: ***Хоч*** *слів тих ніхто на щиті не носив,* ***та*** *в серці носив до загину* (Леся Українка); ***Якби*** *не зима,* ***то*** *літо було б довше* (Нар. тв.).

Таблиця 6.

Класифікація сполучників за синтаксичною роллю

Сурядні	Підрядні
1. **Єднальні** (одномісні й багатомісні і (й), та; багатомісні ні...ні, та ні... та ні, ані...ані, ні...ані), напр.: *Запахла осінь в'ялим тютюном, **Та** яблуками, **та** тонким туманом, І свіжі айстри під піском рум'янім Зорять над одчиненим вікном* (М. Рильський). 2. **Зіставно-протиставні** (а, але й, та (але), однак, зате, проте, тільки, лише, хоч... але, хоч...зате, хоч...та, а втім, так, тим часом, як...так і, не тільки (не лише)... а й, не те що... а (але), не так і...як), напр.: *Посріблені ліси окутались тінню, А небосхил горить і віти золотить* (М. Рильський); *Хати були великі, просторі, **тільки** темні та чорні* (Панас Мирний). 3. **Розділові** (або, а то, чи, а чи, хоч, чи то, то...то, не то... не то, як не...то, коли не...то, якщо не...то), напр.: *Добудь нові слова, нові струни **або** мовчи* (Леся Українка); *Хоч загинути, **хоч** добути слави* (В. Самійленко). 4. **Градаційні** (а й, а ще, а навіть й до того ж, та навіть, та ще й, не тільки... а (але) й, не тільки... а навіть, не стільки... скільки, не так... як), напр.: *Сади Болгарії **не тільки** цвіт, **не тільки** плід, **а й** слід без'ядних гнид* (М. Рильський). 5. **Приєднувальні** (і, та, також, і навіть, а й, та й, ще й, та ще й, також), напр.: *Я волів би, щоб се сказав хто інший, а не жінка Руфінова **та ще й** при чоловіку...* (Леся Українка). 6. **Пояснювально-уточнювальні** (або, тобто, а саме, якот), напр.: *І він катапультується, **тобто** вистрелює себе з літака разом з сидінням* (О. Гончар).	1. **Часові** (як, після того як, коли, в міру того як, як тільки, щойно, ледве, відколи, аж там, доки та ін.), напр.: ***Доки** сонце зійде, роса очі вість* (Нар. тв.); ***Коли** Соломія примостилася на плоті, Остап одпхнувся од берега* (М. Коцюбинський). 2. **Умовні** (якщо, коли, якби, аби, коли б, як, раз), напр.: ***Раз** добром нагріте серце, вік не прохолоне* (Т. Шевченко); ***Коли** за все візьмешся, то нічого не зробиш* (Нар. тв). 3. **Причинові** (бо, через те, тому що, оскільки, затим що, тим що), напр.: *А більший меншого тусає та ще й б'є, **затим що** сила є* (Л. Глібов); *Люблю людей землі своєї, **бо** й я землі своєї син* (В. Сосюра). 4. **Допустові** (хоч, хай, нехай, дарма що, незважаючи на те що), напр.: ***Хоч** нікому Тоня не потурає...всякого вміє приструнчити, і все ж, **незважаючи на це** малюки чомусь тягнуть до неї найбільше* (О. Гончар); ***Хай** згасли дні старі, але зійшло над нами і пале свої вогні нам сонце молоде* (В. Сосюра). 5. **Наслідкові** (так що), напр.: *Молоді чорняві скрипалі позакидали назад свої голови, **так що** на них ледве держались шапки* (І. Нечуй-Левицький). 6. **Порівняльні** (як, як мов, мовби, немов, немовби, наче, неначе, качебто, ніби, нібито, що), напр.: ***Мов** водоспаду рев, **мов** битви сук кривавий, так наші молоти гриміли раз-у-раз* (І. Франко); *Надо мною в'ються хмари, як над чайкою орли* (Олександр Олесь).

Практичне заняття № 12

ТЕМА: ЧАСТКИ

ПЛАН

1. Частка як службова частина мови.
2. Проблема статусу часток.
3. Склад часток за походженням.
4. Структурні різновиди часток.
5. Функціональні різновиди часток.
6. Правопис часток.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська,

А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Гальона Н. П. Функції модальних часток // Укр. мова і літ. в школі. – 1990. – № 1.

Завдання ІІ. Використовуючи частки, написати твір-роздум (2– 3 сторінки) на тему: *«Найдорожчий скарб наш – земля. Від неї сила, від неї життя»* (М. Рильський).

Завдання ІІІ. Зробити морфологічний аналіз часток за схемою:

1. Аналізоване слово; частина мови. 2. Група за місцем і роллю. 3. Група і підгрупа за функціонально-семантичними

особливостями. 4. Група за походженням. 5. Правопис.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1– 4.**

В-1. 1. Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті (П. Загребельний). 2. Ой дівчата, русяві й білі, чорні очі – мов стиглий плід (В. Симоненко). 3. Чи тільки терни на шляху знайду, чи стріну, може, де і квіт барвистий? (Леся Українка). 4. То ж то й воно, душа в тебе молода та гаряча і довірлива до всього (О. Гончар).

В-2. 1. Вже по місяці він побачив, що сам не здолає всієї роботи, яка напливала до нього, і приняв собі конципієнта і двох писарів (І. Франко). 2. І ось тепер неначе розсунули перед ним обрії, і він побачив одразу так багато, що не міг осягнути ні розумом, ні бодай самим поглядом (П. Загребельний). 3. А, власне, хто ми? Діти робітників, селян (П. Загребельний). 4. Повільно затихає батьківський голос, тільки глухі дзвони ще бовкають десь у рожевім тумані (І. Цюпа).

В-3. 1. Тепер, коли я без дорогої бабуні така осамочена й не маю нікого, хто мене розумів би, ба лиш розуміти хотів, стали ліси й гори якимсь одиноким моїм світом і притулком... (О. Кобилянська). 2. Третього дня Федько спустився на землю, щоб попоїсти, і саме в цей час літак пройшов над сосною так низько, що, здавалося, мало не зірвав Федькового колеса (Ю. Збанацький). 3. Дівчинка пішла далі, і ось блиснула перед нею заспаним оком Сула (О. Донченко).

В-4. 1. Мене дратувала непевність, що тремтіла в мені: чи розтулить рука свої залізні пальці, чи пустить мене? Невже я вирвусь від сього зойку та увійду у безлюдні зелені простори? (М. Коцюбинський). 2. Не раз пролежувала годинами під

старезними смереками і їх лагідне шепотіння впливало успокоюючe на так зворушену дитячу душу (О. Кобилянська). 3. Липневе сонце стояло майже над головами і пекло немилосердно, а довкола вулиці були самі мури і стіни, ніде ані садка, ані дерева (І. Франко).

В-5. 1. Селяни горнулися до нього зі своїми кривдами і жалями, дуже часто зі справами, вже давно програними чи то через недбальство, чи через злу волю давніших адвокатів, і часто бувало так, що він, вирозумівши річ, мусив відправляти таких людей ні з чим, хоч і як добре розумів і живо відчував їх кривду (І. Франко). 2. Отак – блимне маленькими віконечками – саме сірник чиркне, потім примружить їх і дивиться довго, не мигаючи, в темряву (А. Головко). 3. Бо хіба ж позбавлений усього того добра ти сам? (П. Загребельний).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають часткою?

2. Яке загальнокатегоріальне значення властиве частці?

3. На основі яких ознак здійснюють структурну класифікацію часток у сучасній українській літературній мові?

4. Які частки називають похідними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

5. Які частки називають непохідними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

6. На які функціональні різновиди поділяють частки у сучасній українській літературній мові?

7. Які семантичні типи часток виділяють у сучасній українській літературній мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

8. Які частки називають формотворчими?

9. Які частки називають модальними?
10. Які частки називають стверджувальними?
11. Які частки називають питальними?
12. Які частки називають заперечними?
13. Які частки називають вказівними?
14. Що називають партикуляцією?

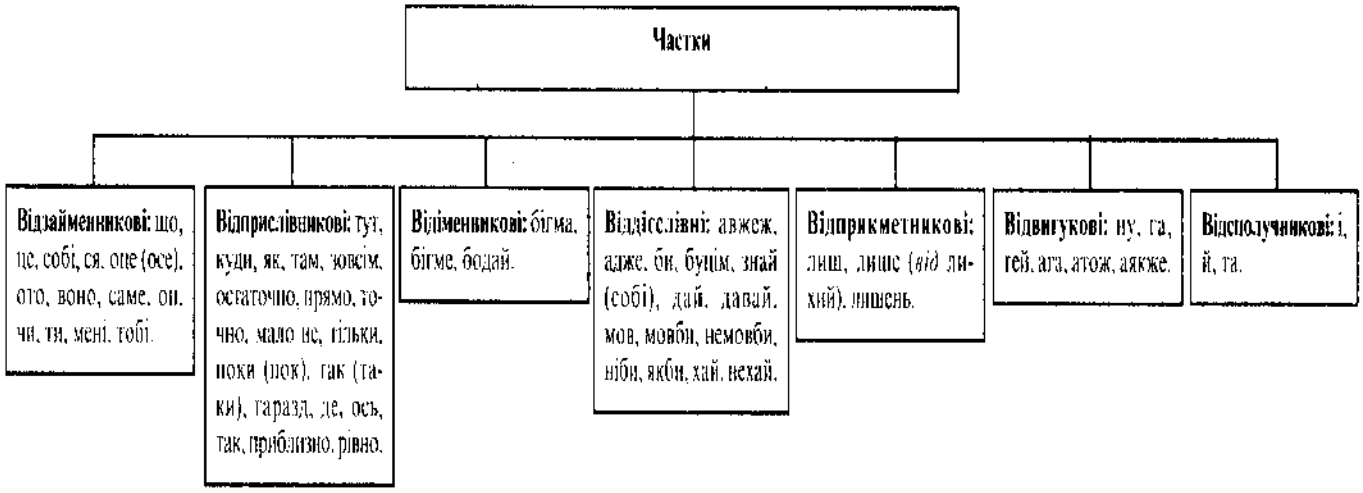
Таблиця 1.

Частка: загальне поняття

Погляди на частиномовний статус частки	Категоріальне значення	Лексичне значення	Граматичне значення	Функції
1. Традиційний: частка – не різновид службових частин мови із семантико-граматичною функцією. 2. Частка – це не слово, а аналітична синтаксична морфема (суфікс або префікс), оскільки вона не має лексичного значення (*І. Р. Вихованець*) або виражає несинтаксичне формальне значення (*В. М. Сидоров*).	Категоріальне значення частки як окремої лексичної одиниці зводиться до змісту того відношення, яке вона виражає в реченні.	Щодо лексичного значення часток немає спільної думки (див. з цього приводу: *Горпинич В. О.* Українська морфологія: Навч. посібн. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 309; *Вихованець І. Р., Городенська К. Г.* Теоретична морфологія української мови. – К., 2004. – С. 357–358).	Частки зв'язують різнорідні члени семантичним зв'язком, щоб надати реченню додаткової семантики, модальності, комунікативної спрямованості, функціональної ваги.	Частки служать для семантичного поєднання в реченні різнорідних членів, утворення деяких морфологічних категорій, надання висловлюванням і його частинам додаткових змістових модальних і емоційно-експресивних відтінків, необхідних у комунікативному процесі.

Таблиця 2.

Класифікація часток за походженням

Таблиця 3.

Структурні різновиди часток

Таблиця 4.

Функціональні різновиди часток

Різновид	Функція	Приклади
1. Формотворчі (*хай, нехай, би (б), бодай*).	Беруть участь у творенні аналітичних форм наказового, бажального та умовного способів дієслова.	***Нехай*** *ні жар, ні холод не спинять нас* (І. Франко); *Я жив* ***би*** *знов і помер* ***би*** *знов, якби було нам дво життя дано* (А. Головко).
2. Заперечні (*не, ні, ані*).	Виражають повне або часткове заперечення змісту повідомлення.	*Ніщо життя не спинить:* ***Ні*** *постріли, ні зради, ні підступ, ні підступна пращанська душі* (М. Бажан); *А де ж дівся козаченько?* ***Не*** *питай, не так* (Т. Шевченко).
3. Стверджувальні (*так, ось, отож, отаж, таки*).	Вказують на те, що зміст відповідного повідомлення відображає дійсну або ж таку ситуацію, що обов'язково має бути реалізована. Крім того, заперечні частки мають суперечливі модальні значення увиразнення, спеціального виділення того або іншого повідомлення.	*Та ви таке запишайте заграй одказують:* "***Ось, авжеж, аякже,*** *любимчику ду же"... одмовки вони вигадують* (Марко Вовчок).
4. Питальні (*чи (чи ж, чи не, те чи), хіба (хіба ж, та хіба), невже (невже ж, та невже*).	Поєднують значення питальності, виступаючи засобом оформлення відповідного комунікативного різновиду речень, і модальності, зокрема таких її проявів, як сумнів, хвилювання, здивування, непевність, недовіра тощо.	***Хіба*** *є що на світі кращеннійі за людину?* (О. Гончар); ***Невже*** *не можна ради дати серцю, страждання вигоїлитиі пострадай?* (Д. Павличко); *Те дорого, що й гаптувати* ***чи*** *діждеться вести?* (М. Рильський)
5. Модальні (*певно, авжеж, звісно, мабуть*).	Їм властивий широкий діапазон значень, пов'язаних з вираженням суб'єктивного ставлення до повідомлюваного, емоційних оцінок, безпосередніх реакцій мовця, спричинюваних відповідними ситуативно-комунікативними умовами а) припущення, сумніву, непевності щодо вірогідності повідомлюваного (*мов, мовби, немов, немовби, немовляно, мовляв, ледве чи, вряд чи, навряд чи* тощо) б) підсилення, категоричного увиразнення, спеціального виділення цілого повідомлення або окремих його частин (*і, та, так, таки, аякже, таки, же, ще, же (ж), бо, таке, вираз, десь, якось, когда, собі, тобі, вона, його*). в) волевиявлення, спонукання до дії (*давай, давайте, годі, ну, же (ж), таки*). г) переповідності, встановлення зв'язку повідомлення з його джерелом, з іншими подіями і фактами (*мов, мовляв*)	*Під кербатим вода була наче дзеркальна* (М. Коцюбинський); *Село неначе почорніло, неначе люди подуріли, ніхто на вишню ідуть* (Т. Шевченко). *Спинися, людино, ти ж ба - найрозумніша істота природи* (Я. Баш); *А і тебе місяць так і сяє* (Т. Шевченко); *Одна дуча неодмінно, а вірує собі одна* (Т. Шевченко); *Сім же літ маленький, вічний бо час* (Леся Українка); *Я один, а їх аж три ти* (Леся Українка). *Годі ж придатись складочки руки...* (П. Грабовський); ***Так*** *бурить, вихрить, вирвай бур'яни з їхніх душ, щоб сонця вони сприймали ласки* (Олесь Гончар); *Позбирає вона дітей за руки в коло і нуми вчити по одну, по другу гру* (В. Кучер). *Він сиде в човні і насторіч палиці крізь ночі пильнує і вітру тьмяну гуляє. Щоб слух не дійшов, що мов Митрій Дзюба варив десь кашу - був це за пости* (А. Малишко).
6. Вказівні (*ось, осьде, он, онде, ген, от, то, ото, оце, це*).	Використовуються як засоби актуалізації компонентів окремих висловлювань у відповідних мовленнєвих ситуаціях, підкреслення, спеціального їх виділення.	***От*** *починають край неміта трьох густих ліс - запречніла підвівся зося пра ліс* (М. Рильський); *І що воно за дитина, ніяк не збагнеш!* (К. Гордієнко).

Практичне заняття № 13

ТЕМА: ВИГУКИ. ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ

ПЛАН

1. Загальна характеристика вигуків як частини мови.
2. Творення та звукова система вигуків.
3. Розряди вигуків за значенням.
4. Звуконаслідування.
5. Інтер'єктивація.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П.Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари", 2004. – 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2004. – С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. :

Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови – К., 1972. – Ч.1. – 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: „Поділля 2000", 2003. – 464 с.

6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – 315 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2009. – 429 с.

9.Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Законспектувати статті:

1. Мацько Л. І. Система вигуків і звуконаслідувань // УМЛШ. – 1985. – № 2.

2. Полюга Л. М., Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові // УМЛШ. – 1983. – № 11.

Завдання ІІ. З творів художньої літератури дібрати 15 речень із вигуками та звуконаслідуванням. Визначити розряди вигуків (*емоційні, імперативні, етикетні, вокативні*) та пояснити розділові знаки при них.

Завдання ІІІ. З речень виписати вигуки, зробити їх морфологічний розбір за схемою:

1. Аналізоване слово; частина мови. 2. Група і підгрупа за значенням. 3. Група за походженням. 4. Правопис.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1– 2.**

1. Ой Морозе, Морозенку, ой ти славний козаче, гей, гей! (Н. тв.). 2. Геть з моїх очей (Коц.). 3. Та ось із темних вільх долітає знову: „Ку-ку, ку-ку, ку-ку!" (Цюпа). 4. Русалка: Ой, лишенько, як страшно! Ха-ха-ха! (Л.Укр.). 5. Які зустрічі, які прощання за Дніпром та Бугом! – Здрастуйте! – Прощавайте! (Довж.). 6. Дзелень, дзелень!.. – забило на вежі, видко, дев'яту годину (Гол.).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чим відрізняються вигуки від повнозначних і службових частин мови?
2. Вкажіть основні підходи до визначення лінгвістичного статусу вигуку?
3. Яку роль вигуки виконують у мові?
4. На які розряди поділяють вигуки за значенням?
5. Які вигуки називають емоційними?
6. Які вигуки називають імперативними?
7. Які вигуки називають етикетними?
8. Які вигуки називають вокативними?
9. З якою метою вживаються звуконаслідувальні слова? Наведіть приклади.
10. Охарактеризуйте вигуки за походженням.
11. Що таке інтер'єктивація?
12. Які правила правопису вигуків і звуконаслідувальних слів виділяють у сучасній українській мові?

13. Чи завжди вигуки виділяються розділовими знаками?
14. Що називають інтер'єктивацією?

Таблиця 1.

Вигуки: загальна характеристика

Погляди на частиномовний статус вигуків	Категоріальне значення	Лексичне значення	Граматичні особливості	Функції
1. **Традиційний**: вигуки спочатку розглядали як окрики, з яких формувалися перші слова людської мови (*К. С. Аксаков*). *О. М. Пєшковський, Д. М. Овсянико-Куликовський, Ф. І. Буслаєв* вважали вигуки словами, що перебувають за межами частин мови. *П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов* визнавали вигук частиною мови, але відокремленою як від самостійних, так і від службових. 2. **Сучасний**: *А. А. Уфімцева, І. Р. Вихованець* розглядають вигуки як реченнєві дейктичні одиниці, що знаходяться на периферії речення (у сфері мовлення).	Усвідомлений колективом зміст або елемент думки разом з емоціями та волевиявленнями формують категоріальне значення вигуку як частини мови.	Щодо лексичного значення вигуків немає єдиного погляду (див. з цього приводу: *Горпинич В. О.* Українська морфологія: Навч. посібн. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 309, *Вихованець І. Р., Городенська К. Г.* Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 376-378).	Природа (сутність) вигуків – бути або словом-реченням або здатися емоційний заряд всьому висловлюванню, реченню поза морфологічними категоріями. На словотворчому рівні вигуки або інтер'єктиви, характеризуються тим, що, не маючи похідних основ, самі часто виступають базою для творення похідних слів (*ах! ахати, день! денькати*).	Вигуки служать для вираження емоційно-вольових реакцій, звукових уявлень мовців про дійсність.

Таблиця 2.

Розряди вигуків (інтер'єктивів)

Основні розряди	Часткові розряди	Семантичні відтінки	Приклади
І. Вигуки виражають емоційно-вольові реакції мовців.	**1. Емоційні вигуки** – одиниці, що виражають емоційне ставлення мовців до об'єктів чи явищ, переживання, в яких відображається стійке й узагальнене ставлення до об'єктів і явищ (почуття):	а) багатозначні, з широким емоційним діапазоном захоплення, урочистості, болю, розпачу, здивування, несподіванки тощо: **а!, о!, е!, ай!, ой!, ох!** та їх фонетичні варіанти; б) однозначні, що виражають негативні емоційні реакції: **ухе!, пхи!, ихї!, тьху! фе!, фі!**, хе!, хї!	*О, тоді ясні дні ожили знов твою путь... юних днів, дня весни не забудь, не забудь!* (І. Франко); *Хтось гладив нивці, все гладив нивці, ходив у гніві і сяяв світом: "О, дайте грому, о, дайте злива!"* (П. Тичина); ***Ой,*** *коли б же то, Дивиде, була не пізно! – справджувався Зінька* (О. Гончар); *Рубін цвіяв, що дівчина в нього буде висока й стрункa, як тополя... прекрасна, як щастя, а ця – **ухе!*** (І. Сенченко). – *Пху! – аж сплюнув з серця прочерезець* (П. Куліш).
	2. Імперативні – вигуки, що виражають волевиявлення мовця:	а) оклики типу **ау!, агов!, агій!, агей!, алло!, гей! гов!, ей! егей!, їй!** Використовуються, щоб звернути увагу співрозмовника або бажаного співучасника чи виконавця; б) вигуки типу **ану!, анумо!, ну!, нумо!, нумо!, нумте!**, що мають найзагальнішу семантику. Їх зміст с спонукання до дії;	***Гов,*** *Лукашу, гов! го-го-го-го-го! А де ти?* (Леся Українка). *Ой, пек, сум! Шум плакать, **шум!*** (Леся Українка).

Основні розряди	Часткові розряди	Семантичні відтінки	Приклади
		в) імперативні вигуки, що мають найвищий ступінь інтенсивності спонукальної очівки. Вони виражають категоричне спонукання до виконання, повторення або припинення дії: **баста!; буде!; годі!; шабаш!; бісь!; марш!; зась!; кур!; цить!**	*Спи дій, маленький. **Цить.** Зайчик сіренький спить* (П. Воронько).
	3. Етикетні – одиниці, що виражають такі усталені складові частини спілкування, як вибачення, вітання, прощання, запрошення: **спасибі!, даруйте!, добридень!, добраніч!, здрастуйте!, бувайте!, будь ласка!, прошу!**		*Велике **спасибі** вам* (Розм.); ***Прощай**, світе, **прощай**, земле, неприязний краю* (Т. Шевченко).
	4. Вокативні інтер'єктиви, або слова приклікання та відгону домашніх тварин на встановлення певного контакту між мовцем і твариною: **агуки! бря-бря!, вйо!, гей! гиля!, кись-кись! на!**		*– **И-и-и**, малі! Малі біжать, хвостами крутять... На ярмарок!* (Остап Вишня)
II. Звуконаслідування (виражають умовну імітацію звуків реальної дійсності засобами мови), зокрема:	а) предметів і явищ дійсності (**та-та-та! бов!, бум!, ту!, тік-так!, грах-трах!, гу! ш-ш!, шу-шу!**);		а) *А коли не вовче, тобто, коли **бах-бах!** – і пішо порбу...* (Остап Вишня).
	б) дій, рухів (**ах! гоп! кап! пурх! рип! тьоп! хльоп!**);		б) ***"Рип-рип"** – долинає нас рипіння солдатських чобіт* (І. Муратов)
	в) тварин, птахів (**гав! кар! кру! ку-ку! кукуріку!**)		в) *З страшним криком "**и-и-ияв!**" високо аж на верхівок телеграфного стовпа* (Остап Вишня).
	г) фізіологічних процесів, відтворюваних мовними органами людини (**апчхи, кахи! бухи! ха-ха! тьху!**)		г) *Скрізь тільки й чути було: **фію-фіть**, – коротко мовчання і ха-ха-ха!..* (О. Донченко).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ

Лабораторна робота № 1-2

ТЕМА: ЗАГАЛЬНОДІЄСЛІВНІ ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

Завдання І. Визначити перехідність/неперехідність дієслів. Перехідні дієслова виписати разом з прямим додатком.

Варіант 1. 1. Літо, згадавши, що не проспівало своєї лебединої пісні, раптом повернулось назад і готувало свій останній вибух (М. Хвильовий). 2. Квіти часто нам говорять втричі більше, ніж слова *(Сим.).* 3. Опівдні зробилось зовсім тепло. 4. Дівчата наближалися, і все ясніше та голосніше чулися їхні голоси та сміх *(Тют.).* 5. І пішов напровесні в далечінь глибоку, хмарами сповиту – внизу чорними, вгорі радісними, чистими, як усмішка дитяча *(Ст.).*

Варіант 2. 1. Я тихенько відчиняю хатні двері, що знадвору пахнуть горохом та макухою, а з хати – хлібом і калачиками *(Ст.). 2.* Тільки зозла гребнув страшенно ногою – і геть далеко відкинув землю від себе. 3. Пилипко боявся, щоб спросоння не наткнутися на що-небудь у хаті і не розбудити матір *(Мирн.).* 4. Безмежні поля біжать вдалину, а внизу шумлять хвилі широкої ріки, здіймаються пінисті гребені і з гулом розбиваються об берег *(М.Рильський).*

Варіант 3. Минають роки і сторіччя, відходять у небуття покоління людей, змінюються їх звичаї, вірування та погляди, а великі мистецькі надбання залишаються, надовго переживають своїх творців, по-новому розмовляють з кожним віком. Змальовані в них картини життя давно відійшли в минуле, але думи й помисли їх авторів завжди звернені до майбутнього.

До таких скарбів світового значення належать і творіння Тараса Григоровича Шевченка *(М.Рильський).*

Варіант 4. Недалеко від посивілого у віках Києва, що живе нині новим кипучим життям, підноситься у височінь бронзова

постать поета.Топоблизу Канева, там, де Шевченко мріяв оселитися, на його могилі над Дніпром вдячні нащадки спорудили йому пам'ятник. Величний монумент видно здалека. Коли теплохід повільно пливе срібними хвилями Дніпра, пасажири милуються квітучими пагорбами й мальовничими селами, що розкинулися навколо... *(М.Рильський).*

Варіант 5. 1. Звісно, по-жіночому вона невтримливо з тобою говорила, та й їй далась нелегко та розмова. 2. Коли б ти знав, як радісно мені *(Л.Укр.).* 3. І ми заспівали разом, бо так і легше, і несоромно *(Ст).* 4. Було якось чудно і по-новому приємно, що лоскотали чоло холодні краплі, що спливало на нього зелене світло, що в серці стало так спокійно, як на небі *(Коц.).* 5. Тепер, ставши з циклоном віч-на-віч, людина мусила помірятися силою з ним *(Гонч.).*

Варіант 6. 1. Там небо сьогодні синіло по-весняному, свіже й високе, вище, ніж будь-коли *(Гонч.).* 2. А сонце по-новому світилося у небі голубім *(Рил.).* 3. Тричі крига замерзала, тричі розставала; тричі наймичку у Київ Катря проводжала так, як матір *(Шевч.).* 4. Як страшно людині, коли їй нема кому відчинити дверей. 5. Як біло, як блакитно, як синьо стало довкола, а в небі на холод вставало два сонця *(Ст.).* 6. Можна вибрать друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати *(Сим.).*

Варіант 7. Я плакав у сні, мені снилася мрія, Десь ніби я пташка, лечу уві сні, А долом сія Україна красками, Красується вольно, своя, у весні! Я з радості плакав у сні...(*В.Пачовський*). Ой ні, ще рано думати про се. Багато справ ще у моєї долі. Коли мене снігами занесе, Тоді вже часу матиму доволі. Та їх давно вже хтось би зупинив! ... Тим часом ми проходим серед нив. Гроза проходить десь поруч. Було то блискавка, то грім. Дорога йшла кудись за Овруч в лісах і в травах до колін *(Л.Костенко).*

Варіант 8. 1. Україно, рідна мати, мій вишневий цвіте, – як з

тобою не співати, як тут не радіти?! Ти ж – як сонечко – яснієш, душу зігріваєш: як весна в листу ряснієш, як веселка граєш! (*Тарн.*). 2. Ті дні, посічені мечами, давно вже зникли вдалині. Чого ж ти видишся ночами і спати не даєш мені? 3. Чого ти журишся, ромашко, чого ти гнешся до землі? 4. Вона ж мовчить собі в землі, додолу гнеться білоока, до лона рідної землі (*Дон.*).

Варіант 9. Ти не схожий на час, вимірюваний годинником, час зупинений, закляклий, вмерлий, убогий, бо годинник завжди показує саме цю хвилину і нічого більше. Люди від природи не наділені силою перевищувати самих себе, охоче підкоряються автоматизмові часу, і тоді запановують настрої жити лише нинішньою хвилиною, пливти за течією, покладатися лише на власні зусилля, забуваючи про корені, не зазираючи до верховіть...*(П. Загребельний).*

Варіант 10. І не розуміють такі люди, що, повертаючись до самого себе, прагнеш знов дорівнятися собі в хвилини зльотів і відчуваєш щоразу, як це болісно-тяжко, а то й взагалі неможливо. Так ідеш уперед, вічно повертаючись назад, відбігаючи, щоб розігнатися, як малий хлопчик, щоб перестрибнути калюжку, або й світовий чемпіон, який, перш ніж здійснити стрибок за червоний прапорець світового рекорду, відходить назад для розбігу *(П. Загребельний).*

Варіант 11. 1. Хвилює нива як вода, Жита від вітру гнуться, Бринять серпи, дзвенить коса, Наїжилась густа стерня, На ній снопи кладуться... 2. Кінчиться нива. Вжеснопив полукіпки зійшлися, В дугу зігнулися хребти, Болять і терпнуть всі кістки, А жили мов зсохлися *(Б.Лепкий).* 3. Не тільки звуків вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, а п'є духовне життя й силу рідного слова. Воно пояснює їй природу, як не міг би пояснити їй жоден природознавець *(Уш.).*

Варіант 12. Мова дечим споріднена з музикою. Мовні

здібності, як і музичні, можуть не розвинуться. Вони начебто дрімають, занедбані й захаращені, тобто не приведені в дію. Музикант у такому разі втрачається, гине його талант. Подібне ж маємо з мовним розвитком. Проте тут спостерігаються ще більші втрати. Настають непоправні занедбання цих здібностей. Мова нікому не прощає недбалого ставлення до неї *(Вих.)*.

Варіант 13. 1. Дума-квітонька русява омивається дощем *(Пер.)*. 2. Обсипався яблуневий цвіт: і стежки засипав, і доріжки *(Кос.)*. 3. Хай буйно родиться пшениця, щоб кожен був за неї рад *(Павл.)*. 4. Нові пісні новим потоком на тій хвилюються землі, де ручаєм лились широким скарги, печалі та жалі *(Рил.)*. 5. Не пишеться, а думається тільки, Сміється в очі осінь багрецем *(Св.)*. 6. Земле, стелися житом, ряснися квітом спозарання – хай стигнуть яблука зелені... Люди, повірте в радість і утвердіть її на світі *(Кр.)*.

Варіант 14. Якби я втратив очі, Україно, То зміг би жить, не бачачи ланів, Поліських плес, подільських ясенів, Дніпра, що стелить хвилі, наче сіно. У глибині моїх темнот і снів Твоя лунала б мова солов'їна; Той світ, що ти дала мені у вікно, Від сяйва слова знову б заяснів. А глухоти не зможу перенести, Бо не замінять пісні мертві жести, А танець не замінить солов'я. Щодня дивитися на труд обнови, Та материнської не чути мови – Ото була б загибель – смерть моя *(Д.Павличко)*.

Варіант 15. 1. Яка це радість взятися вперше весною за весло *(Гонч.)*. *2*. Надії сходяться, мов свято, і тоді озветься журавлино у степу криниця, то синьою росою жито заіскриться, то пароплав за сотні верств озветься на воді *(Ст.)*. 3. Усе міняється, оновлюється, рветься, замулюється мулом, порохом береться – і знов зеленим з-під землі встає *(Тич.)*. 4. Струмки полощуть срібло тиші, в росі купається трава (*Б.-І. Антонич*). 5. Не лінися рано вставати та змолоду більше знати *(Н.тв.)*.

Завдання ІІ. Серед поданих дієслів знайти одновидові дієслова. Скласти з ними речення.

Варіант 1. Перебазуватися, зааплодувати, стрибати, посидіти, дзиґнути, приспівувати, відціджувати, нагострювати, підписувати, наглядати, гидувати.

Варіант 2. Підраховувати, нести, вмолити, вкоїти, умирати, зачепити, догоджати, ходити, літати, командувати, надуматися, насидітися, гордувати.

Варіант 3. Затремтіти, доноситися, засяяти, сидіти, ревіти, примовляти, пританцьовувати, нагромаджувати, підпушувати, поглядати, постукувати, тягати.

Варіант 4. Донести, розсіяти, благати, врятувати, переносити, скочити, догодити, боронитися, виїжджати, сполохати, попрацювати, думати, лихоманити.

Варіант 5. Перебазуватися, зааплодувати, стрибати, посидіти, дзиґнути, приспівувати, відціджувати, нагострювати, підписувати, наглядати, базікати.

Варіант 6. Затремтіти, доноситися, засяяти, сидіти, ревіти, примовляти, пританцьовувати, нагромаджувати, підпушувати, поглядати, постукувати, командувати.

Варіант 7. Годувати, читати, гордувати, бачити, косити, командувати, летіти, знаходити, розговоритися, хотіти, розноситися, дивитися, розкричатися.

Варіант 8. Говорити, написати, допомагати, базікати, твердити, прилучити, думати, ходити, находитися, співати, радіти, хотіти, начитатися.

Варіант 9. Возити, говорити, чекати, літати, пекти, писати, носити, надивитися, плакати, сидіти, нагостюватися, напрацюватися, журитися.

Варіант 10. Тягати, знати, мовчати, марити, мріяти, нести, запрацюватися, заплакати, кликати, терпіти, пропрацювати,

ловити.

Варіант 11. Пописувати, стояти, водити, почитувати, подумувати, різати, крутитися, проплакати, поповодити, рятувати, розказувати, попоходити.

Варіант 12. Поглядувати, витерти, написати, походжати, поподумати, сказати, знати, заморгати, заблискати, прилетіти, покивати, вчитися.

Варіант 13. Попожити, дивитися, пектися, затремтіти, поковзати, говорити, ходити, попрацювати, побідкатися, в'язати, пропрацювати, світитися.

Варіант 14. Протремтіти, різати, брати, просумніватися, відблискатися, казати, ходити, відшуміти, носити, сидіти, віддати.

Варіант 15. Відхвилюватися, крутити, їхати, попочитати, попотремтіти, косити, пити, бігти, по побідкатися, співати, копати, входити.

Завдання ІІІ. Визначити стан дієслів.

Варіант 1. Де-не-де над цими безмежними просторами промайне гострокрила чайка. Ліниво, ніби знехотя, пролетить незграбна чапура. Заграють у свою мелодійну журну сопілку кроншнепи. Або баранчик, злітаючи вгору, закрутиться, мов дзига, в передвечірньому повітрі і знову врочиста тиша. І знов тільки хвилі вирують і б'ються об круті береги і виблискують крицею (*О.Соколовський*). Знову мене зачарує, знову мене заворожить подув весни молодий (*Б.-І. Антонич*).

Варіант 2. Несила охопити красу й велич Шевченкового бунтарського слова, вичерпати розсипи його сяйливих дум. „Неначе той Дніпро широкий, слова його лились, текли". Його поезії можна читати із трибуни міжнародних форумів, і наодинці з найдорожчою людиною. Шевченко, як майже всі генії, не мав легкого життя, страждав разом зі своїм поневоленим народом...

(*П.Загребельний*).

Варіант 3. Вечірня вулиця – наче дно річки, по якому ти йдеш, ідеш по грузькому піску, а з обох боків над тобою здибилися білі пахучі хвилі. Вони поки що застигли, вони поки що дивляться цікаво на тебе кожною своєю квіточкою, вони ніби очікують слушної миті, щоб линути донизу, в цей неприродний вакуум, і залляти його до верхів (*Є. Гуцало*).

Варіант 4. Накрапає теплий, справді-таки дрібен-дрібен дощик, дерева стоять чи то в парі, чи то в ріденькому туманці, який зм'якшує все, злагіднює, і маєш таке відчуття, ніби зараз ти присутній при акті першотворення, наче ти перенісся в первісні часи. Бо й тоді так само цвіло дерево...

Можна стежити, як смеркає небо, повітря, й розквітлі дерева теж смеркають (*Є. Гуцало*).

Варіант 5. Частку за часткою свого пелюсткового світла віддають вони похмурим посланцям ночі, проте не все, проте дещо залишають і собі. А тому, гаснучи, не зовсім пригасають, і пізнього вечора вони обачно так, хворобливо світяться. Потім і вночі, коли вийдеш на них подивитися, вони вперто не примеркають, випромінюючи хоч і коротке, хоч і зжухле, та все ж таки світло (*Є. Гуцало*).

Варіант 6. А далі вже, під ранок, вони, ніби омившися свіжістю, починають теж розвиднятися разом із досвітком, і недавно прижухле їхнє світло займається невбитою внутрішньою снагою. І хоч як прагла погасити їх ніч, хоч як силкувалася вбити їхню чисту душу, – але не вбила, й ось тепер, при сонці, всі вони раптом вибухнули ясним цвітінням і воно таке яскраве, що затьмарює й цей день... (*Є. Гуцало*).

Варіант 7. 1. Софії Ковалевській у двадцять чотири роки присуджують ступінь доктора філософії за видатні праці з математики. 2. Лесі Українці було тринадцять літ, коли вона

надрукувала в журналі свій перший поетичний твір. 3. Джузеппе Верді написав свій перший музичний твір, коли йому було десять літ (Цюп.). 4. Семеро одного не ждуть. 5. Один за одного стій – виграєш бій. 6. Як одна біда йде, то й другу за собою веде. 7. Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила *(Н.тв.)*.

Варіант 8. 1. Неси до людей всі думки, почуття і слова, і серце твоє не згорить, не змовкне, не згасне *(Рил.)*. 2. До тебе, Україно, наша бездольная мати, Струна моя перша озветься. 3. А хто стрічався на шляху зо мною, того я щирим серденьком вітала. 4. Де я і хто ти? А чула ти, що сталось сеї ночі? *(Л.Укр.)*. 5. Ніколи ні перед ким не відступав мій рід з цього дніпровського берега. 6. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні *(Сим.)*.

Варіант 9. 1. Труд оживляє гори й води, у нім ніщо не пропада. 2. О мово вкраїнська! Хто любить її, той любить мою Україну *(Сос.)*. 3. Удалину летять високо журавлі над ними і співами вторують їм своїми. 4. Ми шлях його (Кобзаря), його боління знаєм: Одним горів він і одним страждав. І ту хатину, що Ви звали раєм, Він завжди, гнівний, пеклом називав *(Рил.)*. 5. Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів *(Тич.)*.

Варіант 10. 1. Про людей слід судити з того, в чім вони мали успіх, а не з того, в чім вони зазнали невдачі *(Довж.)*. 2. Молодий той, хто не знає спокою, хто не поспішає на відпочинок... *(Ст.)*. 3. Вставай, хто живий, в кого думка повстала! 4. Моя душа ніколи не забуде Того дарунку, що весна дала; Весни такої не було й не буде. Як та була, що за вікном цвіла. 5. Що я тепер, о боже! жить мені для чого? *(Л.Укр.)*.

Варіант 11. 1. Уникай людей, які, бачачи твої вади і недоліки, виправдовують їх або навіть схвалюють *(Ск.)*. 2. Хто шукає, той

знайде. 3. Хто завжди правду каже? Який є, таким покаже і без слів про все розкаже. 4. Чим розумний стидається, тим дурний величається. 5. Скільки вб'єш, стільки в'їдеш *(Н.тв.)*. 6. Кружляє листя і не чутно кроків. Пейзаж, котрому років, років *(Кост.)*.

Варіант 12. 1. Ви виграли генеральну битву майже без будь-яких засобів для перемоги *(Довж.)*. 2. Я жив серед славних поетів в пісенній моїй стороні, і спалахом їхніх злетів світили вершини мені. *(Нагн.)*. 3. Не віддамо в житті нікому того, що ти завоював. *(Сос.)*. 4. Знай, що в житті нашому є речі, які ні з чим не порівнюються і не зіставляються. Це рідний народ, наша Вітчизна. Без будь-кого з нас Батьківщина може обійтися, але будь-хто з нас без Батьківщини – ніщо *(Сух.)*.

Варіант 13. Він мало жив. Немов літак, що ховається за обрієм швидше, ніж доб'ється до нашого слуху шум його двигунів, Василь Симоненко зник за пругом життя скоріше, ніж долинув до нас могутній гук його серця, зарядженого тривогою двадцятого віку і любов'ю до української землі.

Василь Симоненко коротким життям заробив чесне безсмертя, хоч про свою дочасну і позачасну славу він ніколи не думав (*Д.Павличко*).

Варіант 14. Його боліли всі кривди, завдані мозолям і пісням нашого народу, але найбільше його мучив сором за безбатченків і єзуїтів, що, лагідно посміхаючись, одрікаються народного звичаю, своєї мови й своєї матері. В.Симоненко писав просто. Цим він виділяється з-поміж своїх літературних ровесників, особливо з-поміж тих, які полюбляють словесне бароко. Не варто та й неможливо накидати кому-небудь з письменників чужу простоту як взірець для наслідування. В. Симоненко писав афористично. (*Д.Павличко*).

Варіант 15. Є в житті кожного народу часи, коли нікому ніщо не прощається, коли всяке добро або зло, зроблене людиною,

падає на незримі чаші найтонших терезів історії. І щасливий той, хто, винісши народне горе і попрацювавши немало і немало проливши крові на полях битв, може потім уже сказати собі і світу, що в найстрашнішу годину не було у нього зерна неправди за душею. Але горе тому, хто по злобі, мізерності, по нікчемності душі своєї піддається в фатальну хвилину слабодухості, своїм низьким інстинктам і кине товаришів своїх і народ свій в ім'я мнимого врятування особистого життя, в ім'я брехливих обіцянок ворога (*О.Довженко*).

Завдання ІУ. Утворити, де можливо, видові пари за допомогою засобів імперфективації.

Варіант 1. Заплести, стукнути, зрізати, вистояти, завернути, огорнути, запобігти, загребти, розповісти, розвиднилося, розкинути, розмалювати.

Варіант 2. Повиносити, смикнути, побачити, заморгати, створити, крикнути, посидіти, понабирати, загребти, зробити, заспівати, погратися, ринути.

Варіант 3. Стукнути, заморгати, поковзатися, попідгортати, написати, зустріти, порозкидати, покивати, труснути, зібрати, згадати, сказати.

Варіант 4. Затремтіти, запросити, злетітись, замерзнути, відігріти, ступити, змити, вмерти, розкласти, розчистити, розсадити, винести, надломити.

Варіант 5. Надбити, набути, дати, навчитися, винести, затінити, ощасливити, потроїти, засліпити, закипіти, прохолодитися, вискочити, завернути.

Варіант 6. Винести, розібратися, розносити, нав'язати, набрякнути, витерти, прилізти, вивезти, висохнути, розбудити, злити, укрити, зашити.

Варіант 7. Замерзнути, заповісти, лягти, засохнути, помережити, зважити, простити, образити, знайти, дозволити,

промовити, здерти.

Варіант 8. Ударити, гукнути, оборонити, допомогти, залягти, доїсти, зректися, виволокти, змести, заробити, наблизитись, пробачити.

Варіант 9. Вмити, стукнути, ревти, купити, глянути, викарбувати, скрутити, зловити, згуртуватися, наколоти, одужати, спізнитися.

Варіант 10. Виділити, збути, прикрити, аукнути, зустріти, допомогти, вимостити, застерегти, зустріти, побачити, прокласти, купити.

Варіант 11. Натерпітися, злізти, збути, схаменутися, розгомонітися, виспівати, залишити, підкреслити, ожити, грюкнути, опрацювати, утвердити, заробити.

Варіант 12. Згаснути, подарувати, поєднати,розкрити, виключити, вижити, крикнути, забити, розгладити, зшити, спроектувати.

Варіант 13. Схуднути, стукнути, розповісти, обдумати, закреслити, доповісти, пізнати, передплатити, скупити, зателефонувати, виконати.

Варіант 14. Аукнути, обминути, вибороти, повернути, крикнути, сіпонути, трусонути, махнути, вмерти, зникнути, схуднути, зійти, повернутися.

Варіант 15. Вплинути, переконати, відмежувати, стати, прикрити, усміхнутися, переписати, допомогти, оволодіти, розгладити, лишити, розгорнути.

Завдання У. Зі Словника української мови (в 11-ти томах) виписати 15 багатозначних дієслів, пояснити їхнє значення та визначити вид.

Завдання УІ. З творів художньї літератури виписати 10 речень з дієсловами нульового стану. Користуючись Словником української мови (в 11-ти томах), визначити

значення виписаних дієслів.

Завдання VII. З творів Ліни Костенко виписати 10 речень з дієсловами зворотно-середнього стану. Визначити значення та групу виписаних дієслів.

Лабораторна робота № 3

ТЕМА : СПОЛУЧНИК

Завдання 1. З творів Ліни Костенко виписати складні речення (не менше 8 речень), частини яких поєднані одиничними сполучниками.

Завдання 2. З творів Ліни Костенко виписати складні речення (не менше 8 речень), частини яких поєднані повторюваними сполучниками.

Завдання 3. З творів В. Шкляра виписати складні речення (не менше 5 речень), частини яких поєднані:

В-1. єднальними сполучниками сурядності;

В-2. зіставно-протиставними сурядності;

В-3. розділовими сполучниками сурядності;

В-4. градаційними сполучниками сурядності;

В-5. пояснювально-уточнюючими сполучниками сурядності та (або) приєднувальними сполучниками сурядності.

Завдання 4. З творів В. Шкляра виписати складні речення (не менше 5 речень), частини яких поєднані:

В-1. Підрядними з'ясувально-об'єктними сполучниками.

В-2. Підрядними означальними сполучниками.

В-3. Підрядними сполучниками час.

В-4. Підрядними сполучниками місця.

В-5. Підрядними причиновими сполучниками.

В-6. Підрядними сполучниками умови.

В-7. Підрядними сполучниками мети.

В-8. Допустовими підрядними сполучниками.

В-9. Порівняльними підрядними сполучниками.

В-10. Підрядними з'ясувально-об'єктними сполучниками.

Завдання 5. Зробити повний морфологічний розбір сполучників, ужитих у поданому тексті, за схемою.

Схема морфологічного розбору сполучників:

1. Записати слово. 2. Визначити його частиномовну належність. 3. Встановити групу: а) за синтаксичною функцією: сурядний чи підрядний; б) за значенням (єднальний, зіставно-протиставний, розділовий, градаційний, приєднувальний, пояснювально-уточнюючі; з'ясувально-об'єктний, означальний, часу, місця, причини, мети, умови, порівняльний, допустовий; в) за будовою (простий, складний, складений); г) за походженням (первинний, вторинний (відзайменниковий, відприслівниковий, віддієслівний); г) за вживанням (одиночний, повторюваний чи парний). 4. З'ясувати синтаксичні зв'язки.

В-1. ДУХОВНИЙ СКАРБ НАРОДУ

До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. Тому й називаємо це надбання рідна мова. Рідна, як мати, як батьківщина, як усе найдорожче серцю. Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і сподівання. Рідним словом народ збагачує також світову культуру. Слово – наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу. З цього невичерпного джерела мовець здобуває не тільки знання про навколишній світ, а й моральні й естетичні оцінки та уподобання народу.

Український народ створив свою мову упродовж віків, заносячи до мовної скарбниці добірний нектар слова, невтомно

запалював у слові незгасний вогонь думки і почуття, вічність праці і мрії. Колективна пам'ять народу-творця береже слово, а в ньому своє безсмертя. У слові рідної мови захована немовби якась таємнича сила, що в неповторному поєднанні звуків несе чарівну мелодію мови і називає щось зрозуміле всім. І не тільки називає, а й передає найтонші відтінки переживань і мислі.

Світ слова безмежний, велетенський, захоплюючий. Кожне слово рідної мови має неповторну біографію. Воно може наповнюватися як ніжністю серця, так і громозвукою ненавистю, гнівом до ворогів. Словом рідним треба дорожити, як честю матері, як совістю, як найвищими проявами народної моралі *(І. Вихованець)*.

В-2. ШЕВЧЕНКІВ ДУХ ПЕРЕМОЖЕ...

Глибоке розуміння того, що Шевченко як співтворець духовної краси, сили і величі української нації стає однією з найбільших її святинь – символом України, її невід'ємною суттю, прозвучало не в одній з прощальних промов. І не випадково, що біля домовини Шевченка промовляли тоді найвидатніші діячі і творці української історії – відомий Чубинський, історик і письменник Микола Костомаров, письменник-культоролог, історик Пантелеймон Куліш, редактор першого українського громадсько-політичного і літературно-мистецького щомісячного журналу "Основа" Василь Білозерський, поет Олександр Афанасьєв-Чужбинський.

Боляче переживаючи гіркоту і масштаби втрати, студент Петербурзького університету Павло Чубинський у своєму слові говорив про невипадкову для України місію Шевченкового слова. Його слова пізніше могутньо відгукнуться у створеному ним же гімні, осяяному Шевченковими ідеями слави, волі, національного братерства: "Ще не вмерла України і слава, і воля, Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля". Це один із промовистих фактів

того, як Шевченкове слово входило в мислення і дії наступних поколінь українських борців за волю, як справедливим було пророче побажання П. Куліша: "Наш єси поет, а ми народ твій; ми духом твоїм вовіки дихатимем, і дух твій простий і ясний вселиться в нашу освіту і в наші справи громадські".

...Повернення Шевченка Україні – це повернення нашої національної гідності і розуміння того, що "в своїй хаті своя правда, і сила, і воля". Повернення Шевченка Україні – це повернення до України її блудних синів, що підступно були обмануті і втратили духовний зв'язок з материнською землею, повернення Україні Шевченкової мови. Боротьба за повернення Україні цих найдорожчих святинь триває. І Шевченків дух – наш Богом даний світлоносний ангел-охоронець – має здобути перемогу (*За В. Мовчанюком*).

В-3. ОСТАННІ ОРЛИ

Минуло сто років відтоді, як Богдан Хмель приєднав разом з іншими землями й Київ до Російської держави. Не одна буря й напасть прокотилися над сивою головою матері городів руських за це століття: не раз її грабували, палили, руйнували і поляки, і татари в шаленій боротьбі за цей ласий шматок; довго боролася й Москва з сусідами, щоб удержати в своїх руках цю дорогу святиню, й змушена була навіть поступитися Польщі Правобережною Україною, віддати до рук мучителям своїх кревних єдиновірців, аби тільки викупити Київ навіки. Тепер уже йому не було чого потерпати за своє існування, — захищений од зовнішніх ворогів, під опікою російських царів, він почав швидко розквітати й розвиватися; з пожарищ і руїн знов зводились великі київські святині – Лавра, яка згоріла майже дощенту у двадцяті роки вісімнадцятого століття, відродилася знову з попелу, завдяки щедрим пожертвам монархів і монархинь, починаючи з Петра І, а особливо завдяки щедротам Єлизавети Петрівни.

Малоросійські гетьмани, запорожці, а також магнати великої й малої Росії, та й увесь православний люд, приносили щедрою рукою благостиню на побудову й прикрашення храмів у Печерську. Споруджено було мурований славетний храм Успіння пресвятої богородиці, велику соборну церкву, що існує й нині; її заснували ще 1073 року преподобні Антоній і Феодосій Печорські, а потім вона була вщент зруйнована татарами в 1240 році; і аж після двохсотлітнього запустіння її відбудував князь Симеон Олелькович; і нині, після численних розорень мечем і вогнем, вознеслася вона з 1729 року сімома позолоченими банями до неба, прикрасилась чудовим живописом, возсіяла внутрішньою ліпотою. Незабаром, по закінченні храму, споруджена була 1745 року, на подив усьому світові, й велика дзвіниця, яка сягнула хрестом своїм хмар у небі й навіяла своєю надзвичайною величчю багато легенд. Праворуч і ліворуч од великої церкви уздовж просторого лаврського двору виросли одноповерхові мурованні будівлі келій і простяглись густі алеї черемхи, лип і безу; весь двір оточив високий мур, а в середині його з'явилося багато менших церков — святих апостолів Петра й Павла, святого Михайла, першого митрополита київського, святого Сергія, радонезького чудотворця, живоначальної тройці, святого Миколая та інші, а головний вхід прикрасився чудовою брамою *(За М. Старицьким).*

В-4. Я, БОГДАН

Ось мені вже сто, а то й більше літ, і лину я над землею рідною, як дух невтоленний, далі й далі, і перед очима моїми постають численні безлюдні городи й замки, порожні вали, колись висипані працею людською, як гори й пагорби. Всі вони правлять тепер за пристанище і поселення не людей, а тільки диких звірів. Я побачив, що колишні неприступні твердині – Одні стоять малолюдні, інші зовсім спустошіли – розруйновані,

засипані землею, заплісняві, зарослі бур'янами і повні лиш черви, зміїв, усякого гаддя, що там кублиться. Роздивившись, побачив я покриті мохом, очеретом і зіллям просторі тогобічні українські поля і розлогі долини, ліси й великі сади, красні діброви й річки, стави й занедбані озера. І це був той край, який правдиво колись, уже шкодуючи про втрату його, називали й проголошували пани раєм світу, був він колись для них мовби друга земля обітована, що спливала молоком і медом (а меду ж, відомо, не їсти, поки не передавиш бджілок!). Бачив я, окрім того, в різних місцях багато людських кісток, сухих і голих, вкритих самим лиш небом. Я питав тоді себе; «Хто се? І чому се так?» І ніхто мені не вмів відповісти, бо ж знав я все лиш сам – один.

А чи сам я отак летів над Україною, чи з Самійлом Величком, який буцімто перший списав мою історію, взявши її з дїаріуша секретаря мого, теж Самійла, прозваного нібито Зорка, а ще переказавши істориків чужоземельних — польського Самійла Твардовського й німецького, так само Самійла Пуфендорфія.

Забагато Самійлів на одну історію (додамо сюди ще Самуїла Ґрондського та Самуїла Кушевича), як згадати, що колись стачило одного лиш пророка Самуїла аж на двох біблійських царів – Саула й Давида.

Та чи й був насправді Самійло Величко? Де він родився, де ріс і вчився, де його могила? Шкода мовити! Може, то тільки й знання, як і я сам тепер, проживши понад сто двадцять літ, з яких першу половину пройшов земною путтю, а другу — сповненим пристрасті шляхом, де зустрічаються природа й дух, темне руйнівне могуття і світла сила, що поєднує і підтримує людей, благословення небес і безодні юдолі. *(За П. Загребельним).*

В-5. ФІРМАН СУЛТАНА

Козакові чоло рясно всіялося потом. Він хоче скрикнути – і

не може. Всі м'язи напружилися, вірьовки врізалися в тіло... І в останню мить, коли залізо, здається, от-от штрикне в око, він прокидається.

Навколо темрява. Задуха. Чути глухе шемрання хвиль за бортом та хропіння і стогін невільників. Звенигора полегшено зітхає, витирає рукавом чоло і вдивляється в низьку дощану стелю. Лежить довго з розплющеними очима, силкується заснути знову, але не може. В голові роєм в'ються думки і спогади. Він згадує матір, сестричку Стеху, дідуся, які, напевно, вже втратили надію побачити його живого, згадує Златку... Та чиє б обличчя він не уявив, які б картини минулого не спливали перед ним, він не міг довго милуватися ними, бо зразу ж виникала надокучлива пекуча думка: як визволитися? Невже йому судилося провести останні роки життя на каторзі? Невже не трапиться щасливої нагоди втекти?

Звенигора обережно, щоб не розбудити товаришів, підводиться, сідає на лаві і починає перебирати в думці всі можливі варіанти визволення.

Нападуть на судно запорожці – захоплять його. От і вільний... Та чи нападуть? Чи не доведеться цього ждати десять або й двадцять років – і, врешті, не діждавшись, загинути у відчаї?

Можна використати Сіркове золото... Але як? Паша Семестаф дізнається – просто відбере! Пропаде пояс із монетами ні за цапову душу!.. До того ж залишаться в неволі Спихальський і Роман. А такого він і в гадці не має. Якшо визволятися, то тільки разом! *(За В. Маликом).*

В-6. ПЕТРО САГАЙДАЧНИЙ

Сагайдачний багато зробив для розвитку освіти на Україні. Він з усім двадцятитисячним Військом Запорозьким вступив до створеного у 1615 р. Київського братства, яке набуло значення ідеологічного центру опозиційного руху на Україні проти

політики національно-релігійного утиску.

Маніфестаційний вступ усього козацтва до братства, яким запорозькі козаки продемонстрували, що вони солідаризуються з програмою братства і беруть його під свій захист, був актом величезної політичної ваги, який сприяв популярності Київського братства в широких народних масах, високо підніс його силу і авторитет, а одночасно охороняв братство від репресій. Уніатські єпископи писали у своєму меморандумі папі до Рима, що співробітництво між Київським братством і запорожцями на чолі з гетьманом Сагайдачним несе велику загрозу для католицизму.

Козацтво, яке стало колективним членом Київського братства, було тісно пов'язане з життям школи, що була заснована при ньому, і яка згодом розвинулась у Києво-Могилянську Академію, тривалий час – єдиний вищий навчальний заклад у Східній Європі.

Сагайдачний – член Київського братства і ктитор (опікун) Києво-Братського училищного Богоявленського монастиря та братської школи, постійно дбав про їх розвиток. Піклувався він і про школи інших братств на Україні, а також підтримував православні церкви та монастирі, що в ті далекі століття відігравали роль центрів науки, освіти, книгописання і книгодрукування. Багато він також жертвував на шпиталі *(За О. Апанович)*

В-7. ІМ'Я ІВАНА МАЗЕПИ

Завдяки дипломатичному хисту Мазепа зумів налагодити стосунки як з царівною Софією та фактичним керівником московського уряду кн. В. Голіциним, так і з їх наступником — царем Петром І, що врятувало Україну від можливих руйнацій після державного перевороту у Московській державі 1689 р.

Незважаючи на заборону міжнародних дипломатичних зносин, зафіксовану у «Коломацьких статтях» – угоді між Україною та Московською державою, підписаною під час обрання Мазепи гетьманом, він мав численні зв'язки з монархічними дворами Європи, зокрема, Веттінів у Польщі, Гіраїв в Криму та ін.

З метою оборони південних кордонів побудував фортеці на півдні України, зокрема, Новобогородицьку та Ново-Сергіївську на р. Самара.

Прагнучи знайти опору серед козацької старшини Лівобережної України, Мазепа дбав про забезпечення її представників маєтностями, про що свідчать гетьманські універсали Василю Борковському, Прокопу Левенцю, Михайлу Миклашевському, Івану Скоропадському та ін. В той же час І. Мазепа захищав інтереси простих козаків та посполитих, що було зафіксовано універсалами від 1691, 1692, 1693, 1701 років та інших, в яких регулювалися питання оподаткування та відробіток («панщина»).

Вихований у принципах меркантилізму, Мазепа в різні способи сприяв розвиткові економіки держави, насамперед промисловому виробництву та торгівлі *(За О. Ковалевською).*

В-8. ПЕТРО ДОРОШЕНКО

В українській історичній думці неоднозначне ставлення до особи Петра Дорошенка та його політичної діяльності закладається вже в 30-80-х роках XVIII ст. Воно залишається чинним практично і для всього періоду так званої романтичної історіографії. У концептуальному відношенні історичні твори того часу демонструють, з одного боку, яскраво виражену спрямо ваність на героїзацію історії козацької України, а з іншого – спроби вписання її в контекст загальноімперського історичного процесу. Слід зазна- чити, що створений українськими

істориками до середини XIX ст. образ правобережного володаря булави лише незначною мірою суперечить тим загальним концепціям, з яких трактувався український історичний процес раннього нового часу в російській та польській історіографії. Оціночна ж шкала, з якою науковці у цей час підходили до характеристики особис тих якостей Петра Дорошенка, намагалися осягнути його місце на політичному олімпі Гетьманщини, відзначається доволі широким діапазоном й поляризацією поглядів. Так, в «Історії Русів» гетьман виступає борцем за права і свободу українського народу, рішучим противником вкорінення регулятивних норм російського бюрократичного апарату в господарсько-політичні системи Лівобережжя, чим власне і відрізняється від свого лівобережного опонента. При цьому основна мета його зусиль (попри те, що «гетьманство Дорошенкове і воїнство його» сприймалися автором праці «як велика розбишацька ватага» безпосередньо пов'язувалася з наміром визволити «народ Лівобережжя з кормиги Воєводської і зробивши йому тим велике добро, привернути його на свій бік і стати Великим Гетьманом на всю Малоросію». Натомість у характеристиках, наведених, наприклад, Г. Грабянкою, О. Рігельманом та П. Симоновським, переважає негативне ставлення до цього політичного лідера, що продиктова не його протурецькою орієнтацією з її руйнівними наслідками для долі Правовобережжя. «Через страшну ціну, – зазначає, зокрема, сучасний дослідник козацьких літописів І. Дзира, – яку заплатила Правобережна Україна за союз Петра Дорошенка з турками й татарами, цей гетьман дістав оцінку «владолюбця», «сумозбродного України руйнівника». Д. Бантиш-Каменський зображував П. Дорошенка владолюбним, підступним, віроломним, зухвалим і гоноровитим, але водночас підприємливим володарем. Не маючи «розуму й політики

Богдана Хмельницького», він, на думку історика, «за дев'ять років володіння більшою частиною України збагривший свою країну кров'ю побратимів», протиставив собі дві сильні держави – Росію і Річ Посполиту, через що і зазнав невдачі *(За В. Смолієм).*

В-9. ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У той час, як Богдан здійснював кар'єру козацького ватажка, Україна переживала один зі спокійних періодів власної історії. Проте спокій цей був лише затишшям перед бурею. Поляки силою змусили українців тихо нести ярмо, але така ситуація не могла довго залишатися незмінною. Народ наш не заслуговував на такі умови життя, а іноземне гноблення настільки сильно гальмувало його розвиток, що у 1648 році передумови національної революції вже були повністю сформовані. У різних сферах розвитку українського суспільства визріли гострі суперечності з існуючим статусом України в складі Речі Посполитої, її політикою в українському питанні, з усталеними в ній суспільно-політичним ладом і системою соціально-економічних відносин.

По-перше, український народ фізично не міг довго існувати у складі Польщі, як самостійна етнічна спільнота, бо таке існування було несумісне з польською імперською доктриною. Згідно з нею, Люблінська унія 1569 р. була лише поверненням до складу Речі Посполитої відірваних від неї земель. Щойно сформована українська нація до половини XVII ст. уже була напівзнищена – її шляхта, природна еліта, «політичний народ» була майже повністю спольщена і якби не феномен козацтва, народ, принаймні, згідно з феодальним світосприйняттям, позбавився б права на існування. Тож козацтво поступово набуває функцій "носія української державності", замінюючи собою шляхту. Це була, звісно, неповноцінна заміна, проте нова

еліта не могла стерпіти тієї наруги, яку поляки здійснювали над козацтвом після 1637 р. Вона будь якої хвилини могла зважитись на боротьбу за свої права, бракувало лише найменшого приводу.

По-друге, українство відчувало нестерпне гноблення в культурно-релігійній сфері. "Руським" людям чинилися перешкоди при вступі до цехів, у зайняттях торгівлею і промислами, щільно закриваючи їм доступ до перспективного міста і перетворюючи їх на селянську націю. З іншого боку, проводилася політика ліквідації православної віри й впровадження католіцизму та уніацтва (до речі, у XVII ст. українцем, фактично, вважався той, хто сповідував "руську" віру). І нарешті, широко розповсюджувалося духовне й фізичне знищення українців, я маю на увазі дискримінацію у сфері мови та освіти й етнічні чистки.

По-третє, незважаючи на периферійне положення України в Європі, в її економіці розпочався перехід до капіталізму: окреслився процес розкладу цехового ремесла, в багатьох промислах відбувалося зародження мануфактурних форм виробництва. Та найголовнішою ознакою появи зародків нового ладу був фермерський характер козацького господарства. В той же час Польща постачала хлібом усю Західну Європу, тому її шляхта була вкрай зацікавлена у збереженні й посиленні фільварково-панщинної форми господарювання, яка забезпечувала їй високі прибутки. Тому конфлікт між польською шляхтою і українським козацтвом і селянством був неминучий. Це стало чи не найважливішою умовою вибуху 1648-го року.

В-10. БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, ГЕТЬМАН ВИЗВОЛЬНОЇ АРМІЇ, ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ

В історії кожного народу з'являються постаті, роль і значення яких у становленні його державності, формуванні національної самосвідомості, зародженні величі душі та стійкості духу

виходять далеко за межі історичного бачення, соціального тлумачення і політичних амбіцій не лише сучасників, а й багатьох прийдешних поколінь. І сприймати ці постаті треба в контексті всього того загальноєвропейського, загальнолюдського розвитку, всієї тієї фатальної непередвизначеності шляху і сатанинського зіткнення інтересів та обставин, що їм невблаганно підлягає наша цивілізація, виковуючи на них, ніби на ковадлі історії, – у рятівних війнах, зрадницьких перемир'ях і згубних статтях ще одного «вічного миру» – вікопомний життєпис усякої сущої на землі людності.

Так ось, Богдан Хмельницький – і є той військовий і політичний геній України, те, суто українське знамення небес, провідницьку силу та історичну роль якого ми, українці, ще тільки маємо пізнати.

Основні події Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького загалом відомі – всі її битви, перемоги і поразки, переговори і договори. Найбільшою таємницею була і є лише постать самого вождя, мотиви, що спонукали його до такої могутньої війни в один із найспокійніших періодів кривавого українсько-польського співіснування під єдиною короною; мотиви тих дипломатичних ходів, унаслідок яких протягом двох, знову ж таки більш-менш мирних років єднання України з Росією, тобто ще за життя Б. Хмельницького, Україна втратила все, чого досягла боротьбою, кров'ю сотень тисяч своїх синів, у тім числі – незалежність і державність. Звідси й ставлення до Б. Хмельницького, яке ніколи не було однозначним, – спектр сягав від цілковитої і беззастережної героїзації гетьмана як видатного сина українського народу, до зрадника, який продав Україну Московії *(За Б. Сушинським).*

В-11. ОСТАННІ ОРЛИ

У просторому, але суворо чернечому помешканні настоятеля Печорського монастиря сиділи вже за столом, у трапезнім покої, запрошені гості. Мурований двоповерховий будинок, де були архімандритські покої, стояв осібно праворуч від Лаври, він притулився на схилі гори, що спускалася до Дніпра крутими терасами, порослими виноградниками та квітучими фруктовими деревами, і тонув у їхніх сріблисто-рожевих хвилях.

Архімандритська трапезна була невеликою кімнатою з неймовірно товстими стінами, в котрих вузькі, заокруглені згори вікна мали вигляд справжніх бійниць; стеля трапезної була склепінчаста, і з вершка її, де сходились кути, спускалася вниз люстра, або, точніше сказати, панікадило, весь східний куток покою займали ікони, в центрі їх вирізнявся великий образ Ісуса Христа в багряниці й терновому вінку, а обабіч його висіли зображення преподобних подвижників Антонія й Феодосія Печорських. Перед образами в кутку світилися три лампадки, а попереду стояв, поміж двома ставниками з зеленими восковими свічами, накритий чорним оксамитом аналой, взагалі весь цей куток нагадував невеликий іконостас. Вікна в трапезній були відчинені, в них заглядали розквітлі гілки вишень і груш, над якими роями гули й метушилися бджоли. В покою стояв важкий дух ладану, та аромат садів, що лився в вікна вкупі з ласкавим повітрям, пом'якшував той дух до ніжних пахощів.

На почесному місці, ближче до іконостаса, сидів у глибокому кріслі з високою спинкою сам ігумен печорський. Чорна камлотова ряса облягала його маленьке, худорляве тіло, на голові був підкапок, скуфійка, венеціанського Оксамиту, з вишитим срібним хрестом та адамовою головою й кістками під ним. Вся маленька постать отця ігумена майже ховалася в кріслі; пасмо сріблисто-білого волосся, що вибилося з-під скуфійки, така сама із жовтизною борода й виснажене, воскового кольору обличчя з

глибоко запалими очима виказували його похилий вік. Цілковиту протилежність являв собою почесний гість, що сидів праворуч, — архімандрит Мотронинського монастиря отець Мельхіседек Значко-Яворський: огрядний, широкоплечий, високого росту, у чорній шовковій рясі і чорному високому з "крепи хінської" клобуці; з такою ж довгою пелериною, — він мав вигляд людини, повної життєвих сил і майже молодої: смугляве, з легким темним рум'янцем обличчя його, обрамлене густою, чорною, як смола, бородою, було сповнене мужньої козачої краси; чорні тонкі брови, що зрослися на переніссі, виявляли тверду, вперту волю ченця; з-під них іскрились енергією темні довгасті очі; ці зрослі брови й великий з горбиком ніс надавали деякої суворості його фізіономії, хоч ця суворість пом'якшувалась теплою, привабною усмішкою *(За М. Старицьким).*

В-12. КОЗАК ІВАН СІРКО. ЛЮДИНА-ЛЕГЕНДА

Іван Сірко прожив 210 років – тричі по 70. Коли приходив час смерті, отаман кликав козака-джуру, свого помічника, і давав йому три пляшки з настоями трав. Після смерті отамана, він закопував його тіло. На третій день джура розгрібав землю і окроплював тіло отамана настоєм з першої пляшки – Сірко починав дихати. Після настою з другої пляшки у Сірка відкривалися очі, ну а після третього кроплення отаман починав рухатися та говорити. Коли смерть прийшла за Іваном втретє, він наказав себе спалити та розвіяти попіл за вітром. Але перед тим – відрубати йому руку та носити її у походи козацького війська 7 років і лише потім – покласти в могилу.

Отамана Івана Сірка чи не кожен українець бачив хоча б раз у житті. Живописець Ілля Рєпін зобразив його у центрі своєї картини «Запорожці пишуть листа турецькому Султанові». В Івана Сірка дійсно були дуже правильні риси обличчя. Але Рєпін не знав однієї деталі: отаман мав на нижній губі з правого боку

родиму пляму червоного кольору. Сучасники вважали її Божим знаком, який відрізняв Сірка від звичайних людей…

Козак Половець мав клопіт із хлопцем від самого народження. Коли жінка народила дитя, одразу ж втратила свідомість. Молока не стало за тиждень – довелося годувати дитину хлібом. Немовля спокійно гризло окраєць, бо народилося одразу із зубами. Дяк, який зайшов охрестити немовля, відмовився брати дитину на руки, перехрестив здалеку і втік. А налякані сусіди радили батькам позбутися сина, бо за повір'ями, поява дитини з зубами означала, що народився майбутній вбивця.

Малюк ріс хворобливим і мовчазним. Серед однолітків почувався чужим, тому часто блукав лісом на самоті. У ніч на Івана Купала його збив з ніг сильний поштовх. Хлопець закричав, навмання вчепився у нападника, а коли отямився, побачив, що голими руками задушив вовка…

Після того випадку Іван перестав хворіти, але у селі його почали побоюватись. Легенду про вовка записали на Харківщині. Вважається, що саме там народився отаман. Дійсно, у тамтешній козацькій слободі Мерефі довгий час жила дружина та діти отамана. У хроніках це місце навіть називали Сірківкою. Але ж Сірко народився задовго до заснування слободи – на 53 роки раніше… *(За А. Назаренко).*

В-13. КОЗАКИ-ХАРАКТЕРНИКИ – ХРАНИТЕЛІ ДРЕВНІХ ЗНАНЬ

Українські козаки завжди були явищем містичним, таємничим, дивовижним: ну хто ще йшов у бій до поясу оголеним, лавиною кидався на ворогів і знищував їх вщент, ліз в саме пекло аби визволити побратимів, майстрував чудернацькі речі (на кшталт підводних човнів), які допомагали застати ворогів зненацька і здобути блискучу перемогу… І цей перелік можна продовжувати.

Але в усіх древніх славетних військ була ще одна таємна зброя: чаклуни, маги… одним словом, люди з надприродними здібностями. Їх вміння використовувались повсякчас, принаймні згадки про це можна знайти в літературних творах та деяких історичних трактатах. Не були виключенням і українські козаки. Чули про таких собі характерників? Так от ці дивовижні воїни залишили чималий слід в українській історії. Кажуть їх сам дідько боявся. Навіть стихія підкорялась їх твердому характеру.

В чому була їх особливість? Вважалось, що вони не бояться ні вогню, ні води, ні шаблі, ні кулі (хіба що срібної та освяченої, але про це потім); можуть відкрити будь-які двері без ключів, плисти у човні по підлозі, немов на хвилях, перейти річку, навіть ноги не намочивши, перетворюватись у різних тварин, читати думки, ставати невидимим, спілкуватись з тваринами і ще знали цілу купу різних чарівних фокусів.

Цікаво, що характерництво переважно вважалось військовим мистецтвом. Хоча в кожному місті чи селі були такі собі знахарі та відуни (що володіли тими ж знаннями, що і характерники), які повинні були захищати місцевих жителів від нечисті. Це були люди "від Бога", щось на кшталт добрих магів, які захищають рідний край.

Вважалось, що характерником може стати виключно людина з екстрасенсорними здібностями, з вмінням читати думки та гіпнотизувати, зі схильністю до телепатії та телекінезу. Окрім того мало бути присутнім Боже Провидіння, лише так можна було "доторкнутись" до древніх знань, щоби використати їх для доброї справи. Адже якби такі речі потрапили до злих рук, хто зна, що могло би трапитись *(За Л. Колісник).*

В-14. БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, ГЕТЬМАН ВИЗВОЛЬНОЇ АРМІЇ, ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ

Народився Богдан Хмельницький близько 1595 року в сім'ї чигиринського сотника (за деякими даними – підстарости) Михайла Хмельницького, дрібного шляхтича, що походив з давнього литовського роду, який згодом став литовсько-польсько-українським. Я не випадково акцентую увагу на цьому, оскільки національна приналежність Хмельницького давала підстави і польським, і литовським аристократам та історикам вважати його зрадником як привілейованого стану – шляхти, так і самої польсько-литовської держави. Разом з тим це дозволяло деяким видатним воєначальникам Визвольної армії підозрювати гетьмана в нещирості, нерозумінні суті визвольної боротьби, в пропольських (точніше буде сказати – прокоролівських) настроях, і навіть у неприхованій зраді, найзгубнішим виявом якої в їхніх очах було поєднання України з Росією. Та до цих подій ми ще повернемося.

З дитинства Богдана Хмельницького до нас дійшло мало що, але достеменно відомо найістотніше: чигиринський сотник намагався дати своєму синові найкращу на ті часи освіту. Спочатку Богдан-Зиновій навчався в елітарній Київській братській школі, де опановувати науку мали за честь вихідці з набагато вельможніших сімей. Далі вчився у польській єзуїтській школі (в деяких джерелах її називають «колегіумом») у Ярославі (тепер територія Польщі).

Втім, цілковитої ясності в цьому питанні не існує. Дехто з дослідників вважає, що колегія, в якій Б. Хмельницький навчався, справді була єзуїтською, але знаходилася у Львові.

«Навчався, – читаємо в передмові І. Бутича до збірки універсалів Богдана Хмельницького, – спочатку в українській школі (не виключено, що в Києві), а потім у єзуїтській колегії у

Львові, заснованій 1608 р. польським коронним гетьманом Станіславом Жолкевським, яка служила знаряддям католицтва в Україні».

І не лише католицтва, – уточнимо – але й єзуїтства. Оскільки Орден єзуїтів мав свої погляди і на методи та засоби поширення віри, і на мету діяння філій свого Ордену. Тобто, якщо місце навчання викликає полеміку, то факт здобуття освіти саме в єзуїтському закладі сумнівів не викликає. А це має принципове значення *(За Б. Сушинським).*

В-15. ПИЛИП ОРЛИК

Пилип Орлик – найтрагічніша фігура часів боротьби України за свою незалежність – народився на Віленщині у 1672 році. Він отримав освіту у Києво-Могилянському колегіумі й у 26-річному віці був уже кафедральним писарем київської митрополії, ще через 2 роки – старшим канцеляристом у генеральній військовій канцелярії, а у 1706 році (тобто у 34-річному віці) стає генеральним писарем війська Запорозького і надійним помічником гетьмана Мазепи.

Орлики – старовинна баронська фамілія, що розповсюджена у Чехії, Моравії та Силезії. Існує звістка про те, що одна з гілок роду Орликів за часів гуситської революції переселилася до Литви і саме звідти вийшов козацький предок майбутнього гетьмана, який отримав польське шляхетство у XVII ст.

Після смерті останнього мазепинці, що опинилися на чужині у Туреччині, на противагу Скоропадському, якого поставив гетьманом на Україні Петро І, обрали гетьманом Пилипа Орлика.

Орлик уклав з козацтвом угоду, яка по суті стала першою демократичною конституцією України. Згодом Орлик у союзі з кримським ханом вирушив на Україну, розбив військо, що Скоропадський змушений був вислати проти нього, й звернувся до Скоропадського, закликаючи до об'єднання зусиль задля

створення незалежної Української держави й обіцяючи поступитися гетьманською булавою на користь Скоропадського. Хоча Петро І був у скрутному становищі («Прутська конфузія»), використати це Орлик не зміг, бо хан раптово (як це бувало за часів Хмельницького та Дорошенка) порушив угоду й повернув назад. Залишило його і польське військо, а Петро І поспішив виконати вимоги султана й зруйнував фортецю у Таганрозі та передав туркам Азов, а за хабаря у 100 тисяч червонців виговорив право залишити за собою Лівобережну Україну з Києвом.

Орлик намагався відстояти хоча б Правобережжя, але польське коронне військо розбило його козаків. Після цього він був змушений виїхати на запрошення Карла XII до Швеції. Після смерті останнього він переїжджає до Німеччини (де має велику підтримку від свого німецького родича фон Орлика), потім до Франції і, нарешті, до Туреччини, де й помирає у 1742 році (*З енциклопедії).*

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Яке категоріальне значення має дієслово?

А) статичної ознаки

Б) непроцесуальної ознаки

В) процесуальної ознаки

2. Які дієслівні форми виділяють у сучасній українській мові?

А) родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник

Б) інфінітив, особові форми, дієприкметник, дієприслівник

В) інфінітив, родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник, форми на -но, -то

3. Які дієслівні форми належать до дієвідмінюваних?

А) форми, роду, числа, часу, на -но, -то

Б) форми особи, роду, числа, часу, способу

В) інфінітив, дієприкметник, дієприслівник

4. Які дієслівні форми належать до недієвідмінюваних?

А) родові форми

Б) форми часу і способу

В) інфінітив, дієприкметник, дієприслівник

5. Які граматичні категорії належать до загально дієслівних?

А) виду, особи, способу, часу

Б) виду, стану, перехідності/неперехідності

В) стану, роду, числа, часу

6. Якій дієслівній формі характерна прикметникова словозміна?

А) дієприслівнику

Б) дієприкметнику

В) інфінітиву

7. Що позначають дієслова доконаного виду?

А) неповністю реалізовану, тривалу, нецілісну ознаку

Б) неповністю реалізовану, не обмежену граничним виявом, нецілісну процесуальну ознаку

В) повністю, реалізовану, обмежену граничним виявом, цілісну процесуальну ознаку

8. На які групи поділяють дієслова щодо реалізації категорії виду?

А) парновидові, двовидові, непарновидові

Б) парновидові, непарновидові

В) двовидові, одновидові

9. У якому рядку всі дієслова належать до двовидових?

А) амністувати, верховодити, мовити, адресувати

Б) стабілізувати, заморгати, атакувати, анексувати

В) розслідувати, адресувати, інформувати, атестувати

10. У якому рядку всі дієслова виступають, як правило, тільки у формі доконаного виду?

А) наспіватися, перешити, почитати, напитися

Б) подоливати, збудувати, відшуміти, порозливати

В) наговоритися, заморгати, затремтіти, роздратуватися

11. У якому рядку всі дієслова функціонують тільки у формі недоконаного виду?

А) гребувати, зеленіти, бесідувати, завідувати

Б) верховодити, гордувати, гомоніти, бродити

В) куховарити, диригувати, червоніти, аплодувати

12. Який процес називається імперфективацією?

А) творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів

Б) творення дієслів доконаного виду за допомогою префіксів

В) творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів -ну-, -ону-

13. У якому рядку всі займенники пишуться разом?

А) хто/сь, аби/хто, ні/що, будь/хто

Б) де/хто, аби/кого, де/який, аби/що

В) що/сь, де/що, хтозна/що, аби/чого

14. У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?

А) скільки/небудь, будь/хто, котрий/сь, чого/небудь

Б) чого/небудь, будь/чий, який/сь, чий/небудь

В) хто/небудь, будь/який, що/небудь, будь/чий

15. У якому рядку всі прислівники пишуться через два дефіси?

А) пліч/о/пліч, хоч/не/хоч, будь/що/будь, з/ранку/пораненько

Б) всього/на/всього, де/не/де, віч/на/віч, коли/не/коли

В) де/не/де, з кінця/в/кінець, з дня/на/день, коли/не/коли

16. За допомогою яких часток утворюються неозначені займенники?

А) аби-, будь-, -небудь, казна-

Б) хтозна-, -сь, не-, казна-

В) будь-, -сь, коли-, хтозна-

17. Якою частиною мови є слово «легше» у реченні: «Пораненому стало легше»?

А) дієприслівником

Б) прикметником

В) прислівником

18. У якому рядку всі дієприкметники є активного стану?

А) співаючий, варений, танцюючий, тренуючий

Б) палаючий, сплячий, позеленілий, потертий

В) посивілий, ревучий, тренуючий, пожовклий

19. Які форми дієслова творяться від основи інфінітива?

А) форми дієслів минулого часу, активні дієприкметники минулого часу, дієприслівники недоконаного виду

Б) форми дієслів минулого часу, умовного способу, активні і пасивні дієприкметники минулого часу, дієприслівники доконаного виду

В) форми дієслів теперішнього часу, пасивні дієприкметники, дієприслівники недоконаного виду

20. У якому рядку всі дієслівні форми утворені від основи інфінітива?

А) синіючий, битий, ходячи, увійшовши

Б) ведучи, заручена, пожовкле, співаючи

В) посіявши, змарнілий, озброєний, відвідавши

21. За допомогою яких префіксів утворюються форми дієслів доконаного виду?

А) про-, пере-, пріі-, при-

Б) з- (с-), за-, на-, при-

В) за-, об-, пере-, на-

22. У якому рядку всі дієслова належать до І дієвідміни?

А) хотіти, мовчати, купити, в'янути

Б) плакати, літати, сипати, білити

В) могти, колоти, полоти, здобувати

23. Які особові форми має наказовий спосіб дієслова?

А) 1-ої особи однини і множини

Б) 1-ої особи множини, 2-ої особи однини і множини, складені форми 3-ої особи однини і множини

В) 2-ої особи однини і множини

24. Як змінюються дієслова теперішнього і майбутнього часу?

А) за числами й особами

Б) за числами, особами і родами

В) за числами і родами

25. У якому рядку всі дієслова мають однакове граматичне значення способу?

А) бережи, нехай зробить, перемагають

Б) скаже, прочитав би, чуєш, дзвонять

В) замовив, дорожчають, зібралися, плекаємо

26. До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми сердитися, хвилюватися, веселитися, злитися?

А) загально-зворотніх

Б) власне-зворотніх

В) непрямо-зворотніх

27. До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми вмиватися, одягатися, фарбуватися, голитися?

А) взаємно-зворотні

Б) активно-безоб'єктні

В) власне-зворотніх

28. Який стан має дієслово **змалюй** у реченні Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крислаті, крислаті, котрі од вітру гнуться до землі?

А) пасивний стан

Б) активний стан

В) зворотний стан

29. Який стан має дієслово **гнуться** у реченні Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крислаті, крислаті, котрі од вітру гнуться до землі?

А) пасивний стан

Б) активний стан

В) зворотний стан

30. Яка дієслівна форма означає дію як ознаку предмета, виражену граматичними категоріями дієслова і прикметника?

А) дієприслівник

Б) дієприкметник

В) дієслівна форма на -но, -то

31. Яка морфологічна словозмінна категорія дієслова виражає відношення дії до моменту мовлення?

А) категорія особи

Б) категорія часу

В) категорія способу

32. У якому рядку всі дієслова мають неповну особову парадигму?

А) бубнявіти, повертатися, рясніти

Б) терпнути, сміятися, жевріти

В) іржати, телитися, колоситися

33. У якому рядку всі дієслова мають неповну особову парадигму?

А) капати, ягнитися, ржавіти

Б) виникати, цвісти, хотіти

В) щастити, морозити, змагатися

34. У якому рядку всі дієслова належать до безособових?

А) вистачати, лихоманити, цвісти

Б) бракувати, таланити, щастити

В) кортіти, сердитися, фортунити

35. Яку функцію виконують прийменники?

А) утворюють модальні відношення

Б) поєднують рівноправні частини речення

В) виражають підрядні відношення між словоформами у словосполученнях і реченнях

36. У якому рядку всі прийменники співвідносні з прислівниками?

А) шляхом, обабіч, неподалік

Б) нижче, край, протягом

В) близько, збоку, довкола

37. У якому рядку всі прийменники належать до вторинних (похідних)?

А) посеред, праворуч, край

Б) після, серед, крім

В) через, проміж, без

38. У якому рядку всі прийменники є просторовими?

А) перед, внаслідок, завдяки

Б) близько, впродовж, через

В) обабіч, у напрямку до, посеред

39. З якою відмінковою формою іменника вживаються прийменники **біля, близько, коло**?

А) знахідного відмінка

Б) родового відмінка

В) місцевого відмінка

40. З якою відмінковою формою іменника вживається займенник через?

А) знахідного відмінка

Б) родового відмінка

В) давального відмінка

41. На які групи поділяють прийменники за морфологічною будовою у сучасній українській мові?

А) прості, складні

Б) похідні, непохідні

В) прості, складні, складені

42. Як називають службову частину мови, що служить для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення?

А) прийменником

Б) сполучником

В) часткою

43. На які групи за значенням поділяють підрядні сполучники у сучасній українській мові?

А) з'ясувальні, означальні, обставинні

Б) з'ясувальні, обставинні, градаційні

В) означальні, обставинні

44. До якої групи обставинних сполучників належать **хоч, дарма що, незважаючи на те що**?

А) допустові

Б) умови

В) мети

45. До якої групи обставинних сполучників належать **щоб, для того щоб, аби**?

А) умови

Б) мети

В) часу

46. На які групи поділяють сполучники за способом вживання у сучасній українській мові?

А) повторювані, парні

Б) одиничні, парні

В) одиничні, повторювальні, парні

47. Як називають сполучники, які вживаються при кожному однорідному членові речення або перед кожною частиною складного речення?

А) повторювані

Б) одиничні

В) парні

48. На які групи поділяють сполучники за характером синтаксичних зв'язків між членами речення або окремими реченнями?

А) сурядності, предикативності

Б) сурядності, підрядності

В) сурядності, з'ясувальності

49. Як називають сполучники, що служать для виявлення залежності підрядного речення від головного?

А) сурядні

Б) градаційні

В) підрядні

50. Як називають сполучники, що поєднують синтаксично рівноправні компоненти речення?

А) сурядні

Б) підрядні

В) з'ясувальні

51. На які групи за зазначенням поділяють сурядні сполучники у сучасній українській мові?

А) єднальні, зіставно-протиставні, розділові, означальні

Б) єднальні, зіставно-протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні, пояснювально-уточнюючі

В) єднальні, протиставні, розділові, з'ясувально-об'єктні

52. У якому рядку всі сполучники належать до похідних?

А) якби, бо, не тільки…а й

Б) нібито, але, через те що

В) для того щоб, неначебто, дарма що

53. Яку синтаксичну роль виконує сполучне слово у реченні Де є тонко, там і рветься (Народна творчість)?

А) обставини

Б) додатка

В) означення

54. Яку синтаксичну роль виконує сполучне слово у реченні Ніколи не здобуде перемоги той, хто передчасно вважає себе переможцем (Л. Дмитерко)?

А) додатка

Б) підмета

В) обставини

55. Як називають службову частину, яка надає слову чи реченню додаткового відтінку або служить засобом творення форм слів та похідних слів?

А) сполучником

Б) прийменником

В) часткою

56. З якою метою використовують частки **б, би**?

А) для творення дієслівних форм умовного способу

Б) для творення форм дійсного способу

В) для творення форм наказового способу

57. З якою метою використовують частки **хай, нехай, бодай**?

А) для творення форм дійсного способу

Б) для творення дієслівних форм умовного способу

В) для творення дієслівних форм наказового способу

58. У якому рядку всі частки належать до стверджувальних?

А) так, авжеж, аякже, еге ж

Б) так, авжеж, ось

В) тільки, авжеж, саме так, навряд чи

59. У якому рядку всі частки належать до обмежувально-видільних?

А) хоч би, якраз, саме, оце

Б) тільки, лише, навіть, якраз

В) саме, лиш, навіть, аякже

60. До якої групи належать частки, вжиті у реченні Не знаючи броду, не лізь у воду (Народна творчість)?

А) заперечних

Б) вказівних

В) стверджувальних

61. У якому рядку подано підсилювальні частки?

А) -таки, -бо, навіть, тільки

Б) -то, адже, ото, що за

В) -бо, -но, -таки, же

62. У якому реченні вжито омонімічне з часткою слово (сполучник)?

А) Як би до його причепитись? Як би йому натякнути, що я й заміж за його ладна вийти?» (І. Нечуй-Левицький)

Б) Як тебе на голос не впізнати? Серце, і життя моє, і кров, найсвятіше слово наше – мати, рідна земле, правда і любов! (А. Малишко)

В) Як паросць виноградної лози, плекайте мову (М. Рильський)

63. Що виражає частка **не**, якщо стоїть перед присудком?

А) неповне заперечення

Б) повне заперечення

В) часткове заперечення

64. Як пишуться з іншими словами словотворчі частки аби-, де-, як-, що-?

А) з дефісом

Б) окремо

В) разом

65. Як пишуться слова з постпозитивними частками -бо, -но, -от, -таки?

А) разом

Б) з дефісом

В) окремо

66. Як пишуться слова з препозитивними частками будь-, казна-, хтозна-?

А) з дефісом

Б) разом

В) окремо

67. Як пишуться словотворчі частки би (б), же (ж), що входять у складні частки, сполучники?

А) разом

Б) окремо

В) з дефісом

68. Який клас слів служить для вираження емоційно-вольових реакцій мовців?

А) частка

Б) вигуки

В) прийменник

69. Чим відрізняються вигуки від повнозначних частин мови?

А) не виконують номінативної функції

Б) виконують номінативну функцію

В) називають предмети дійсності

70. Які розряди вигуків виділяють у сучасній українській мові?

А) імперативні, етикетні, модальні, емоційні

Б) емоційні, етикетні, стверджувальні, вокативні

В) емоційні, імперативні, етикетні, вокативні

71. Як називають вигуки, що виражають емоційне ставлення мовців до певних об'єктів чи явищ?

А) імперативними

Б) вокативними

В) емоційними

72. Як називають вигуки, що виражають волевиявлення?

А) імперативні

Б) вокативні

В) імперативні

73. У якому рядку всі вигуки етикетні?

А) прошу! анумо! спасибі! дякую!

Б) добраніч! даруйте! будь ласка! добридень!

В) марш! спасибі! прощайте! гайда!

74. Що називають інтер'єктивацією?

А) перехід слів до класу часток

Б) перехід слів і сполучень слів до класу вигуків

В) перехід слів до розряду прийменників

75. Як називають інтер'єктиви, зорієнтовані на встановлення певного контакту між мовцем і твариною?

А) етикетними

Б) імперативними

В) вокативними

Навчальне видання

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА. МОРФОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
для студентів-філологів освітнього ступеня «бакалавр»

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 17.09.2019 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 17,32
Тираж 100 прим. Замовлення № 245

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Садова,2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavisadova@gmail.com